

Tisztelt Előfizetőink!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1841-ben jött létre a tudományos ismeretek népszerűsítésére, a magyar társadalom tudásszintjének emelésére. Ennek szolgálatában indította el a Társulat sok évtizede ismeretterjesztő folyóiratait, melyek nélkülözhetlenné váltak az utóbbi fél évszázad iskolai oktatásában, a tudományos igényű, korszerű ismeretközlésben. A természettudományi és társadalomtudományi tudás terjesztése céljából, mindent megteszünk annak érdekében, hogy lapjaink minél szélesebb közönséghez és minél kedvezőbb áron jussanak el. Ezt szolgálja 2013. évi akciónk, melynek keretén belül a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat által kiadott lapok – az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság – együtt kedvezményesen fizethetők elő. Célunk, hogy Előfizetőink minél kisebb ráfordítással jussanak hozzá a tudomány legújabb eredményeihez, több lap együttes előfizetése csökkenti az Önök eddigi költségeit.

A következő előfizetői csomagokat ajánljuk:

Élet és Tudomány, Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 25 440 Ft helyett 18 000 Ft

Fél évre: 12 720 Ft helyett 9 000 Ft

Élet és Tudomány és Természet Világa együttes előfizetés:

Egy évre: 18 480 Ft helyett 14 000 Ft

Fél évre: 9 240 Ft helyett 7 000 Ft

Élet és Tudomány és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 18 960 Ft helyett 14 000 Ft

Fél évre: 9 480 Ft helyett 7 000 Ft

Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 13 440 Ft helyett 9 000 Ft

Fél évre: 6 720 Ft helyett 4 500 Ft

Akciónk a 2013. évre szóló, egyéves és féléves előfizetésekre érvényes!

A TIT-lapok előfizethetők a Magyar Posta Zrt.-nél:

- személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél
- zöldszámon: 06-80-444-444
- e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
- faxon: 06-1-303-3440
- levélben: MP Zrt. Hírlap Üzletág, Budapest 1008.

Ára: 750 Ft • Előfizetéssel: 580 Ft

VALÓSÁG 2013/5

valóság

A TARTALOMBÓL

Gáspár Zoltán Ernő: A metafizika aktuális jelentősége

Kisida Erzsébet: A magatartás iránti elvárás erkölcsi és jogi kritériumai

Lányi Gusztáv: Ki fizeti a (végső) költségeket? Diáklázongások 2012 decemberében

Miklóssy Endre: Organikus társadalom

Kapronczay Károly: Magyar katonaegészségügy az első és második világháború éveiben

Palkó László András: Sírva vigadtunk Ünnepek és ünneplési szokások Magyarországon az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követően (2. rész)

Erős Vilmos: Bűvölet nélkül – félúton Elmékedések Romsics Ignác könyvéről

Németh György: Egy opcióról – a harmadik totalitarizmus

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
1
3

5

A metafizika aktuális jelentősége

(*A metafizika rekonstrukciójának igénye és feladatai*) Jelen tanulmány a metafizika, mint filozófiai diszciplína aktuális jelentőségét vizsgálja egy specifikus metafizikai probléma megvilágítása révén. Ezen probléma az abszolútum, vagyis Isten fogalma értelmezésének kérdése, különös tekintettel Heidegger Hegel-kritikájára. A kortárs filozófia számára a metafizikára irányuló kérdés egyben a Hegelre irányuló kérdést is jelenti, elsősorban ami Hegel metafizikai alpművének, *A logika tudományának* problematikáját illeti. Egy jelentős kortárs szerző, Gerd Haeffner így ír erről:

„Az »idealizmus összeomlása«, amely Hegel 1831-ben történt halála után következett be, oly mérvű zavarodottságba taszította a filozófiát, amelyből az mind a mai napig nem tudott kikeveredni. [...] Az egyetlen lehetőség, hogy a gondolkodás ma ismét szilárd talajra leljen tehát nem más, mint Hegel megvitatása továbbvitelének és cáfolatának kételyei fényében. Itt döntővé válik, hogy az ember meg meri-e kockáztatni, hogy a ma széleskörűen kommentált »antropológiai« Hegel, a »Szellem fenomenológiája« és a »Jogfilozófia« Hegelje mellett a tulajdonképpeni Hegelt: a »Logika tudománya« Hegeljét komolyan vegye. Csak a »Logika« révén ismerhetőek és dolgozhatóak fel alkalmasint a Hegel ígézetében álló filozófia legmélyebb implikációi. [...]

Amennyiben tehát a szigorúan filozófiai értelemben vett gondolkodás ma még egyáltalában lehetséges kell legyen, akkor ezen gondolkodás nem nyerhető ki másképp, hanem csakis a metafizika lényegére irányuló kérdés révén. Az egyetlen személy, akiben ez a kérdés felmerült, Martin Heidegger.¹

A metafizika lényegére irányuló kérdés tehát a hegeli Logika, mint metafizika megalapozására irányuló kérdés kell legyen. Maga a Logika Hegel szerint Isten teremtés előtti természetének ábrázolása – Heidegger ugyanakkor Hegelnek ezen alapvetését, mint ’létfelejtő’ onto-teológiát² erős kritikának veti alá.

„Mi lett a kanti erőfeszítésből, ha Hegel imígyen határozza meg a metafizikát mint logikát: »A logikát eszerint mint a tiszta ész rendszerét, mint a tiszta gondolat birodalmát kell felfogni. Ez a birodalom az igazság a maga leplezetlen magán- és magáértvalóságában. Ezért úgy is kifejezhetjük magunkat, hogy ez a tartalom Isten kifejtése, amilyen örök lényegében, a természet egy véges szellem megteremtése előtt.«³

A hegeli onto-teológiai metafizika mitikus karaktere magában az abszolútumfogalom felfogásában is karakteresen megjelenik. Az abszolútumot, Istent, mint az abszolút szubjektumot Hegel ugyanis abszolút tudatként, vagyis feltétel nélküli, önmagában forgó gondolkodásként írja le.⁴

A feltétel nélküli szubjektivitás abszolút tudatként való értelmezettségében, mint a tiszta semmivel (az elvont léttel) közvetlenül nem azonos tehát a ’transzcendentális tárgy’⁵, az ’abszolút fogalom’, amely szemben áll a léttel, az „Egészen Mással” (Heidegger), a lényege szerint nem létezővel. Az abszolút tudat (abszolút fogalom) ’magánvaló’ létként való tételezése ekképpen mitikus valóságképet konstruál, amelyben egy ’legfelsőbb létező’⁶ válik a (magánvaló) léttel azonossá; s ezért jelenti a heideggeri értelemben vett metafizika – vagyis a metafizikai hagyomány – a filozófiának azt az útját, amelyen a tudomány megmaradt a mitikus gondolkodás mezéjén. Mivel pedig mitikus volt, lényegében tudománytalanként lepleződött le, s a kor követelményének – a tudomány-racionalizáció kényszerének – megfelelően végérvényesen meg is bukott, tekintve, hogy a hegelianizmusok lényegében nem alakítottak ki megfelelően plauzibilis alternatívát a hegeli út továbbvitele

lehetőségeinek tekintetében. A poszthegeliánus kor azonban mégis Hegel ígézetében maradt, s a filozófia ezen ígézet rabja maradt a mai napig.⁷ Hegel komolyan vétele, vagyis legyőzése tehát a mai napig feladat maradt.⁸

A *Logika tudományának* megfelelő átertelmzése eszerint új életet lehelhet a szenvedő kortárs filozófiába. A *mitikus* legyőzése és a logika metafizikán belüli uralmának plauzibilis újraalapozása a tényleges feladat eszerint. Vagyis nem értek egyet Heideggerrel, aki a megoldást a logika uralmának kiküszöbölésében látta⁹ – s az inplauzibilissé vált spekulatív dialektikus logikát egy hasonlóan inplauzibilis alternatívával igyekezett felváltani a metafizikában –, jelesül az irracionalista misztikába hajló költői beszéddel. Határozott meggyőződés, hogy lehetséges a logikus és demisztifikált út a metafizika rekonstrukciós kísérleteit illetően. Azt is állítom ugyanakkor, hogy a metafizika centruma csakis mint onto-teológia képzelhető el – vagyis antropocentrikusan nem lehet megalapozni az ontológiát.¹⁰

A mai filozófiában így újra kérdésként merül fel a metafizika lehetőségessége: „Végül: egyáltalán lehetséges-e Kant után, ami azt jelenti, ma még, ’metafizika’? [...]”

Az idealizmus utáni gondolkodás messzemenőig antimetafizikailag orientált maradt: ez éppúgy érvényes az újkantianizmus ismeretelméleti-tudományos orientációjára, mint ez utóbbi korrekívumaként létrejött ’életfilozófia’ minden változatára, de a filozófiái dezilluzionizációra is, amely magának akadémiai outsidersnek, mint Marx, Kierkegaard és Nietzsche révén hódított teret. Az antimetafizikai elv a fenomenológiai gondolkodás első megnyilvánulásaira is jellemző Husserl korai műveiben. [...] Más a helyzet Husserl nagy tanítványával, Martin Heideggerrel. A korai időktől kinyilvánította Heidegger a metafizika iránti szenvedélyét – ha némileg burkoltan is.¹¹

A heideggeri életműre egészében véve jellemző a metafizikával folytatott küzdelem, Heidegger hol a metafizika megújításáról, hol pedig legyőzésének szükségességéről beszélt. A metafizikára való rákérdezés csúcspontját ugyanakkor kétségtelenül a „Mi a metafizika?” című előadása jelenti.

„[...] Ebből kifolyólag saját gondolkodását gyakorta mint metafizikát prezentálta és bontakoztatta ki. Ez látható körülbelül az 1928-as esztendőben (GA 26, 196–202), amikor Heidegger a fundamentálonológiát csak mint egy metafizika első részét nevezi meg, amelynek második részének egy ’metontológiának’ kell lennie.

Még impozánsabban látható ez a »Mi a metafizika?« előadásban, ahol Heidegger saját kérdésését mint metafizikait adja nyilvánosan elő (»Egy metafizikai gondolkodás kibontakoztatása«). A ’metafizika’ ott távolabbról – impozánsan és nyilvánvalóan – mint »az alaptörténet a jelenvalólétben« (GA 9, 120) kerül megnevezésre, amennyiben a metafizikát mint a »létezőről való kikérdezést« (GA 9, 117) ragadja meg és gyakorolja. A »jelenvalólét metafizikájáról« szól ezekben az években (tehát 1928–1932-ben) előadásában a beszéd (vgl. GA 28, 235).¹²

Heidegger számára tehát a ’kitüntetett létező’ filozófiai megértését jelentette a metafizikai újakezdés – szemben Hegellel, akinek számára a középpontban az abszolútum, vagyis Isten állt. Így a heideggeri metontológia egyfajta *negatív teológia*, amelyet a kései Heidegger – Hölderlin segítségével – mint Isten hiányát próbál meg elgondolni.

Heidegger theos nélküli teológiája tehát a metafizika legújabb eredményének tekinthető. Ezen igyekezetből tételeződik ugyanakkor az etika alapproblémája, a nihilizmus-probléma. A heideggeri igyekezet ekképpen számos kérdést vet fel. Például a – bizonyos tekintetbeni – Hegelhez való visszatérés jogoságának kérdését.

Hegel metafizikájának megalapozó kezdetét a ’maganvaló’ lét fogalma adja. Hogyan is értelmeződik ezen hegeli gondolat a kortárs kritika fényében?

A 'magánvaló lét' nem az abszolút tudat, mint abszolút fogalom, vagy abszolút szellem. A hegeli tételezés inplauzibilissé vált. Továbbra is kérdés marad azonban, hogy a kései Heidegger írásaiban már sajátlagos istenfogalomként funkcionáló létfogalmat nem lehet-e valamilyen módon mégis a Teremtővel azonossá tenni, hogy így bezáruljon a kör: a Semmi, mint a (magánvaló) léttel és az abszolútummal (Istennel) egyformán azonos, a feltétel nélküliségben feloldódó szubsztancialitás-szubjektivitás végső, adekvát megnevezettségé. (Tehát, hogy a feltétel nélküli szubjektivitásnak lehet-e nem az „abszolút tudattal”, hanem a „tisztá semmivel” azonos értelmet adni.) Ez az a gondolat, amely előtt mindkét gondolkodó megállt. A Semmi, a tiszta semmi fogalma Hegel számára mint „egyoldalú közvetlenség”, „üres absztrakció”, „üres gondolati dolog” jelenik meg, amelyet mint *lényegtelen* „figyelman kívül kell hagynia a tudománynak”; Heideggernél pedig a Semmi a halállal azonos misztikumot jelenti, s mint a létező jelenvalólét időbeli határa képezi meg annak valóságát. Egy olyan feltételezés mindkettejük számára nonszensz, hogy a Semmit *általában* a 'magánvaló' léttel, nemhogy Istennel azonossá tegyék.

(*A metafizika hatása a kortárs filozófiára*) Gondolati kutatómunkám során arra a következtetésre jutottam, hogy az említett kérdés újragondolása révén olyan átfogó koncepció jöhet létre, amely az egyetemes vallási és politikai eszmetörténet-értelmezés számára is jelentőséggel bír. Világossá lehet általa, hogyan válhat a filozófia absztrakció fogalmi narratívája a hétköznapi valóság számára hasznossá, hogy tehát miért van szükség a tradicionálisan metafizikainak nevezett filozófiai problematika tárgyalására.

„A metafizika hagyományos értelemben mint egységes diszciplína halott, de a metafizikai mint problémák és érdeklődések összessége tovább él. [...] A metafizikai hagyomány nagyon is velünk van, és nem csak mint a múlt holt terhe, régi fogalmak halmaza, melyet nem kerülhetünk ki, mert a filozófiai gondolkodáshoz nincs egyebünk. Velünk van, mint egy sor, ma is meggondolásra készítő probléma és ezek meg- vagy feloldásának néhány paradigmatisz alternatívája.”⁷¹³

Mint Márkus György fogalmaz, ha ma metafizikáról beszélünk, nem egy egységes diszciplínáról beszélünk, amely a hegeli rendszer összeomlása óta megszűnt létezni; hanem velünk tovább élő problémák és érdeklődések összességéről, amely problémák tárgyalása a metafizikai tradícióhoz kénytelen viszonyulni, hiszen ez a tudomány múltja, amelynek értelmezése révén önmagát és mindenkori tárgyát értelmezheti.

Hegel kísérlete az abszolút tudás megszerzésére az utolsó erőfeszítésnek tekinthető a filozófia mint metafizika kognitív státusának megőrzésére, amelyet Kant kétségbe vont. A hegeli rendszer összeomlása ugyanakkor azt is jelenti, hogy a metafizikáról a tizenkilencedik század közepe óta már nem lehet a német idealizmus által használt értelemben beszélni – amely értelem lényegében azonos a középkori skolasztika metafizikafogalmával –, de ez nem jelenti azt, hogy nem is kell beszélni róla.

„Nem a metafizika fájó hiánya vagy uralmának leáldozása kiált történeti megértés után, hanem hagyományának szó szerint kísérteties jelenléte, melyet sem elűzni, sem teljes életre kelteni nem lehet. [...]”

A filozófia *fogalmi* narráció marad, továbbra is ki van téve az ellentmondás-mentesség és a fogalmi világosság követelményeihez igazodó racionális kritikának, sőt az is elvárható, hogy mindaz, amit tényként állít, empirikusan igazolható legyen. De lényegi teljesítménye (és jelentőségének kritériuma) abban áll, hogy mennyire releváns és milyen megvilágító erővel bír mint jelen gondjaink, dilemmáink és alternatíváink *interpretációja*.⁷¹⁴

A filozófia *talán* nem várhatja el önmagától, hogy a matematikai alapú tudományok egzaktusági szintjére emelkedhessék, de abban bizonyos vagyok, hogy igenis lehet olyan

színvonalú szakmai tevékenységet folytatni ebben a sajátlagos diszciplinában is, amely kétségkívül tudományos munkának nevezendő. Ebben az esetben pedig a filozófia el is várhatja, hogy komolyan vegyék. A komolyságnak magában a filozófiában kell jelen lennie, úgy kell tehát a „filozofálásnak” működnie, mintha mégis azt hinné magáról a filozófus, hogy ő tulajdonképpen tudós, a szó konvencionális értelmében; s az, amit csinál pedig tudomány, hiszen a filozófiát a filozófus hívja életre, amint felfedi a *létezőt* önnön természetes elrejtettségéből.

(*A filozófia egyetlen témája a lét*) „A filozófia – így tudjuk felszínesen – nem tetszőleges tevékenység, mellyel kedvünk szerint töltjük el az időt, nem olyan ismeretek pusztá felhalmozása, melyekre könyvekből bármikor könnyedén szert tehetünk, hanem – csak homályosan tudjuk ezt – valami az egészben és a legnagyobbban [im Ganzen und Äußersten] végbemenő, melyben az ember végső kimondása és párbeszéde [Aussprache und Zwiesprache] történik meg. [...]

Azt állítjuk: *a lét a filozófia valódi és egyetlen témája*. Ez nem a mi kitalálásunk; a téma ilyen felvetése az ókorban a filozófia kezdetével válik elevenné, s leggrandiózusabb formájában a hegeli logikában mutatkozik meg. [...] Mármost hogyan áll ez a filozófia tárgyával?

Elképzelhetünk-e olyasvalamit, mint a lét? Nem fog el valakit a szédülés az erre irányuló kísérletnél? Valóban, kezdetben tanácstalanok vagyunk, és az ürességbe nyúlunk. A létező – az valami: asztal, szék, fa, ég, test, szavak, cselekvés. A létező igen – de a lét? Az efféle úgy fest, mint a semmi – és nem kisebb személy, mint Hegel mondta: a lét és a semmi ugyanaz. A filozófia mint a lét tudománya a semmi tudománya? Vizsgálódásunk kiindulásakor minden látszatkeltés és megszépítés nélkül be kell ismernünk: léten közvetlenül semmit sem gondolhatok... A 'van' és ezzel az általában vett lét megértése annyira magától értetődő, hogy máig is a kétségbevonhatatlan dogma erejével bír a filozófiában: a lét a legegyszerűbb és legmagátólértetődőbb fogalom; nem lehet és nem is szükséges meghatározni... S ha a lét mégis a legkuszább és a legsötétebb fogalom lenne? *S ha a léte fogalmára hozni a filozófia legsürgősebb, újból és újból újonnan megragadandó feladata lenne?* (Kiemelés tőlem G. Z. E.)¹⁵

A lét [Sein] általában a létezést, mint a működő valóságot jelenti, s noha a hegeli absztraháló gondolkodásnak lehetnek olyan következtetései, hogy ezen működő valóság végső azonosságát a dolog tagadásának fogalmában lelje fel, ragaszkodni nem tudott hozzá, mert a lét fogalmán végső soron nem a *feltétel nélküli azonosságot*, a „tisztá semmi” tulajdonképpeni meghatározását, hanem a lényeket [Wesen], mint fogalmat [Begriff] értette. A lényeg [Wesen] képezi a dologi lényt [Wesen], azaz a létezőt [Seiende-Daseiende], mint létezést [Sein-Dasein], mint komplex önvalót, s így a szellemi kifejeződéssel, mint *tulajdonképpeni értelemmel* lehet csak (feltétel nélkül) azonos a létező valósága – gondolta Hegel.¹⁶ Ekképpen tette valóságossá a valóság feltétel nélküli feltételét; valamivé, dologgá, létezővé a létet.

Heidegger feltárja ezen nézet mitikus, tudománytalan karakterét, de mítosz és logosz, *vallás és tudomány összeegyeztethetősége* maga is mítoszként tűnik fel előtte, nem látja be ezen aktus elkerülhetetlenségét. Rámutatott a mitikusra az ontológiatörténetben, ám maga is mitikus-misztikus operációban végzi.

A tulajdonképpeni ok pedig nála is ugyanaz: ugyan hogyan lehetne komolyan venni, tudományosan értelmezni olyan gondolatot, hogy a magánvaló lét (a Semmi) Isten? Konzekvensen még a tiszta semmi fogalma sem válik képlékeny és absztrakt létfogalmával azonossá. A „lét” hol ezt jelenti, hol azt, nem tudja, nem is akarja világossá tenni, mire gondol, amikor azt a szót mondja: „lét”, sőt később ki is jelenti: a létet nem fogalmilag, hanem az egzisztenciális történet komplexitásában kell megragadni. Tűnhet úgy is, meghaladja a

filozófia tudományának lehetőségeit, hogy itt az i-re pontot tegyen, a „lét” és a „Semmi” olyan elvont fogalmak, amelyekkel nem lehet nem mitikusan vagy költői-metaforikusan operálni. Egyetlen tételt tart fontosnak, az ontológiai differencia tételét: a lét nem létező. E tétel elsődrendű fontosságával jómagam is egyetértek. Ezen tétel nélkül nem válik világossá, hogy a valóságértelmezés kísérletei – noha mindig a végső egységet keresték – mégis mindig elvették azt, mert nem ismerték fel a valóság szubjektív (nem-objektív) természetét leírásának legfőbb kritériumát: a valóság feltétel nélkülsége nem válhat objektummá, nem tárgyasulhat el. A lét, mint ’tisztá lét’ eszerint az abszolút szubjektum, mint a feltétlen azonosság; s nem mint az ’abszolút tudat’, hanem mint a ’tisztá semmi’.¹⁷

IRODALOMJEGYZÉK

- Gerd Haeffner: *Heideggers Begriff der Metaphysik*. Berchmanskolleg Verlag, München, 1974.
- G. W. F. Hegel: *A logika tudománya [Wissenschaft der Logik]*, ford. Szemere Samu, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.
- Martin Heidegger: *A fenomenológia alapproblémái [Die Grundprobleme der Phänomenologie]*, ford. Demkó Sándor, Osiris / Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2001.
- Martin Heidegger: *A metafizika alapfogalmai [Die Grundbegriffe der Metaphysik]*, ford. Aradi László és Olay Csaba, Osiris Kiadó, Budapest, 2004.
- Martin Heidegger: *Kant és a metafizika problémája [Kant und das Problem der Metaphysik]*, ford. Ábrahám Zoltán és Menyess Csaba, Horror Metaphysicae, Osiris Kiadó, 2000.
- Martin Heidegger: *Mi a metafizika? [Was ist Metaphysik?]*, „Költőien lakozik az ember” – Válogatott írások, ford. Bacsó Béla, Vajda Mihály, Budapest, T-Twins Kiadó, 1994.
- Harald Kerber: *Zum Begriff der Differenz bei Hegel, Derrida und Deleuze*, forrás: <http://web.fu-berlin.de/postmoderne-psych/colloquium/kerber.htm>
- Márkus György: *Metafizika – mi végre?*, ford. Farkas János László, Karádi Éva, Kis János, Mezei György Iván, Módos Magdolna, Horror Metaphysicae, Osiris-Gond, Osiris Kiadó, 1998.
- H. Seubert: *Heideggers Zwiegespräch mit dem deutschen Idealismus*. Köln/Weimar/Wien, Böhlau Verlag, Collegium Hermeneuticum, Band 7, 2003.
- Suki Béla: *Martin Heidegger filozófiájának alapkérdései*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1976.

JEGYZETEK

- 1 Gerd Haeffner: *Heideggers Begriff der Metaphysik*, Berchmanskolleg Verlag, München, 1974, 7. o.
- 2 „[...] Heideggernél ez utóbbi a nyugati metafizika kritikáját jelenti, amely szerint a lét és a létező ontikus-ontológiai differenciája a létező meghatározott fogalmának javára simítódik el. A »lét és a létező közötti differencia« mögékérdezetlen marad. Maga a differencia mint az elgondolatlan jelenik meg. Ebből az »elgondolatlanból« kerül az »elgondolandóba« a »differencia elfeledése« (ebd., 40). Ez pedig a hegeli Logikánál kerül demonstrálásra.” (Harald Kerber: *Zum Begriff der Differenz bei Hegel, Derrida und Deleuze*, forrás: <http://web.fu-berlin.de/postmoderne-psych/colloquium/kerber.htm>)
- 3 Martin Heidegger: *Kant és a metafizika problémája [Kant und das Problem der Metaphysik]*, ford. Ábrahám Zoltán és Menyess Csaba, Horror Metaphysicae, Osiris Kiadó, 2000, 154. o.
- 4 „Ehelyütt jelenik meg Hegel istenfogalma. Heideggeri értelemben a hegeli filozófia ennyiben »onto-teológia« (ebd., 45), a »magát elgondoló gondolkodás, mint a magában forgó lét« értelmében (ebd., 44). Az efféle onto-teológia – és Heidegger itt találkozik az egész posztmetafizikai gondolkodással – »a gondolkodás számára kérdésessé vált« (ebd., 45).” (Harald Kerber: *Zum Begriff*)
- 5 A transzcendentális tárgy, vagyis a kanti ’magánvaló dolog’ Hegel értelmezésében a ’fogalom’: „Megjegyezhetjük, hogy itt kapjuk meg a *magánvaló* dolog (Ding an sich) értelmét. A magánvaló dolog igen egyszerű absztrakció, de egy ideig

igen fontos meghatározás volt, úgyszólván valami előkelő, mint ahogy az a tétel is, hogy nem tudjuk, mik a dolgok magánvalóságuk szerint, sokak által érvényesnek tartott bölcsesség volt.

– A dolgokat annyiban mondjuk magánvalóknak, amennyiben absztrahálunk minden másért-való-léttől, azaz általában, amennyiben minden meghatározás nélkül mint semmiket gondoljuk őket. [...] Nagyon jól tudjuk tehát, hogyan állunk ezekkel a magánvaló dolgokkal, mint ilyenek csupán igazság nélküli, üres absztrakciók. Ami azonban valójában a magánvaló dolog, ami valóban magánvalósága szerint van, azt kifejti a logika, itt azonban magánvalón valami jobbat értünk az absztrakciónál, nevezetesen azt, hogy micsoda valami a fogalmában; ez azonban magában konkrét, mint fogalom általában felfogható, s mint meghatározott és meghatározásainak összefüggése magában megismerhető.” (G. W. F. Hegel: A logika tudománya [*Wissenschaft der Logik*] ford. Szemere Samu, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 95–96. o.)

- 6 Heidegger nemcsak az ontológiatörténetet, hanem az általa a platonizmus továbbfejlesztésének tekintett keresztény teológiát is „létfeljejtéssel” vádolja: „»Istenre nézve nem az a legkeményebb csapás, hogy kimutatható egzisztenciájának bizonyíthatatlan volta, hanem az, hogy a valóságosnak tartott istent legfelsőbb értékkel emelik. Mert ez a csapás nem azoktól jön, akik nem hisznek istenben, hanem egyenesen a hívőktől és azoktól a teológusoktól, akik minden létezők leglétezőbbjeként beszélnek róla, bár soha nem jut eszükbe, hogy magára a létre gondoljanak, és hogy közben erre rádöbbenjenek; ez a gondolkodás, az a beszéd a hit szempontjából nézve éppenséggel istenkáromlás.« (Martin Heidegger: Holzwege. Id. kiad. 203. l.)” (Suki Béla: Martin Heidegger filozófiájának alapkérdései, Gondolat Kiadó, Budapest, 1976, 274. o.)

- 7 „[...] Hegel rendszere azonban annyira teljes és körkörösén védett volt, hogy egyaránt hiányzott az erő mind ahhoz, hogy a gondolkodás új életet leheljen bele, mind pedig ahhoz, hogy a rendszeren rést találjanak, és így feltörhessék és tovább vezethessék. Némi külsőségekben kimerülő, iskolás hagyományörzés mellett csak arra maradt lehetőség, hogy egyszerűen annyiban kell hagyni a dolgot, illetve, ahogy ez Marx és Kierkegaard esetében történt; úgy küzdjenek ellene, hogy közben alapjában véve mégis a bükkörében maradnak. Az akadémiai filozófuscéh részéről azonban; amely számára egy efféle elhagyást nem igazolhatott valamely sajátlagos társadalomutópiára irányuló, vagy vallási meggyőződés; az idealizmus spekulatív határátlépéseire való tekintettel hamarosan elhangzott a »vissza Kanthoz!« – felkiáltás. De mivel a filozófia egyszer már bejárta a Kanttól Fichtéhez, Schellinghez és Hegelhez vezető utat, így minden Kant-restauráció tehetetlennek mutatkozott, amennyiben csupán egy Hegelhez vezető

út kezdetének bizonyult. Ez az ide-oda Kant és (a részben Marx által felfrissített) Hegel között a kontinentális filozófiai élet nagy részét a mai napig uralja.” (Haeflner 1974, uo.)

- 8 „A probléma addig nem mozdul ki a helyéről, amíg a logikát ismét vissza nem helyezük az ontológiába, azaz amíg Hegelt, aki éppen fordítva a logikát az ontológiában oldotta fel, nem értjük meg, és ez annyit jelent, hogy a kérdésfeltevés radikalizmusával legyőzzük és elsajátítjuk. Hegel e legyőzése a belsőleg szükségszerű lépést jelenti a nyugati filozófia fejlődésében, amelyet meg kell tennünk, hogy a filozófia egyáltalán még életben maradjon. Hogy sikerül-e, hogy a logikát ismétleten filozófiává tegyük, nem tudjuk; a filozófiának nem szabad jövendőlnie, de aludnia sem.” (Martin Heidegger: A fenomenológia alapproblémái, [*Die Grundprobleme der Phänomenologie*] ford. Demkó Sándor, Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 224. o.)
- 9 „De vajon kikezdehetjük-e a »logika« uralmát? Vajon valóban nem az értelem-e az úr a Semmire vonatkozó kérdésben? Hiszen egyáltalában csak az ő segítségével tudjuk a Semmit meghatározni és mint problémát megközelíteni, még ha e probléma fel is emészté önmagát. Mert a Semmi a létező mindenségének tagadása, az éppenséggel nem-létező. [...] Mi azt állítottuk: a Semmi eredendőbb, mint a Nem és a tagadás. Ha ez az állítás helyes, akkor a tagadásnak mint értelmi tevékenységnek a lehetőségé s ezzel maga az értelem is valamilyen módon a Semmitől függ. Hogy is akarhat akkor az értelem a Semmi felől dönteni?” (Martin Heidegger: Mi a metafizika? [*Was ist Metaphysik?*], „Költőien lakozik az ember?” – Válogatott írások, ford. Bacsó Béla, Vajda Mihály, Budapest, T-Twins Kiadó, 1994, 17–18. o.)
- 10 Meggyőződésem szerint a heideggeri fenomenológiai-egzisztencialista metafizikai újraépítés a végesség metafizikájának létrehozása révén zsákutcának tekinthető. Annál is inkább hihetem ezt, mivel Heidegger maga is igényelte az általa onto-teológiaként elutasított végtelenségmetafizika központi szereplőjét, az abszolútumot, mint olyant. „[...] A *Lét és időben* kifejtett koncepcióhoz képest, amelyben a filozófus nem hagyott helyet Isten számára – bár a lét misztifikált fogalma impliciten már akkor is magába foglalta Istent –, későbbi műveiben fokozatosan közeledik egy sajátos vallási misztikához. Ez a közeledés objektív szükségszerűség, hiszen minél inkább elfordul Heidegger a rációtól, annál inkább kénytelen a valláshoz közeledni. A hagyományos vallásokkal szembeni fenntartását természetesen továbbra sem adja fel, a lét fogalmát igyekszik az Isten fogalmánál általánosabb és mélyebb fogalomként megőrizni. [...] Heidegger későbbi írásaiban [...] visszatér a lét kérdésére, azonban az eddig elmondottakhoz viszonyítva lényegesen újat már nem mond, pusztán a »lét« fogalmának

egy aspektusait változtatja oly módon, hogy ez a fogalom mindinkább alkalmassá válik a teológiai használatra, mindinkább egy sajátos istenfogalom-má lényegül.” (Suki Béla 1976, 277–280. o.)

- 11 H. Seubert: Heideggers Zwiegespräch mit dem deutschen Idealismus, Köln/Weimar/Wien, Böhlau Verlag, Collegium Hermeneuticum, Band 7, 2003, 42–43. o.
- 12 Uo. 48. o.
- 13 Márkus György: Metafizika – mi végre?, ford. Farkas János László, Karádi Éva, Kis János, Mezei György Iván, Módos Magdolna, Horror Metaphysicae, Osiris–Gond, Osiris Kiadó, 1998, 152., 158. o.
- 14 Uo.
- 15 Martin Heidegger: A metafizika alapfogalmai [Die Grundbegriffe der Metaphysik], ford. Aradi László és Olay Csaba, Osiris Kiadó, Budapest, 2004, 23–27. o.
- 16 Elfogadom a hegeli abszolút idealizmusnak azon

érvelését, amely szerint azonos a létezés és a gondolkodás – éspedig azon értelemben, amely szerint a dolgok, vagyis a létezők, tehát a lét, mint általában vett lét, valóság mindenkor *számunkra valósága az észleltséget*, s végső soron annak tudatos alakját, a gondolatot jelenti. Vagyis, hogy a létező, a dolog, a valóság mint valóságos mindenkor egy *értelem, egy felfogás* számunkra.

- 17 Még egyszer hangsúlyoznám: a heideggeri ontológiai differencia tételét csak specifikus korlátozottságban ismerem el, s ez a csavar és az újdonság az ontológiai differenciával kapcsolatos koncepciómban; a lét nem létező tétele egyetlen érvényes értelmeztségének az ’Isten nem teremtmény’ kijelentéssel való közvetlen megegyezőséget tartom. A lét általában ui. megegyezik a létezővel, mert a lét a valóság, a létező pedig egy valóság, mint valóság-*os*.

A magatartás iránti elvárás erkölcsi és jogi kritériumai

Minden ember a világba, a társadalomba belépve, az élet szabályozott rendjébe született. A szabályrendszer többszintű érvényesítése érzékenységgel viszonyul az *emberi méltósággal felruházott személy* magatartásához. A társadalom rendjében az állampolgár viszonzásul az együttélési szabályokat, az erkölcsi normákat elfogadja, törvénytisztelőként éli az életét. A kölcsönhatás érvényében önkéntes követésen alapul az együttélési szabályok rendje. Az együttélési és az erkölcsi szabályok megsértése rendszerint az embertársak rosszallását, végső soron a közösségből való kizárást jelenti. Ebből az összefüggésből következően az állampolgárok magatartását a jogok gyakorlása mellett a kötelezettségek is terhelik. A társadalom rendjét, az állampolgárok életét, tevékenységét a jogok és kötelezettségek harmonikus egysége kötelező erővel garantálja. Az *erkölcsi szabályok értékrendje* az emberek egymás közötti viszonyában és a közösségek körében az egymás iránti, emberhez méltó magatartás szabályait határozza meg. E szabályok jellegzetessége, hogy az élet gyakorlata alakítja ki, és rugalmasan az életviszonyok változásával módosítja. Nincs kötelező ereje, az ember lelkiismerete szerinti meggyőződéssel fogadja el és követi. Külső kényszerítő erő nélkül is életelvvé válnak, mert megbízhatóak, következetes normák és ellentmondásmentesek. Az erkölcsi értékrend az élet- és társadalmi viszonyok változásának megfelelően módosul. Azonban a klasszikus magatartási, életvezetési szabályok megmaradnak, abban a vonatkozásban, hogy alapjaiban, lényegében közös töről, az embertársak egymás iránti megbecsülésből és elkötelezettségéből, együttélési elvárásainak megfelelő szabályokat határoznak meg.

A társadalom rendjét a kötelező erejű *törvények és egyéb jogszabályok* határozzák meg. A törvényhozók a társadalom rendjét megalapozzák, az államhatalom és az állampolgárok jogrendjével biztosítják a kiegyensúlyozottságot, a jogok és kötelezettségek garanciáját nyújtják. A *jogrend érvényesítésének és érvényesülésének biztonsága* két póluson, a jogszabályok betarttatásán és betartásán nyugszik. A *jogrend stabilitása* garantálja, hogy az állampolgár abban a biztonságban élhet, amelyben jogkövető magatartása esetén a jog védi őt. Mind a törvényhozó, mind a jogalkalmazó kell hogy egyértelműen meghatározza, érvényesítse azt a kritériumot, amely szerint jogsértő magatartás nem járhat előnnyel, hasznot húzni rajta nem lehet, a manipulációval csak veszíteni tud az ügyeskedő. Az alaphelyzetből kiindulva: mindent szabad, amit a törvény nem tilt. Ez erős hasonlatot mutat a bibliai Édenkert emberpárja cselekvési szabadságával, ahol csupán egy tilalom állt fenn: arról a bizonyos fáról tilos volt leszakítani az almát. Azóta a társadalommá szerveződött népesség, minden országban az államhatalom a társadalom rendje szerint olyan jogrendet alkotott, amely jogokat és kötelezettségeket határoz meg. Célja, hogy a társadalom kiegyensúlyozott rendjét, az állampolgárok biztonságos életét megalapozza. A jogok gyakorlása rendeltetésszerű használata, a célja szerint helyénvaló. A joggal való visszaélés nem megengedett, hanem tiltott, vagyis, ha valaki a „joggal való élését” a jog társadalmi rendeltetésével össze nem férő célra használja, a „joggal való visszaélést” követ el, amely a jog sérelmét okozza. A törvények és egyéb jogszabályok súlytalaná válnának, ha a törvényhozó a jogsértőkre joghátrányt nem határozná meg. Tehát, aki a jogszabályok valamelyikének egyik vagy másik rendelkezését megsér-

ti, annak el kell viselnie a törvényben írt következményeket, a joghátrányt (a büntetést). A törvényhozók Magyarország Alaptörvényének meghatározása szerint sarkalatos törvényeket alkotnak. Jogágak szerint (polgári jog, büntető jog, munkajog stb.) meghatározott jogviszonyokra megalapozottan, átfogóan rendelkeznek. A törvények szerkezeti sajátossága, hogy elsődlegesen az alapelveket határozzák meg, a jogok gyakorlására és a kötelezettségek teljesítésére vonatkozóan, a jogalanyok jóhiszeműsége, a tisztesség követelményeinek megfelelő kölcsönös együttműködés kötelezettségét írják elő.

Az állampolgár *törvénytisztelete* alapvetően erkölcsi szabályból eredő kötelezettség. Alapvetően mindenkitől elvárt, emberhez méltó korrekt magatartás a törvénytisztelet. Ez a mentalitás annyira az ember sajátja, hogy ennek megsértése miatt elsődlegesen önmagának tartozik felelősséggel. A törvénytisztelet hiánya direkt vagy indirekt módon a törvénytisztetéshez vezet. A megsértés következménye pedig új helyzetet teremt. A törvénytisztetés a másik személy, esetleg a nemzetgazdaság jogsérelmét okozza, kárt, hátrányt idéz elő. A törvénytisztetés a magatartásért való felelősségre vonást eredményez. A felelősségre vonás során, amennyiben a törvénytisztetés megállapításra kerül, akkor a törvénytisztetőnek a törvényben meghatározott hátrányos jogkövetkezményeket el kell viselnie. A törvénytisztetőnek rendszerint nem csupán a *jogellenes, felróható*, hanem a *vétkes magatartásáért* is fennáll a felelőssége. Következésképpen nem csupán anyagilag, kártérítés szintjén, hanem – a bűncselekmény elkövetésétől függően – a büntetőjogi felelősséget is viselnie kell.

A mindennapi élet rendjében a társadalmi szabályok, az erkölcsi értékrend elfogadása és tiszteletben tartása természetes, helyénvaló magatartás. Az állampolgárok magánéleti, baráti, munkatársi, szomszédsági kapcsolataiban, továbbá az együtt- és egymás mellett élés körében, az üzleti, gazdasági élet és minden egyéb területen a *korrekt magatartás alapvető elvárás*, amely elengedhetetlenül szükséges a bizalom megtartásához, a kapcsolatok megerősítéséhez. Az állampolgárok mindennapi tevékenységét elsődlegesen és alapvetően a társadalomban érvényes együttélési szabályok és a klasszikus erkölcsi értékrend határozzák meg, ezek tisztességes helytállást kívánnak meg. Ebből az életszerű helyzetből következően, a tevékenységek során a társadalmi szabályok és az erkölcsi értékrend tisztelete a magatartást befolyásoló, hatékony tényezővé válik. Az ily módon való érvényszerzés éppen a szabályok értékeit és az irántuk való elkötelezettség jelentőségét hangsúlyozza. Az állampolgár magatartását tevékenységei során általában a racionális, céltudatos törekvés, nem elhanyagolhatóan az életviszonyai stabilitása, a megélhetéshez szükséges anyagi javak, a létbiztonság megalapozása iránti igyekezete motiválja. A társadalmi viszonyok sajátosságai, az állampolgár szociális helyzete – adott esetben, nyomatókos körülmények fennforgása, a döntés és a magatartás közreható tényezőjévé válhat. Az erkölcsi értékrend, az elvárt magatartás szerint élő és cselekvő állampolgár életvezetését az értékrendje, céltudatos törekvése és a felelősség iránti elkötelezettsége határozza meg, illetve befolyásolja. Ennek megfelelően önmaga meggyőződése eredményeként – de semmiképpen sem a törvénytisztelet megsértésével –, helyesen, az elvárt magatartást tanúsítja. A társadalmi viszonyok változásával az állampolgár értékrendje, az adott helyzet összefüggésében, szükségszerűen szintén módosul (esetleg csak finomodik). Az utóbbi több mint két évtizedben az a tendencia erősödik, amelyben az állampolgár elsődlegesen a javai védelme iránt érzékenyebb, mint korábban. Ennek háttértényezőit a társadalmi viszonyok változása következtében bekövetkezett értékrendváltás adja. Az állampolgár meggyőződése és értékrendje szerint, a vagyontárgyai, az ingó és ingatlan vagyona fokozott védelemre szorul. Ez okból elvárja embertársaitól, hogy tiszteljék a szabályt, amely

szerint: „*ne tedd másnak, amit magadnak sem kívánsz*”. Az állampolgároknak pedig viszonyt elvárása, hogy: „*addig gyakorold a jogaidat, ameddig mások jogait nem sérted*”. Korrekt magatartás a viszonyosságon alapuló, erkölcsi értékrend iránti elkötelezettség.

Az erkölcsi normák jelentőségére, nélkülözhetetlenségére utal, hogy már Ulpianus (Kr. u. 170–228) megfogalmazta azt a máig érvényes normát, amelynél racionálisabb meghatározást senki sem alkotott: „*honeste vivere, alterum non ledere, suum cuique tribuere*”, (*tisztességesen élni, másat meg nem sérteni, mindenkinek megadni azt, ami őt megilleti*). Ebben a tömör mondatban elsőként határozta meg a mindenkire kötelező, tisztességes életvezetés iránti elkötelezettséget. Azóta is ez az embertársi kapcsolatok alapja és az együtt- és egymás mellett élés békéjének, biztonságának a feltétele. A második felhívás arra vonatkozik, hogy az emberi méltóság tisztelete kizárja az emberhez méltatlan, megalázó magatartást. A harmadik meghatározás a munka megbecsülését, az emberi javak korrekt, érdemek szerinti elosztását erősíti meg. A történelem fejlődése során elfogadottá vált, alapelvként is érvényesült a „méltó a munkás az ő bérére” felfogás.

A jog mindenkori, minden viszonylatban való érvényesülésének feltétele a társadalmi viszonyok rendezettsége. A kiemelkedő morális értékrendjéből máig sem vesztített római jog megfogalmazása szerint, a törvény a római polgár érdekeit hivatott megvalósítani és megővni. Ennek okán indokolt visszatekinteni a múltba, a római közélet és erkölcs értékrendjére, a klasszikus jogra, hogy útmutatóként szolgáljon. Ugyanis, a *római polgár* joga és kötelezettsége egy tőről fakadt. A jogok és kötelezettségek oly módon egységet képeztek, hogy a köztársaság alatt mindvégig a polgárnak a közösségi életben való részvételi joga egyben kötelezettséget is jelentett. A magánjoghoz hasonlóan a rómaiak a közéletben, a közjogi feladatok ellátásában szintén az értékrendjük, erkölcsi normájuk szerint cselekedtek. A magánjoggal harmonizálva, a közjog is a megszilárdult rend, illetve normák alapján működött. Ismét az elévülhetetlen római jogalapelveire indokolt hivatkozni, amely szerint meghatározott jogviszonyokban „a polgárnak más ügyében azt a gondosságot szükséges tanúsítania, mint amellyel a saját ügyeiben szokott általában eljárni” – volt az elvárás mércéje. Az ingyen viselt politikai, közhatalmi tisztség ellátásában a *társadalmi elvárhatóságot* mércéül szabta a jog. Megsértését politikai felelősségre vonás követte. A közjog szerepe – a maihoz mérve – fokozott jelentőséggel bírt, úgy, hogy közvetlenül kihatott a polgárok életviszonyaira. Ma már mind formájában, mind tartalmában idegennek tűnik az erkölcsfelügyelet, amely a XII táblás törvény után, az V. század közepén érvényre jutott. A magisztrátusok között nem volt hivatalos munkamegosztás, egységes volt a hatalom. Egy kivétel azonban akadt: a censor az erkölcs-felügyeleti jogát megtartotta. Ennek megfelelően az új magisztrátus, a censor kifejezetten a magánszféra és a közszféra érintkezésének rendjét volt hivatva ellenőrizni (*mos maiorum*).¹ Így ellenőrizték a polgár erkölcsi magatartását, azt, hogy az ősök erkölcsére szerint él-e. Kifogás esetén szankciókat is alkalmaztak. (Mai viszonyok között a személyiségi jogai megsértésének tekintendő az állampolgár az efféle, magánszférába való beavatkozást.)

Az ókori Róma férfijai a város védelmi életére voltak hívatottak, a katonai társadalmi szervezet berendezkedett működésében. A fegyveres férfiak a közélet fontos szereplői lettek. Nem kétséges, ebben – a közrendet meghatározó szabályok és a római polgár viszonyában – jelentős szerepet kapott a *közélet szereplőinek értékrendje*, erkölcsi normájuk, életvezetésük színvonala. Róma közléte jellemzőinek taglalása nélkül, csak egy villanásnyira indokolt érzékeltetni a hatalmon lévők példamutató magatartását. A jog rendje iránti tiszteletük, azoknak önmagukat önként alávetése egyértelműen és elengedhetetlenül maga

után vonta Róma polgárainak elismerését, amely azzal a (hasznos) eredménnyel járt, hogy ez a magatartás mintaként szolgált. A császárság korában Paulus meghatározása értelmében: *decet enim tantae maiestati eas servare leges, quibus ipse solutus esse videtur.*² (Illik, hogy a császár tartsa magát még azokhoz a törvényekhez is, amelyek alól feloldottnak tűnnek.)³ A római közélet értékrendjének jellemzője III. Valentinus – 429-ben meghozott – törvénye. E szerint, az uralkodót kötelezik a törvények. Tekintélye a törvények tekintélyétől függ. Az uralkodók a hatalomnál fontosabbnak találták, hogy fejedelemségüket alávéssék a törvényeknek, amelyek azt parancsolták meg, aminek megtartása rájuk is kötelező.⁴ A jogra jellemzően, a közügyek, a közhatalom területén még az ingyen viselt politikai, közhatalmi tisztség ellátásában is mérceként határozták meg a *társadalmi elvárhatóságot*. A norma megsértésének következménye a politikai felelősségre vonás volt.⁵ Még Róma uralkodása teljében, a második pun háború után is, amikor a római impérium élvezte a teljes hatalmi státuszt, amikor egyértelművé vált, hogy a nemzetközi szerződések Rómával szemben nem, csak Róma által kényszeríthetők ki, a jog rendje akkor is azt a morális értéket hordozta, hogy a Birodalom nem csupán jogosultja, hanem kötelezettje is a paktumoknak. Pedig tudatában volt annak, hogy minden államnál erősebb, a vele szemben állók mind gyengébbek, tehát kiszolgáltattak. Róma még ebben a pozícióban is erkölcsi kötelezettséget érzett a szerződések teljesítése iránt. Egyértelmű, itt nem *iusról* volt szó, nem olyan jogról, amit Rómával szemben is ki lehet kényszeríteni, hanem az *urbs*, vagyis a „város”, Róma város pozíciójából eredő erkölcsi kötelezettségről. A hivatkozás arra utal, hogy ennyi volt a különbség a *jogi kötelezettség* és az *erkölcsi elvárás* között. Róma a tisztesség okán a kötelezettségeit következetesen betartotta. Az elkötelezettség, amely szerint *illik azt* (a paktumot, a megállapodást) *betartani*, mindazonáltal, hogy nincs olyan hatalom – a természetfölötti hatalmakon kívüli –, amely Rómán ezt számon kérhetné, az erkölcsi, lelkiismereti elkötelezettségen alapult. Nem kíván indoklást, hogy ez a morális magatartás iránti meggyőződés mennyire az erkölcsi értékek megalapozottságán érlelődött magas szintűvé és mélyen elkötelezetté. Annak jeléül, hogy az erkölcsi normák jelen voltak a római közjogban, szintén közreható az a tényező, amely szerint „Róma közrendje a bölcsességig eljutottak, az öregek, a *senatus* tekintélyén nyugodott”.⁶ Az erős, legyőzhetetlennek hitt római birodalom bukása után nem csupán Itáliában, hanem Európa államaiban szintén a római jog alapelvei továbbéltek és utóhatásaiban ma is léteznek. Erre az értékrendre építette az európai birodalmak jelentős része a törvényeit, mert megalapozottan, széles körben az az elv érvényesült, hogy ennél megalapozottabb jogrendszert nem lehet (legalábbis nem tudtak) létrehozni.

A történelmi korszakok változásai szükségszerűen magukkal hozták az állam- és jogrend változásait. Az emberi méltóság meghatározó tényezője, hogy mindenki magában hordozza egyrészt a szépség, a jóság, az igazság értékét, másrészt a jóság, a klasszikus erkölcsi értékrend iránti elkötelezettséget, a rút, a rossz, az igazságtalan magatartástól való tartózkodást. Együtthatásában a társadalom értékrendje, a jog rendje, a törvény kötelező ereje, valamint az állampolgárok eziránti elkötelezettsége elengedhetlenül egyensúlyi állapotot kíván. A törvény minden korban az állampolgárok jogait és kötelezettségeit határozza meg. Az emberi méltóságnak, a személyiségi jogoknak az utóbbi évtizedekben való fokozottabb védelme és a többi jogok érvényesítése biztonságot nyújtanak az állampolgár széles körű lehetőségeinek igénybevételére, az új élethelyzetekre való felkészülésre, az életpályája kiteljesítésére és a céljaik elérésére. Ehhez a lehetőséghez elengedhetlenül szükséges az állampolgárok helyes tudati viszonyulása, jó szándékú, korrekt magatartása. A szubjektív tényező, az emberi erőforrás, a morális értékrenddel együtt szükséges a tisztességes, korrekt módon való érvényesüléshez. A jogokkal rendszerint együtt járnak

a kötelezettségek is. Ez iránti elvárásnak szintén fontos eleget tenni, ugyanis a jogok és a kötelezettségek szinte egymáshoz tartoznak, gyakran együtt hatásukban érvényesülnek, összefüggésben azzal, hogy az állampolgár a jogviszonyok alanya, jogosultja és kötelezettje. Indokolt hangsúlyt adni annak, hogy a tudatban rögzüljön: a jogok és kötelezettségek együtt hatású az állampolgár jogviszonyainak egyensúlyi állapotát alapozza meg. A jogkövető magatartásnak meg kell felelni, mert mindenkor, minden körülmények között ez az elvárás, és az iránta való elkötelezettséget tanúsító személyt a megbízhatósága érdekesíti a jogviszonyokban való helytállásra. A kötelezettségek iránti elvárás szerinti magatartás a jogkövető állampolgár részéről garanciát jelent.

Az állampolgár magatartásának a jogrendhez való viszonyulása több összefüggésben rendezettséget kíván. A jogállam törvényt alkotson és garantálja a betartását – hivatkozik az állammal és a joggal szemben támasztott igényre Coing. Ennek híján, ha éppen nem tudja garantálni egy birtokhelyzet biztonságát és „nem képes biztosítani egy materiálisan igazságos eredményt sem”⁷ az erkölcsi értékrend hézagpótlóként érvényt szerezhet. Amennyiben egy adott helyzet, jogviszony szabályozására a törvény kifejezetten nem rendelkezik, akkor sem követheti el az állampolgár a jogsértést, mert az erkölcsi értékrend, a törvények alapelvei szerint kötelezettsége a jó szándékú, tisztességes magatartást tanúsítani. Alaphelyzetből kiindulva, ártételes megközelítéssel például, a talált tárgyat a megtaláló nem sajátíthatja el csak azért, mert nem ismeri a tulajdonost, hanem köteles átadni a hatóságnak. Ez nem zárja ki azt, hogy jogosan tartson igényt a találoi díjra. A helyzet másik vetülete, hogy az államhatalom végrehajtó szerve és az intézményrendszere sem követhet el jogsértést a nemzet polgáraival szemben. Az eziránti, sajátos jogsértésért felelősséggel tartozik az intézményrendszer. Az elmúlt évszázadban az európai államok történelmi folyamatainak szükségszerű velejárói, a társadalmi változások bekövetkeztek. Európa keleti részében a proletárdiktatúra hatalmi rendszere, a saját ideológiája alapozta meg a jogrend eszmerendszerét, és érvényesítette azokat az ideológiai alapelveket, amelyek a törvények rendjét meghatározták. A történelmi korszakok változását éli meg nemzedékünk. Az elmúlt időszakban olyan új történelmi, alapvető folyamatok következtek be hazánk társadalmi rendjében, amelyek megalapozták az új, demokratikus, független állam működését, ehhez tartozóan a demokratikus jogrendszer érvényesítését/érvényesülését. Ennek megfelelően a jog rendjének alapvető követelménye a *jogbiztonság*, amelyet az állampolgárok javára hívott életre a jogalkotó. „Vissza kell találnunk hát emberi értékeink eredendő fundamentumához, s újra birtokba vennünk összes képességünket, mely nekünk, embereknek megadatott” – fogalmazza meg Varga Csaba.⁸ A jogállamok kidolgozták a saját jogrendszerüket. Hazánk ismét – az Alaptörvény meghatározása szerint – „független, demokratikus jogállam” állapotba lépett. A társadalom rendjének alapja korábban az Alkotmány volt, amely helyébe lépett *Magyarország Alaptörvénye*.⁹ Az első fejezet, a „Nemzeti hitvallás” megfogalmazza, hogy az emberi lét alapja az emberi méltóság. Alapvetésként leszögezi: a Magyar Köztársaság „független, demokratikus jogállam”. Továbbá deklarálja: „mindenki felelős önmagáért”. A „Szabadság és felelősség” fejezetben többek között meghatározza, hogy: „AZ EMBER sérthetetlen és elidegeníthetetlen jogait tiszteletben kell tartani. Védelmük az állam elsőrendű kötelezettsége.” Kinyilvánítja továbbá, hogy: „Az emberi méltóság sérthetetlen”, továbbá, „Minden embernek joga van az élethez, az emberi méltósághoz.” A demokratikus jogrend, a jogbiztonság olyan értékrend, amely a jogi szférán kívül is hatékonyasági tényező.

A hatályos 1959. évi IV. törvény és a (2013. február 11-én elfogadott), 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről (hatályba lép 2014. március 15-én) a *polgári jogok gyakorlásáról és a kötelezettségek teljesítéséről* egyezően rendelkeznek. Eszerint: „A jogok

gyakorlása és a kötelezettségek teljesítése során a felek a jóhiszeműség és a tisztesség követelményének megfelelően kötelesek eljárni.¹⁰ Konkrét megfogalmazással: abban a vonatkozásban változatlan, hogy „a bevezető rendelkezések között az egész törvénykönyvet átható alapvető rendelkezések maradnak meg általános alapelvként”.¹¹ Ennek értelmében a klasszikus erkölcsi értékrend általános, a hatályos törvénykönyv szerint érvényes magatartásra vonatkozó elvárása: *a jóhiszeműség, a tisztesség, a kölcsönös együttműködés, és az elvárt magatartás tanúsítása*. A jogok gyakorlása és a kötelezettségek teljesítése során a jog értékrendje a törvénykönyv alapvetői maradnak.¹² Erre épül a jogrend és annak érvényesítése, a meghatározott jogok és a kötelezettségek szerint.

Társadalmunk sajátos viszonyai között, a diktatúrából a demokratikus állam- és jogrendbe való átmenetnek a vártnál hosszabb folyamata azzal a sajátossággal halad, hogy több tényező együtt hatásának eredményeként sem képes a társadalom minden rétegét, minden tagját a megújult erkölcsi értékrend és a törvény iránti tiszteletre meggyőzni, számukra az értékrendet elfogadottá és hatékonyá tenni. Sólyom László pontosan közelíti meg a problémát. Szerinte súlyos, aktuális erkölcsi probléma, hogy „a demokrácia hitelvesztése fenyeget, ha polgárjogot nyer az a felfogás, hogy a jó cél bármilyen módszert szentesít...” Folytatja: „Eddig akkor emeltem politikai vétőt, amikor úgy éreztem, hogy ami az adott ügyben folyik, erkölcsileg vagy szakmailag tarthatatlan.”¹³ Ezzel egyértelművé teszi, hogy az erkölcsi normák jogszabály szintjén is érvényesülést kívánnak. Hamza Gábor azzal az elméleti megközelítéssel erősíti meg az álláspontot, hogy: „Fontos és szükséges a jogi normáknak erkölcsi vetületet viselniük.”¹⁴ A társadalmi átalakulás folyamatában Lábady Tamás hangsúlyt adott annak az elvárható etikai magatartásnak, amely szerint: „A magánjogi szabály erkölcsi normára utalása: tudatos értékválasztás.” Majd így folytatja: „...a jog erkölcsi töltésű, a jogszabályok követése pedig erkölcsi parancs.”¹⁵ Kiemelten figyelemre méltó az az álláspont, amely szerint együttes igyekezet a múlt és a jelen közötti kapcsolatoknak érvényt szerezni. A jelenben, egy új évszázad kezdetén – a magánjogi kodifikáció idején –, Péteri Zoltán a következőképpen elmélkedik: „Amikor tehát napjainkban az Európába visszavezető utat keressük, a jogfejlődés ott meghatározó szerepet játszó tényezői és a saját múltbeli hagyományaink közötti összhang megteremtésére kell törekednünk.”¹⁶

Ez idő szerint, ha a jogalkotó törvényt kíván életre hívni, és annak érvényesítésével tartja majd a jogrendet, akkor – a diktatórikus jogalkotási rendszert túllépve – konszenzusra törekszik az állampolgárok elvárásaival, az állampolgárok érdekeire figyelmet fordít. Ez esetben, a cél megkívánja a szükséges eszközrendszer megválasztását, a törvény alkalmazási módja, mikéntje meghatározását. Az állampolgárok támogatása, egyetértése nélkül azonban ez nehezen lenne elérhető. Az államhatalom által elérni kívánt cél – a demokratikus jogállam funkciójából következően – nem lehet más, mint a rend, a biztonság és a társadalmi béke garantálása. Demokratikus viszonyok között is ez csak akkor reális törekvés, ha az állampolgár és az államhatalom intézményrendszere, a két póluson nyugvó egyensúlyi állapotot, az érdekiegyenlítődést képes elérni. Egyfelől az állampolgár, aki a demokratikus társadalmi rendben érvényesülő értékrendet saját normájának fogadja el, a törvényt tiszteletben tartja. Másfelől, szükséges, hogy az államhatalom intézményrendszere a törvénynek érvényt szerezve, a kényszer eszközének mind kevésbé adjon hangsúlyt. Ennek eredménye, hogy az állampolgár a közmegegyezésre jó szándékot mutat, a törvényt elfogadja, a szabályrendszert követi. A konszenzusnak lényeges kritériuma, hogy a törvényeknek és a többi jogszabályoknak a társadalom tagjai által elfogadott értékrendet és az erkölcsi normákat kell tükröznie, mert az állampolgár azokkal azonosul. A lényegi tényezőt megközelítve, hogy a társadalom rendjét, biztonságát és békéjét egyrészt a morális értékkel bíró, „a polgárra szabott”

törvény érvényesítése, másrészt az állampolgároknak a törvény elfogadása iránti készsége garانتálja. Sólyom László a közhatalmi szervek működését értelmezi. Eszerint: „A jogállamban a közhatalmi szervek a jog által meghatározott keretekben, a jog által a polgárok számára megismerhető és kiszámítható módon szabályozott korlátok között működnek.”¹⁷ Jelentőségénél fogva hangsúlyossá vált – Mauro Cappelletti-re hivatkozva – Ádám Antal álláspontja, amelyben az alkotmányosság értékét, tartalmi lényegét jogelméleti megközelítéssel határozza meg: „A modern alkotmányosság kérdése nem más, mint a természetjogi alapelvek megtestesülése a pozitív jogban.”¹⁸

Az erkölcs értékrendjében Protagorasz (Kr. e. 481–411) elmélete szerint meghatározó tényező: *minden dolgok mércéje az ember*. Ebben az összefüggésben éppen az a közreható kapocs játszik szerepet, amely az *erkölcsi értékrend* által az emberre szabott magtartási, életvezetési szabályokat határozza meg. Az állampolgárnak „csak” arra fontos hangsúlyt helyeznie, hogy jó szándékúan, a tisztességes élet rendje szerint, törvénytisztelő módon éljen és cselekedjen. Ez a kötelezettség az emberi természet rendje szerint nem ró rá terhet, mert – az antik, klasszikus (az arisztotelészi) értékrend szerint – minden ember a szépségre, a jóságra, az igazságra született. A társadalmi magatartási szabályok, az erkölcsi normák érvényesülése (vagy annak hiánya) gyakran indirekt módon jelenik meg, és eltérő módon, különböző formában szerez érvényt magának. Az állampolgárok mindennapi életvitelében, a jogok érvényesítése és a kötelezettségek teljesítése során az általában jó szándékú magatartást, illetve az elvárható magatartás iránti elkötelezettséget, a jóhiszemű szándék, (a rosszhiszemű tevékenységtől való tartózkodás) eredményezi. Az állampolgárok gondolkodásában, értékrendjében és magatartásában a helyes értékrend iránti elkötelezettség (esetleg kisebb súlyú megléte esetén is) az embertársi kapcsolatoknak fontos tényezője. Az a jelentősége, hogy az adott személyhez való viszonyulási támpontot adja. Az értékrendhez való megfelelő viszonyulás, a helyes magatartás együttható tényezői megalapozzák egyrészt az állampolgárok egymás közötti kapcsolatát, másrészt az állampolgároknak a társadalom életéhez való kiegyensúlyozott viszonyát. Ezek az összefüggések egyértelművé teszik az erkölcsi értékrend iránti elkötelezettség súlyát és jelentőségét.

Az erkölcsi értékrend iránti elkötelezettség, a társadalmi együttélési szabályok a legalapvetőbb és egyben a legfontosabb életelvek is. A cselekedetek, a magatartás során szükséges érvényt szerezni annak az értékrendnek, amely a tisztesség, a helytállás, a jó szándék irányába, (illetve a rossz szándékú cselekedetektől való tartózkodásra) sarkallja az embert. A máig érvényes klasszikus erkölcsi szabály a: *bonus vir*; a *bonus et diligent pater familias* (a tisztességes, jó szándékú ember és a gondos családapa) magatartás, és elsődleges érvényű a materiális érdekszémlelethez való viszonyítás körében. Még akkor is ez az elvi szabály érvényesül, ha egyre fokozottabban előretör az anyagi szemléletmód és következménye. Az emelt szintű erkölcsi *értékrend* egyértelműen nem a kereslet-kínálat szabta *érdekek* körében teljesedik ki. Az állampolgárok egy részének a siker és az eredmény fokozott célirányos hajszolása és a profitszerzésre irányuló törekvések összefüggenek a minden áron való *érdekérvényesítéssel*. Ez a folyamat az utóbbi időben abba az irányba halad, hogy a jogok gyakorlása és a kötelezettségek teljesítése egy adott ponton elveszíti az egyensúlyi állapotát, amely érdeksérelmet von maga után. Szükségszerű, célirányos törekvés az egyik fél előnszerzése a másik fél hátrányára. Ez okból fontos, hogy az állampolgárok, a jogalanyok közötti törekvések az *értékek védelme és érdekérvényesítés az egyensúlyi állapoton* nyugodjon. A megállapodásokat, a szerződéseket szükséges olyan biztosítékokkal körbebástyázni, hogy az érintett személyek jogai és kötelezettségei

ne sérüljenek. A törvény rendjének szükséges érvényt szerezni, hogy *a társadalmi együttélés* rendje és védelme harmonikus, biztonságos legyen és maradjon. „A jogbiztonság az állandóság értékét viseli magán, amely jelentőséggel bír, nagyrészt ezen alapszik a jog jótékony hatása. A jogbiztonság úgy érték, ha mindig párosul a jog jobbítására való törekvéssel” – vallja Zlinszky János.¹⁹

Az erkölcsi értékrend iránti elkötelezettség egyben a jog jobbítására irányuló törekvést is magába foglalja, mert a jog alapelvei a klasszikus erkölcsi értékrenddel összefüggnek. Az embernek az önmagával szembeni kötelezettséget hordozó normája úgy sajátja, hogy nem csupán elfogadja, hanem benső meggyőződésévé válik, azonosul vele, ezáltal értékmérővé válik. Meghatározza a gondolkodását, értékrendjét, cselekedeteit. Az elvárás lelkiismereti kötelezettség, továbbá az embertársakhoz való viszonyban a jóhiszemű, korrekt magatartást garantálja. Az elvárt magatartás iránti elkötelezettség az életvezetésen, a konkrét helyzetben való magatartáson túlmenően a személyiség intellektuális szintjét, az élethelyzetekhez való viszonyt és a felelősség iránti elkötelezettséget szintén érinti. A mélyebb összefüggéseket kutatva, Szmodis Jenő megállapítja: „Az erkölcsnek és a jognak pszichikus előzményei vannak. Bizonyos pszichikus tartalmak az absztrakció és a kultúra útján válnak erkölcsi és jogi normákká.”²⁰

Az állampolgárnak az adott helyzethez való viszonyulását, döntését, magatartását befolyásolják – egyrészt tárgyi oldalon – az *objektív tényezők*: a társadalom rendjének szabályai, a törvény kötelező ereje, az egyéb kritériumok. Másrészt alanyi oldalon a *szubjektív tényezők*: az emberi méltóság tisztelete, az erkölcsi érték-hordozók, a világnézet, a környezeti hatások, a szokások is, de az *értékek és érdekek* összességei szintén nyomatékosító tényezők. Egymáshoz szükségszerűen kapcsolódva, szinte egymásra épülve kölcsönhatást mutatnak. *Tárgyi oldalon* a törvénytisztelet megerősíti azt a magatartás iránti elkötelezettséget, amelyben az emberi méltóságot övező erkölcsi értékek a cselekedetek zsinórmértékévé válnak. *Alanyi oldalon* a klasszikus erkölcsi értékrend, (a „*honeste vivere*”) iránti elkötelezettség és a magatartásért való felelősség domináns tényező. Ezzel összefüggésben, indokolt mérlegelni az értékrend elfogadását, az iránta való elkötelezettséget, materiális viszonylatban, a vagyoni javak vonatkozásában pedig a jó gazda gondosságát, összességében az erkölcsi normák tisztelete iránti magatartást. Mindkét oldal releváns tényezői között hangsúlyos a törvénytisztelet, az erkölcsi értékrend körébe tartozó elvárt magatartás. A jogilag és erkölcsileg releváns tényező, a helyes magatartás értéke azokban a pozíciókban teljesedik ki, és azokban a viszonyokban nyilvánul meg, amelyek lényegi tényezők a magatartás értékelése körében. Az ember *magatartásának együtttható tényezői* azon a ponton válnak relevánssá, hogy milyen szellemiséget, ideológiát tesz magáévá, és értékrendje szerint, miként felel meg az „ahogy az adott helyzetben általában elvárható magatartás” törvényben meghatározott kötelezettségének. Ez a kritérium már a cselekvést megelőző döntési folyamatban megjelenik. A társadalmi együtt- és egymás mellett élés körében minden vonatkozásban jelentőséggel bír a mértékadó norma, az *elvárható magatartás* iránti elkötelezettség. Az erkölcsi értékrendnek megfelelő *magatartás*, illetve az iránta való *elvárás* a mindennapi élettevékenységek körében természetes megnyilvánulás. Alapvetően helytálló életszemlélet ez, amely az egymás iránti megbecsüléssel élő embertársak között olyan természetes, mint a lélegzetvétel. Az Európai Unió jogharmonizációs rendszerében a klasszikus erkölcsi értékrendre alapozott általános érvényű magatartási szabályok, mint jogi alapelvek, az európai demokratikus államok jogrendjében szintén betölti a szerepét. Az értékrend, a minden helyzetben tisztességes magatartás azért jelent kiemelt biztonságot, mert a kölcsönösség alap-

elvén alapszik. Érvényesülésének értékét az adja, hogy kényszerítő erő nélkül hatékonyvá válik. Kiegyensúlyozott társadalmi viszonyok között, a rendezett élethelyzetek körében a megfelelő magatartás társadalmi szintű *elvárása* az érintett klasszikus erkölcsi értékrend iránti elkötelezettség. Amennyiben az állampolgár nem felel meg a törvény rendelkezésének, úgy a törvénsértés következményeként a magatartásáért felelősséggel tartozik.

Az állampolgárok egymás közötti „emberséges” kapcsolata az elvárható magatartás, ami a tisztességes *helytállásért való felelősséget* is átfogja. Érvényesülése esetén a társadalmi viszonyok körében – a jó szándékú igyekezetekkel együtt – a disszonáns tényezők szintén jelen vannak, úgy a mindennapi élet rendjében, mint a jogviszonyok körében. Ezért jelentőséggel bír a az erkölcsi értékrend és az elvárható magatartás iránti elkötelezettség. A törvény alapelveiben meghatározott (tisztességes, korrekt stb.) magatartás iránt közömbös vagy negatív beállítottságú állampolgárral szemben a jogi eszközrendszert, konkrétan a felelősségre vonást, a joghátrány alkalmazását szükséges érvényesíteni. Ez okból is indokolt úgy meghatározni az elvárható magatartás mértékét, hogy az állampolgárt visszatartsa a jogellenes, felróható magatartás elkövetésétől. Indokolt a hatékony eszközrendszer köréből csupán egyetlen hivatkozásra hangsúlyt fektetni. Az adott helyzetben érvek szólhatnak amellett és ellene is, megerősítik vagy ellentétessel élnek abban a vonatkozásban, hogy a jó erkölcsbe ütköző módon szerzett vagyoni érték elvonása preventív hatást vált-e ki, vagy mégsem hatékony az elvonás. Az egyre erősödő álláspont szerint, amennyiben az állampolgárnak számolnia kell (vagy kellett volna) a következménnyel, és mégis felróható magatartást tanúsított, a magatartásáért felelősséggel tartozik, a hátrányos jogkövetkezményeket viselnie kell.

Az állampolgár erkölcsi norma iránti elkötelezettségét az a viszony teszi sajátossá, amely szerint korunkban a *jog rendjében* a klasszikus értékű *erkölcsi normákat* a jogalkotók a *törvény alapelvevé* emelik. Korunkban a jogtudósok, hasonlóképpen a jogalkotók hasznos következtetéseket vontak le a rómaiak értékrendjéből. Földi András az erkölcsi normákat, a jogi alapelveket, közöttük a jóhiszeműség elvét olyan kiemelkedő elméleti és gyakorlati jelentőségű princípiumnak tekinti, amely túlmegy a magánjog határain.²¹ Ennek értelmében, az erkölcsi kritériumnak való megfelelés – mintegy sajátos erény – egyben a magatartás mércéje kell hogy legyen. Földi András értékrendjében, a jóhiszeműség napjainkig nem csupán szubjektív tudati állapot, hanem objektív, a *jog etikai zsinórmértékéül* szolgáló kategória is.²² Az etikai zsinórmérték jelentőségével összefüggésben, indokolt az emberi magatartás értékelése körébe vonni azt a tényezőt, hogy a társadalmi értékrend, az erkölcsi normák elfogadása és a hozzájuk való jóhiszemű viszonyulás meggyőződést, elkötelezettséget kíván. A törvénytisztelet a jogrend iránti elkötelezettsége és az érvényesülésének közreható tényezője. Az erkölcsi értékrend, mint a jogrend érvényesülése/érvényesítése szoros összefüggést mutat a társadalmi viszonyokkal és a társadalomban lezajló folyamatokkal. Ezért indokolt az összefüggésekre hivatkozni néhány gondolat erejéig. Abból a tényből kiindulva, hogy a törvény alapelvei magukban hordozzák az erkölcsi értékeket, olyan tekintélyt hordoznak, amelyek kiváltják az állampolgároknak a törvény iránti tiszteletet. A törvénytisztelet sajátosságának, illetve az állampolgár magatartásának jellemzője, hogy a jog hatékonyságának, a jogkövetés iránti elkötelezettségnek és az egyéb normák tiszteletben tartásának kritériuma a másik személy, a közösség tagjai a társadalom részéről való elfogadása. A legelfogadottabb, legalapvetőbb szabály – mint más összefüggésben utalás történt rá – Ulpianus általános érvényű erkölcsi normája. Ez az időtálló szabály összhangban áll a társadalmi magatartási szabályokkal, továbbá a személyhez fűződő jogok védelmével, különösen az emberi méltóság erkölcsi megközelítésével, illetve a jóhiszeműség, tisztesség törvényi alapelveivel, nagyobb összefüggésben a jog rendjével.

Más értékelést kíván azonban az olyan megállapodás, amelyet sajátos, konkrét elvárással hoznak létre az állampolgárok. Az olyan kikötés, amelyben az ügyfelek, a partnerek (különböző, meghatározott okból) kölcsönösen elvárják egymástól, hogy ne sértsék sokirányú érdekeiket és vagyoni érdekeltségeiket, óvják javaikat. Ez a kikötés meghaladja az általában elvárható magatartás kötelezettségét. Az eltérő kikötés – az adott helyzet sajátosságaiból következően –, akár jogi kötelelem nélkül is, egymás vonatkozásában érvényesíti az erkölcsi értékrend szerinti fokozottabb, emelt szintű elvárást. A morális elkötelezettséget és jogi kötelezettséget értékelve, akár az erkölcsi értékrend, akár a kölcsönös együttműködés jogi alapelve szerinti elvárás kritériuma, a megállapodó személyek egymáshoz való viszonyának természetéből vagy jellegéből keletkezik az emeltebb szintű, megközelítőleg a társadalom elvárásai szerint megkívánt magatartás. Az „ügy védem a vagyontárgyát, az érdekeit is, mint a magamét”, a partnerrel szembeni kötelezettség úgy teljesítendő, mintha a saját maga ügyeit látná el. Viszonossági alapon ugyanezt várja el és – megalapozottan remélhető, hogy – vissza is kapja. Ez az értékrend szerinti elkötelezettség az érdekazonosság, a kölcsönös elvárás elve alapján sajátos, s – az általános elvárás helyett – olyan együttműködési kötelezettséget határoz meg, amelyben a „kellő gondosság” helyett az elvárás mértékét abban határozza meg, hogy a másik féltől elvárja azt a gondosságot, amelyet a saját ügyeiben szokott tanúsítani.

Az elvárhatóság értéktartományában az erkölcsi és a jogi értékrend iránti elkötelezettség úgy épül egymásra, hogy a társadalom elvárásai iránti akár csupán hanyag, könnyelmű (jogviszonyban: negligens) magatartás vagy a megfelelő magatartás elmulasztása, vagyis az elvárás hiánya felelősséget von(hat) maga után. Amennyiben az elvárható magatartás olyan mulasztást eredményez, amely jogsértésben – akár tevékenységben, akár mulasztásban – nyilvánul meg, annak jogi következményeit a mulasztónak viselnie kell. Az összefüggések értékelése körében a felelősséget érintően indokolt értékelní, hogy a törvényben meghatározott, felelősséget hordozó magatartás szintén az erkölcsi értéken, konkrétan: a törvény iránti tiszteleten nyugszik. Az a struktúra, ahogyan az erkölcsi értékű alapelvek áthatják a törvény szellemiségét, azáltal jog rendjének hatékony tényezőivé válnak. A törvényhozó a törvény rendeltetésének elkötelezettségével, az állampolgárok helyes befolyásolására irányulóan határozza meg a törvény szabályait. Az állampolgároknak az erkölcsi normák (vele együtt a lélektani tényezők hatása) és a törvénytisztelet iránti elkötelezettsége, illetve a törvénynek a velük szemben támasztott elvárásait – mintegy az értékrendjével megegyező szabályt – elfogadják. Amennyiben az *értékrendje*, esetleg *érdekei* szerinti aggálya támad, az állampolgárok mérleget a törvény súlyát, azt, hogy „megéri-e megszegni?”. A döntést annak tudatában hozzák meg, hogy, amennyiben a törvényt megsértik, annak következményeiért felelősséggel tartoznak, bár bíznak abban, hogy a törvényt sértés felfedésére nem kerül sor. A felelősség tudatosítása, illetve a lelkiismereti felelősség érvényesülése, jelentőséggel bír, mert döntést befolyásoló tényező, betölti a sajátos, előzetes kontroll szerepét.

A negatív tényekre, a jogsértő magatartásra annak okán fontos hangsúlyt fektetni és indokolt hivatkozni, mert halaszthatatlanul, széleskörű szemléletváltásra van szükség. A fel-lazult értékrend a felelősséget próbálja elmosni, amely azonban a jogbiztonság érvényesítését/érvényesülését veszélyezteti. Az elsődleges közreható tényező az állampolgárok értékrendje, gondolkodása és magatartása, amelyet az embertársaik, a környezetük, annak hatásai befolyásolják, formálják, esetleg manipulálják. (Ez utóbbi taktika adott esetben az ember természete szerint való gondolkodásától és magatartásától függően.) Amennyiben az állampolgárt pozitív, helyes irányba mutató hatások érik, úgy törvénytisztelő, felelős-

ség iránt elkötelezett magatartást tanúsít. A társadalmi folyamatok azonban előidézik vagy elősegítik az értékrendbeli változásokat. Ezzel összefüggésben társadalmi szinten indokolt és elengedhetetlenül szükséges a felelősségteljes gondolkodás elérésére hangsúlyt helyezni, a morális és jogi eszköztár érvényesítésével. Az állampolgárok szemléletváltásának lehetősége adott, a szükségessége indokolt, mert a társadalom értékrendjének labilitása megkívánja a megfelelő szinten elérhető egyensúlyi állapot biztosítását.

Az általában elvárható magatartás iránti elkötelezettség minden tevékenységre érvényes szabály. Kritériuma a mindennapi élet tevékenységei körében a tisztas helytállás, amely megkívánja a korrekt magatartást. A következetesség okán életszerű az érvelés, amely szerint, aki akárcsak a mindennapi tevékenysége során is megsérti az elvárható magatartás szabályait, az rendszerint nehezen tudja, vagy nem képes önmagát megtagadni, vagyis nem tud, vagy nem akar egyéb vonatkozásokban sem korrekt magatartást tanúsítani. A törvény kötelező ereje azonban az állampolgár magatartásával szemben elvárásokat támaszt, törvénysértés esetén a felelősségre vonást érvényesíti. Az elvárásoknak való megfelelés, továbbá a társadalom rendje, az életviszonyok, és -körülmények indokolják, hogy a közösség tagjai törvénytisztelettel, az erkölcsi értékek életre hívásával, tartalom megtöltésével, gondos megóvásával az összetartó közösségi szellemet erősítsék. Ez a meghatározottság megalapozza az elvárt magatartás iránti elkötelezettséget.

Az elmúlt évszázad egyik legkiemelkedőbb jogbölcseleje, Coing arra hivatkozik, hogy a tulajdongaranciának a (verseny általi) igen jelentős korlátozását a liberál-kapitalista gazdasági jog kritikája során gyakran figyelmen kívül hagyják. Ezt a garanciahiányt abban látja a szerző, hogy „a verseny által okozott károk megtérítése érdekében a szabad piacgazdaságban nem áll rendelkezésre a verseny beszüntetése iránti kereslet”.²³ Ez okból felhívja a figyelmet arra, hogy korunkban a demokratikus államok jogának eszköztárára néhány területen „megszelídült”. Ilyen békés küzdelem lép fel az ún. modern államok belpolitikai küzdelmeiben az érdek-összeütközések kiküszöbölésére, továbbá a gazdasági versenyben való konszenzusra törekvésben. Ezekben a területeken a jog bizonyos mértékig visszavonul, átadja a helyét az üzletfelek erőviszony-fitogtatásának, küzdelmeinek a megállapodások előkészítése során. A gazdasági verseny kemény feltételei körében kritikus, (esetenként) aggályos a cél és az eszköztár mikénti érvényesülése. Ebben a helyzetben sajátos szerep jut – az erőviszonyokon, érdekkörökön és más tényezőkön túlmenően – a tisztességnek, a megbízhatóságnak, a korrektségnek, a jóhiszeműségnek, a szavahihtőségnek, amelyek alapvetően az erkölcsi értékrend és a jogrend érvényesítést kívánják megalapozni. A jó szándékú igyekezet, az egymás álláspontjának megközelítése, a másik fél érveinek elfogadására törekvés egyetértésre vezethet, megállapodást eredményezhet. Ezekben a viszonyokban a lelkiismeretes megfontoltság mindenképpen indokolt, mert ez az erőszál szintén az eredmény elérésének közreható tényezője, amely szintén a jog eszköztárához „megszelídülése”, a morális magatartás érvényesítésével. A jog szerepe nem válik másodlagossá, hanem elsőbbséget biztosít az érdekközösségek egymás közötti békés megegyezésének, a „jogi beavatkozás nélküli” megoldásának.

A törvényhozó a jog rendje, a törvény rendelkezései és az irántuk való kötelezettséggel azt kívánja elérni, hogy az állampolgárok ne vétsenek más személyek kárára, ne kövessenek el olyan cselekedeteket, amelyek érdekeket sértenek, ne sértsék meg a törvény rendjét. Annaira védi a törvény a társadalom rendjét, a jogos helyzeteket, az állampolgárok érték- és érdektárákat, hogy meghatározza a törvénysértés jogkövetkezményeit. A jó erkölcsbe ütköző magatartástól való tartózkodással, az elvárható magatartás iránti

elkötelezettséggel, főként a törvényisztelet tanúsításával, a törvénybe ütköző cselekmény vagy mulasztás az állampolgárok felelősségteljes magatartásával kivédhető. A magatartásért való felelősség elsődlegesen az erkölcsi értékrenden nyugszik. A szabályok iránti elkötelezettség nem csupán az erkölcsi értékrend tiszteletére vonatkozik, hanem széleskörűen, általánosságban értelmezve minden társadalmi magatartási szabályra, a közösség által életre hívott és elfogadott normákra, annak komponenseire, érintőleges vonásaira, még a közösség szokásaira is. Az össze nem egyeztethető magatartásokra a felelősség a megsértett norma szerint áll fenn, aszerint a jogi, erkölcsi, az adott közösség rendje szerinti felelősségre vonásra kerül sor.²⁴ Az erkölcsi normákra épül a jogi felelősség. „A jog jelenségében benne foglaltatnak mindazok az *erkölcsi és pszichikus* mozzanatok, amelyek a jognak, mint olyanak a kialakulását *megelőzően* minden bizonnyal már léteztek, és az emberi élet realitásai közé tartoznak.”²⁵ A szerzőnek a közreható tényezőkre vonatkozó megállapítása mélyebb összefüggésekben rokonítandó az emberiség kultúrtörténetének komponenseivel. Az emberi civilizáció fejlődési folyamatában meghúzódik az a sajátos, az ember gondolkodását, értékrendjét helyes irányba befolyásoló tényező, amely az elvárt magatartás iránti megfelelés motivációja. Az állampolgárok nagy többsége az erkölcsi értékrend iránt elkötelezett, törvényisztelet magatartást tanúsít. Ennek az elfogadott életvezetésnek az elsődleges élménye a hasonló értékeknek megfelelő magatartást felismerni az embertársakban. Ez a tudat biztonságérzetet nyújt, amely életvezetésben, a mindennapi élet rendjében hatékonysági tényező. A törvényisztelet sajátos kötelezettséget jelent, a helyes magatartás iránti felelősséget hordozza. Az erkölcsi normáknak és a törvény alapelveinek együttható tényezőként való érvényesülése a sajátos megközelítést indokolja. A törvény alapelveinek – korábbi értelmezésre visszautalva –, a *jogok gyakorlásának és a kötelezettségek teljesítésének* meghatározott módon: jóhiszeműen, tisztességesen és kölcsönös együttműködést tanúsítva kell eleget tenni. A törvény azt is meghatározza, hogy a jogviszonyokban úgy kell eljárni, ahogy az adott helyzetben általában elvárható. Ezek a szabályok nem öncélúak, hanem összefüggenek a magatartással és annak következményével, a felelősséggel. Amennyiben a törvény rendelkezéseit az állampolgár tiszteletben tartja, úgy a magatartása – nagy valószínűség szerint – nem válik felróhatóvá, jogellenessé. Ha jogsértés, felróható magatartás nem történik, akkor nem tartozik felelősséggel.

Az *erkölcsi értékrendet* a benne rejlő *értéke* emeli rangra, teszi alkalmassá arra, hogy a jogrend részévé, törvényi alapelvvé váljon és felelősséget hordozzon. Lényegi tényező az összefüggés, amint a cselekedet (vagy mulasztás) motivációja rendszerint az erkölcsi értékrendjén érlelődik, és a cselekedetben – akár csak indirekt módon is – érvényt szerez. Az erkölcsi szabályok tisztelete rendszerint hatást gyakorol a magatartásra, befolyásoló tényező, azonban az adott helyzethez bizonyos mértékig „viszonyulni” szükséges. Mindezzel együtt a jogellenes, felróható vagy vétkes magatartás következményeiért az állampolgár erkölcsi vagy jogi, illetve mindkét módon felelősséggel tartozik. A jogellenes, felróható vagy vétkes magatartás szerinti cselekedet, mint jogi kritérium a magatartásért való *felelősség* körében válik releváns tényezővé. A törvényhozó *felelősség* kritériummává az *általában elvárható magatartás* iránti kötelezettséget határozta meg. A mindennapi élet rendjében az elfogadott „általában elvárható magatartás” meglétéhez, illetve hiányához, mint feltételhez kötötte a jogkövetkezményeket. A felelősségi jogban abból az alapelvből szükséges a konkrét helyzetet megközelíteni, amely szerint az állampolgárnak – amellet, hogy értékrendje és érdekei szerint cselekszik – a társadalom rendjéhez való viszonya egyrészt a társadalmi igazságosság elkötelezettsége szerinti, másrészt az erkölcsi értékek iránti elkötelezettség, a törvényisztelet pilléreire nyugszik. A magatartás társadalmi és erkölcsi értékelése során szükséges annak

a tudati tényezőnek – direkt és indirekt módon – érvényt szerezni, hogy az állampolgár akkor lesz a társadalom megbecsült tagja, ha annak rendjét elfogadja. Az ember önbecsüléséből vagy hiúságából következően az állampolgár azt az igényt hordozza magában, – akár meggyőződéséből, akár célszerűségéből – olyan akar lenni, mint a többi ember (vagy még kiválóbb), hogy a társadalomban elismerést, megbecsülést kapjon. Ezek a tényezők, bár nem kiemelt jelentőségűek, de szerepet játszanak abban a társadalmi rendezettségben, amelyben az állam és polgárainak egymáshoz való viszonya az Alaptörvény alapvetésén nyugszik, a törvény rendelkezései által meghatározott.

Az erkölcsi és jogi felelősséget az emberi magatartás természetéből kiindulva lehet megalapozottan megközelíteni. Fokozottabban az ember értékrendjétől, szándékától és döntésétől függő tényezőként meghatározni. A mindennapi élet rendjében az erkölcsi szabályok tisztelete iránti elvárás jelentőséggel bír, mintegy a közösségi életben az egymás iránti bizalmat, biztonságot jelenti. Azzal összefüggésben értékelve, hogy az erkölcsi szabályok megsértése nem von maga után súlyos következményeket, ennek tudatában is, az állampolgárok nagy része a szabályokat tiszteli. Az erkölcs és a jog szabályainak tiszteletével kíván a társadalom megbecsült tagjaként élni, abban a meggyőződésében, hogy az erkölcsi értékrend és a törvény szabályai a javát, az érdekeit szolgálják. A magatartás annyiban indokol morális megközelítést, hogy a cselekvés vagy mulasztás iránti szándék, illetve cselekvés mikéntje a lelkiismereti felelősség szintjén szerez érvényt magának. Az állampolgár abban a tudatban dönt és cselekszik, hogy a törvények és az egyéb jogszabályok rendelkezései kötelező erejűek, megsértésük hátrányos jogkövetkezményeket von maga után. Az állampolgárnak már a döntése során tudatosítania szükséges, legalábbis számolnia kell azzal, hogy a magatartásáért felelősséggel tartozik, adott helyzetben a törvény rendje szerint. Jelentőséggel bír, hogy a jogbiztonság érvényesítése/érvényesülése szorosan összefügg az állampolgár magatartásával, illetve az állam és a polgárai egymáshoz való viszonyával. Azzal is szükséges számolnia, hogy az erkölcsi normák és a jogrend tisztelete az alapja a kiegyensúlyozott kapcsolatnak. Ugyanis, a normák nem önmagukban szereznek érvényt, hanem az adott helyzetben a viszonyoktól függően is töltik be rendeltetésüket. Egyrészt a jogrend és az állampolgárok egymáshoz való viszonyában jelennek meg, másrészt az állampolgárok, jogalanyok kapcsolatrendszerében, külső érdekeltségükben, jogügyleteikben nyilvánulnak meg. A piacgazdaság porondján, a bankvilág szférájában úgy követel *érdekérvényesítést*, hogy a *jogérvényesítéshez* ragaszkodik, mert a célok és eredmények ennek biztonságában realizálódnak.

Az elvárt magatartás iránti elkötelezettség és a fokozott felelősség követelményének hiánya, a negatív tényezők társadalmi vetülete sok komponensű, egymással összefüggő, de egymástól eltérő értékrendű problémát jelezhet. Ez a helyzet esetenként megkívánja a hatékony jogérvényesítést. A törvényhozónak a megfelelő jogszabályok megalkotásával, a jogalkalmazónak a jogszabályok következetes érvényesítésével szükséges az állampolgároknak az elvárás iránti elkötelezettségét hatékonyan helyes irányba befolyásolni és tudatosítani a felelősségre vonás következményeit. Szükséges egyértelművé tenni és a felelősségre vonást oly módon érvényesíteni, hogy az állampolgár saját maga győződjön meg arról, hogy „nem kifizetődő” a manipuláció, a variáció, az ügyeskedés. „Érdemes” tisztességes, jogkövető polgárnak lenni, mert hosszú távon megalapozza a biztonságot, a megfelelő élet- és érvényesülési lehetőségeket. *A joggal való helyes bánásmód*, az iránta való elkötelezettség olyan tényezővé válik, amely az eredményekben

bizonyítja, hogy az állampolgárok *jogkövető magatartása* a biztonságot megalapozza, és az eredményességet megerősíti. Ebben a kétpólusú viszonyban a hatékonysági tényezők preventív eszközök. A jogalkalmazás hatékonysága az állampolgárok magatartásának pozitív befolyásolását eredményezi. (L.: szabálysértő gépjárművezetők vezetői engedélyének bevonása.)

Coing meghatározása szerint: „...a jog arra korlátozódik, hogy szabályokat állítson fel, és azok betartását garantálja.”²⁶ Továbbá úgy értékeli, hogy ennek az állapotnak van egy másik vetülete is, amelyben a jog szintén visszaszorul. Ugyanis, amikor a jog visszavonul, a háttér-szemléelő pozícióját foglalja el, elveszíti a bázisát, hiszen le kell mondania bizonyos vonatkozásban arról, hogy megvalósítsa legmagasabb célját: az igazságot és a biztonságot.²⁷ A jog visszavonulásának komponenseit összevetve a szerepével, arra lehet következtetni, hogy erre épül a jog szerepváltozásának egy harmadik tényezője. Ugyanis, a jognak ebbe az új szerepkörébe, ebbe az állapotába belép egy szükség-szerű elem, mivel a megállapodások korrektségét, a felek jóhiszeműségét, a jövőbeni együttműködési készséget és több, egyéb – a megállapodás komolyságát, megfontoltságát jelentő – biztosítékot szükséges beépíteni. Ebben a megbízhatóságot, garanciát biztosítani kívánó kapcsolatrendszerben jelentős szerepet kapnak, illetve töltenek be a törvény alapelvei, az erkölcs normái, de indokolt esetben még az alkotmányos alapelvek is. Közvetett értelmezéssel, ezzel a folyamattal függ össze, illetve kapcsolódik hozzá korunk szemléletének az a határozott álláspontja, amely szerint az alkotmányba foglalt értékek, az alapelvek, tilalmak, alapjogok és alapköteleességek erkölcsösödnek. Ennek a szemléletnek a térhódítása megnyugtatóan erősíti azt a racionális igényt, hogy – a pénz, piac, profit helyett – a társadalom ember-centrikusabbá váljon a jogrendhez, és ezáltal a társadalmi viszonyokhoz is.

A jog rendjében, a jogviszonyokban az állampolgároktól, a jogalanyoktól a cselekedetek és mulasztások megítélésnél a minimum elvárás csupán szűk körben érvényesül. Általános az „ahogy az adott helyzetben általában elvárható magatartás”, gondossági mérték elfogadása. Csakhogy ennek van egy feltétele, az: „amennyiben a törvény szigorúbb követelményt nem támaszt”. Ha pedig feltételt támaszt a törvény, akkor rendszerint a „*társadalmilag elvárható magatartás*” a mérvadó. Ennek azért van jelentősége, mert a tevékenységek köre nagyon eltérő, a tisztségek, a feladatok, a szerepkörök nagyon különbözőek, ebből következően pedig a felelőségek is eltérők. Legalapvetőbb a mindennapi életjelenségekből kiindulva haladni tovább, mert nem vallana széles látókörre, az élet lüktetését, a társadalom jelenségeit, rendjét és működését, továbbá minden irányú összefüggéseinek vizsgálatát beszorítani a jog eszme- és szabályrendszerébe. „Az élet értelméhez vezető utat nem lehet pusztán a jogban megtalálni” – fogalmazta meg Bydlinszki. Meggyőző érv, hogy a társadalom működésének megvannak azok a törvényszerűségei, amelyek túlmutatnak a jog szabályrendszerén. Bydlinszki a gondolatsort azzal folytatja, hogy: „...tartós jogetikai alapként megmarad az elv, amely Európa antik előkultúrájának klasszikus jogtudományát jellemzi.” A két szerző Coing és Bydlinszki eszme-futtatásának elemzése messzemenő következtetésre vezet. Korunk több tudósához hasonlóan – az utóbbi szerző a jogot úgy fogja fel, mint az emberi civilizáció részét, és mint minden kultúra alapfeltételét az emberiség, az egyes népek és az egyén (az állampolgár) „életében”.²⁸ Ez időszerű és mérvadó a jelenlegi társadalmi viszonyok körében, az állampolgárok tudatformálásában és a jogviszonyok érvényesítésében.

A demokratikus jogállam értékrendjének megközelítésében a tudós társadalom „A tudás, erkölcs, felelősség” címmel rendezett nemzetközi tanácskozást a Magyar Tudományos Akadémián, 2005 novemberében. Az összegzés figyelemreméltó: „A politika alakításában ma részt vesznek a megfelelő kormányzati hatóságok vagy képviselők, az üzleti élet szereplői, a tanácsadó testületek, az újságírók és a többi érdekelt, valamint a civil szervezetek.” A tudóscsoport fontosnak találja rögzíteni továbbá, hogy: „A tudomány és az országgyűlési képviselők közötti hatékony kapcsolat lényege a tudósok és a politika alakítói közötti kommunikáció javítása. A tudósok feladata, hogy kutatásaikról hűen és érthetően adjanak számot a politikusoknak.”²⁹ Tény, hogy – a fenti meghatározáson túlmenően – kiemelés kíván az, hogy a tudósokkal szemben is elvárásokat támaszt a társadalom. Fontos, hogy a 21. században nem l’art pour l’art minőségben munkálkodnak, hanem a tudásuk hasznosítása, a társadalom fejlődésének javára, boldogulására, továbbá a nemzet haladását, felemelkedését szolgálva. A jövőbe vetített jó szándékú együttműködésre törekvés reális lehetőségét közelíti meg László Ervin. Meghatározása szerint az emberiség jövőjéért való felelősség az államhatalmi szervektől a tisztségviselőkön keresztül az állampolgárok magatartásáig, a mindennapi tevékenységek során, a jogkövetés szintjén is kötelezettséget hordoz. „Az elmúlt negyven évben – írja a szerző – a piacgazdaság előretörésével olyan mértékű változásokon ment keresztül a világ, melyet, ha nem követnek hasonló nagyságrendű forradalmak a felelősségteljes gondolkodás irányában [!], világméretű katasztrófa állhat elő.”³⁰ A kemény megfogalmazás nem egyszerűen aggodalom, Coing szintén elmélkedik az értékekről: „Az ember nemcsak a világ tárgyilagos szemlélétére és kutatására, hanem a szellemi értékek megragadására és megvalósítására is képes, hogy életenergiáját ilyen jellegű értékmegvalósításra irányíthatja, és abban életének értelmét találhatja meg mind szubjektív, mind objektív értelemben.”³¹

Mindezekből következik, hogy a demokratikus jogállam biztonságáért, a nemzet felemelkedéséért, jövőjéért, a társadalom rendjének további fejlődéséért, a gazdasági stabilitás megerősödéséért felelősséget vállaló (az MTA fogalmazása szerint) kormányzati hatóságoknak és képviselőknek kötelességük lelkiismereti felelősséggel végezniük a feladataikat, ellátniuk állapotbeli kötelezettségüket és minden vonatkozásban jó szándékkal, a nemzet szolgálatában tevékenykedniük. Ez a feladat emelt szintű, a „*társadalmilag elvárható magatartást*” kívánja meg. Az állampolgároknak a mindennapi életükben, cselekedeteikben példamutató magatartással, az erkölcsi értékrend iránti elkötelezettséggel és a törvénytisztelettel kell helytállniuk. Minden helyzetben szükséges a helyes erkölcsi életszemlélet, a tisztességes, emberhez méltó magatartás. A jó szándékú elkötelezettség, az értelmes, értékes, és az embertársak, a közösségek, a társadalom javára szolgáló tevékenység általános szabály. Akik pedig nem fogékonyak az emelkedett, nemes célú törekvésekre, akik közömbösek az emberhez méltó életvezetésre, azokban szükséges meggyőző erővel tudatosítani, hogy a percmemberké „boldogulása”, sikere csupán futó kaland, a silányságért, a jogsértő magatartásért pedig a törvények rendje szerint kell felelniük. Fontos mindenkinek abban a tudatban élni – mert biztonságot jelent –, hogy a törvények és a többi jogszabályok a társadalom rendjét biztosítják és az állampolgárok jogait és érdekeit védik. Az ember intellektuális létének, a társadalom emelkedett tudati szintjének védelme érdekében a szellemi, az eszmei értékeket szükséges kiemelve hangsúlyossá tenni. Ez okból a törvények, a jogrend más értékrendektől eltérő, megkülönböztetett, emelkedett érvényesítést érdemel. Az alkotmányos alapelvek, a jogrend, a törvény tisztelete felett a civilszervezeteknek, a polgárok közösségeinek szintén örködniük kell. Velük együtt az állampolgárok szintén a nemzet jövőjéért tartoznak felelősséggel. Az Alaptörvény „Nemzeti hitvallása” értelmében „*szükségünk van lelki és szellemi megújulásra*”. Ez a meghatározás, mintegy felhívás, életre szóló nemes célt állít a társadalom tagjai elé.

JEGYZETEK

- 1 D 32,23.
- 2 L. Zlinszky János: *Ius privatum*, Osiris Kiadó, Budapest, 1988, 108. o.
- 3 Példamutatásul korunk államhatalmi funkcióit ellátó tisztségviselői számára.
- 4 Zlinszky János: i. m. uo.
- 5 L. uő: Elvárhatóság a magánjogban. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2003/4. 27–29. o.
- 6 Rom, 13., ST 6.
- 7 H. Coing: *A jogfilozófia alapjai*, Osiris Kiadó, Budapest, 1996, 162–163. o.
- 8 Varga Csaba: „Önmagát felemelő ember”. *Korunk racionalizmusának dilemmái*. (In Mezey Katalin (szerk.): *Sodródó emberiség*, Széphalom Kiadó, 2000) 81. o.
- 9 L: Magyarország Alaptörvénye, Hatályba lépett: 2012. január 1-jén.
- 10 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről. Első könyv, Bevezető rendelkezések, 1:3. § [*A jóhiszeműség és tisztesség elve*]. (Ha megfigyeljük: az új Ptk. e mondata már nem tartalmazza közvetlenül a „kölcsonösen együttműködve” kitételt/kifejezést, míg az 1959. évi IV. tv. igen!)
- 11 Lásd: <http://www.kormany.hu/hu/kozigazgatasi-igazsagugynisizterium/hirek/parlament>
- 12 Vö. az ez idő szerint (2013) hatályos, a sokszor módosított 1959. évi IV. törvény, a Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyvéről, 4. § (1) bekezdése.
- 13 Sólyom László: Legyen értelme az áldozatnak, *Magyar Nemzet*, 2006. augusztus 19. 21. o.
- 14 Hamza Gábor: *Politikai hatalom és erkölcs*, Magyar felsőoktatás, 2002/ 3. sz. 47. o.
- 15 Lábady Tamás: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*, Dialóg Campus Kiadó, 1997, 197. o.
- 16 Péterli Zoltán: *A jogalkalmazók felelőssége, iustum, aequum, salutare*, Emlékkönyv Zlinszky János 70. születésnapjára, Budapest, 1998, 240. o.
- 17 Sólyom László: (az 56/1991./XI.8./ AB határozat alapján), *Az alkotmánybíráskodás kezdetei...*, 92. o.
- 18 Ádám Antal: *Alkotmányi értékek és alkotmánybíráskodás*, Osiris, Budapest, 1998, 33. o.
- 19 Zlinszky János: *A kegyelet magánjogi kérdései – személyi jog, vagyoni jog, és kötelezettség*, PJK, 2005/2. sz. 12. o.
- 20 Szmodis Jenő: *A jog realitása*, Kairosz, Budapest, 2005, 84. o.
- 21 L. Földi András: *A jóhiszeműség és tisztesség elve*. *Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig* [= *Publicationes Instituti Iuris Romani Budapestinensis*, fasc. IX.], Budapest, 2001, 5. o.
- 22 L. Földi: *A jóhiszeműség és tisztesség...*, 6. o.
- 23 L. Coing: *A jogfilozófia alapjai...*, 162. o.
- 24 L. Marton Géza: *A polgári jogi felelősség*, Budapest, é. n. 15. o.
- 25 Szmodis J: *A jog realitása...*, 85. o.
- 26 Coing: *A jogfilozófia alapjai...*, 162–163. o.
- 27 L. uő., uo.
- 28 Franz Bydlinszki: *Die ethischen Grundlagen des Privatrechts*, Springer-Verlag, Wien – New York, 1994, 33. o.
- 29 *Magyar Tudomány*, 2005/12. sz. 1582–1583. o.
- 30 László Ervin: *Ha meg akarod váltani a világot*, Magyar Könyvklub, 2002.
- 31 H. Coing: *A jogfilozófia alapjai...*, 122. o.

Ki fizeti a (végső) költségeket?

Diáklázongások 2012 decemberében

Ahogy pár hónapja már megfogalmaztam: 2012. december elején–közepén a felsőoktatással kapcsolatos ügyek nem várt fordulatot vettek: afféle „forradalmi” hevülettel felgyorsultak az események. A kormány által bejelentett újabb keretszámcsökkentő tervek heves ellenálást váltottak ki az érintettek közül, mindenekelőtt az egyetemi hallgatókból és az oktatókból is, mondhatni: országos lázadás tört ki. A politikai ellenzék is persze igyekezett/igyekszik „rátelepedni” erre a hangulatra. *A nyugodt, építő jellegű pedagógiai reformoknak ez, bizony, nem kedvez!* Orbán Viktor és a kormányzat sem pedagógiai (és szakpolitikai) döntést hozott, hanem *tisztán politikait*: az „önfinanszírozó egyetem” melletti érvek retorikáját kezdte (új-ból) felváltani az „ingyenes felsőoktatás” retorikája...

(Feszítő kérdések) De hát miről is van szó? Vajon a felsőoktatási reformok szövevényes folyamatára ezek a látványos akciózások milyen hatással lehetnek? Lesz-e végre olyan felsőoktatási reform, ami az eddigi *lázás reformátlanságok* után valóságos minőségi változást = javulást eredményez? A felsőoktatási reformok kusza, szövevényes – és eddig jobbára eredménytelen – világában releváns-e még ez a kérdés: *önfinanszírozó egyetem és/vagy állami támogatás?*¹

A 2012 decemberében kipattant diáklázongásokat vajon miképpen is értelmezhetjük? Kinek van igaza? Hol az igazság? *Juventus ventus*: fiatalság – bolondság? Hol a bölcsesség? Az öreg professzoroknál? A ravasz politikusoknál? Akár itt, akár ott; akárkinél, akárhol – netán (mily lesújtó): egyiküknél sem?

Ezek a kérdések nem tisztán gazdasági/finanszírozási kérdések (azok is), de nagyon is keményen érdekütközéses konfliktusokra utalnak –, mert végül is: *ki fizeti a végső költségeket?*

(Módszertani megfontolások) Az itt következő gondolatmenetem is társadalomlélektani és politikai pszichológiai elemzés – tudásszociológiai és fenomenológiai interpretációkkal átszöve. A történések dramaturgiáját és reflexív értelmezéseit is igyekszem elemzésem tárgyává tenni. A szokatlanul hosszú idézetek is ezt a *fenomenológiai (szociál)pszichológiai* interpretációs perspektívát alkalmazzák: a szereplők *belső, szubjektív élményeit* idézik – és az *elemző külső értékeléseit* is. *Ez puha módszertan, mégis távolságtartó*: az elemző (e sorok írója) nem résztvevő cselekvő, ám ugyanakkor mégis érdekelt/érdeklődő (magam is egyetemi oktató vagyok).

(Egy szolid diáklázadás politikai forradalmi/ellenforradalmi [?] hevületei) Az „önfenntartó egyetem” kormányzati = Orbán Viktor-i „forradalmi látomása” mint sajátos gyűanyag:

- a 2013-as keretlétszám-bejelentés, drasztikus visszavágása a 2012-es évhez viszonyítva,²
- tiltakozik a jelenlegi és a jövőbeni egyetemi diákság, illetve hivatalos vezetői (HÖÖK), civil szervezetei, pl. Hallgatói Hálózat (HaHa), az oktatók, illetve a Magyar Rektori Konferencia (MRK).³
- Eddig ez egy szokványos érdekegyeztetői, egyetemi-intézményes konfliktus. Ám

a tüntetések dinamikája a konfliktus artikulálását nem a kompromisszumos irányba terelte, hanem polarizálta: egyfelől ugyan a kormányzat feltűnő gyorsasággal engedett az „öfenntartó egyetem” koncepciójából (megemelte a keretlétszámot stb.), másfelől ez mégsem csillapította a feszültséget. Nem, mert már valójában politikai konfliktussá terebélyesedett. Ennek eddigi főbb stációi és szimbolikus jelzései:

- Orbán Viktor brüsszeli üzenete: „*Erős hetünk van. Hétfőn megcsináltuk a költségvetést, szerdán pedig a gáz-, távfűtés- és villamosáram-árcsökkentést, csütörtökön megoldottuk a jövő évi minimálbért, és a hét végéig megoldjuk a felsőoktatási reformot is.*” (December 13.)⁴ – Ez vajon egy önbizalomtól (mondhatnám: „forradalmi lendülettől”) duzzadó politikai megnyilatkozása (ami még talán tiszteletre méltó is lehetne), vagy pedig egy feszített brüsszeli munkanap stressz-helyzetében egy helytelen, mert nem taktikus kommunikációs „elszólásról” van-e szó? Akármelyik változatot is feltételezem, az idézett nyilatkozat ügyetlen megfogalmazása a felsőoktatási reform „megoldásának” időhorizontját illetően a politikai döntés pszichológiai természetét és egyik legfőbb jellegzetességét jelzi. Az *omnipotencia illúziójára* utal, ami nélkül ugyan valóban nincs hatékony politikai döntés, ám ami azt a hamis várakozást is fölkeltheti a lendületes politikai cselekvő(k)ben, hogy ő(k) valóban „véglegesen”, ráadásul „gyorsan” is képes(ek) megoldani „mindent”.
- „*Őnök elvesztették a 2014-es választást!*” – A diáktüntetés egyik jelszava volt.⁵ A tét tehát nem holmi szolid pedagógiai reform, hanem maga a KÖZPONTI KORMÁNYZATI HATALOM. A profi ellenzéki politikusok közül ezt a fantázia-dús vágyálmot talán leglendületesebben Gyurcsány Ferenc fogalmazta meg: *Amit az elmúlt napokban a diákok, a tanárok és a szakszervezetek kezdeményeztek, az előre vetíti annak a lehetőségét, hogy Orbán rezsimje összezsugorodik, és az oktatási rendszer kritikájaként kezdett demonstrációk lassan a politikai rendszer egészével való szembefordulássá fognak válni.*⁶
- *Heroizálás és ellenségkép-képzés: „hősök” versus „öreg fiatalok”.* – „Hősök”: télirozsás diákkormányzati rendezvény és ezt lelkesen dicséző ellenzéki médiaprezentációk.⁷ „Öreg fiatalok” – kormánypárti gúnyolódás: az „öreg fiatalok” úgy reagálnak a kormány fiatalosan lendületes javaslataira, mintha „egy vidéki nyugdíjasklub ökonervatív részlegéhez tartoznának, akik már attól is megrettennek, ha egy órával később hozza a postás a nyugdíjat, s egy nappal előbb a rezsizsámlát.”⁸

A folytatás változatai:

- *A polarizálódás irányába feszül a konfliktus,* s ez esetben a politika „felfalja” a pedagógiai reformot, a politikai akciózás folytatódik „Orbán Viktor önkényuralma” ellen.⁹

Ennek az attitűdnek igazán sziporkázó nyelvi stílus-játékos megformálója Parti-Nagy Lajos:

Egyszer volt, hol nem volt, avvót, hogy úgy a tények, mint a komonikációjó terepin I. Fülkefor egyik sikert szenvedte a másik után. (...)

I. Fülkefor csóválta a fejét, nízett maga elé a jövőbe szavatartóoszlop gyanánt, ki nyílt kártyákkal jáccik. Szeme tisztótt bogarán hun Selmeczi Gabriella, hun Giró-Szász képibe lobogtak a szeretet gyertyácskái... [mer' hát] fájt néki, hogy a ménkü drága és pazarló magyar fősóoktatásba mán a mán a rektor se érti a magyar szót! Mán bocsássanak meg a kedves fiatal barátai, de magyar nyelven a tandij az definitíve az, ami. A nemtandij pedig

az, ami lessz. És ez faktum, néki es tartani köll magát a reguláho: amit a kerál kimond, attú I. Fülkefort a pokol keretszámai se tántorítsák el, issza, nem issza, ez a premissza. Ha ű eccer azt izeni a Rózsika igazgatónéivel, hogy esztán, világelősként!, a főssóoktatás önfenntartó lesz, abba hun a tandíj? Továbbá abba es hun a tandíj, hogy az eddigiekhő képest több, mint 30 százalék ingyér tanulhat, hezzá öccő ennyi részösztöndíjba részesül, s az mán nettó 15o százalék. Abba meg pláne hun van tandíj, hogy a többi, de bárki fija-borja, vígan tanúhat diákhitelbű szakadásig. Hun az a szótár, ki aszongya, a diákhitel tandíj? S millen torz logika azon pöndörködni, hogy vissza kő fizetni? Vissza hát! Azér hitel, s nem tandíj, quod erat demonstrandum. Evvel együtt nem köll félni, türelem rózsát terem. Próbálgassa csak a küs erejít a nagy pulyája, ha mán a munkaerőpiac helett a fűtött melegbe harabdálja a csecset, ki főtáplálta! A kormány, ha meg es dobják kövel, bundáskenyérvel dob vissza. Megérte, ha a dejákság tart a változástúl, ami érte van, nem ellene, de ne tartson, ha jót akar. Vagy bánja kánya, tartson! Hejszen még benne, a kerálba es vót türelmetlenség süivölvén korába, mielőtt üvé lett az igazság és az élet, hisztizzenek a türelem keretei között, úgyes abbahaggyák, amíg meg nem hálnak.¹⁰

Valójában azonban ez a szöveg nem más, mint egy mű-népies(kedő), viccesnek gondolt modorosság-imitáció – szóval valóban találékony, ám de mégis csak afféle posztmodern szövegkaleidoszkóp. Ennek pedig van egy ilyen (össze/vissza-, de azért kirakható) olvasata is: ez a szöveg a maga *kreatív játékosságán és határtalan* (de talán így pontosabb: *part[i]talan*) *szabadság-illúzióján* keresztül ekvivalens lehet a Hallgatói Hálózattal is: a HaHa-val – ebben is van egy szójátékos (posztmodern?) olvasat.

(HaHa-módszertan: a tüntetések koreográfiája, amely a spontán interakciókat fókuszálni igyekszik – a moderátor szerepe) A HaHa szervezeti felépítésére a hálózatosság jellemző.¹¹ Ez azt jelenti, hogy az intézményes és központosított autoritást minimalizálni szeretnék a saját szervezeti működésükben, s ebből eredően az akcióikat is ilyen elvek mentén szervezik. Egyik aktivistájuk ezt így írja le:

A Hallgatói Hálózat fórumainak módszertana a spanyolországi Indignados mozgalomban kialakult, az Occupy megmozdulásokon keresztül Magyarországra jutott módszeren alapszik. Szélesebb közösségben először a [2012.] február 15-ei hallgatói fórumon alkalmaztuk. A módszer lényege az, hogy nagy tömegek véleményét tudjuk azonnal felmérni, összevetni. Az elsőre talán nevetségesnek tűnő kézjelek, mutogatások azt a célt szolgálják, hogy az éppen beszélő szónok zavarása nélkül tudjon kommunikálni a csoport. Az egyik alapvető kézjel például a siketnéma jelbeszéd „taps” jelzése, a fej fölé emelt csuklók rázása. Ez az egyetértést jelenti. Egy másik jel a radikális ellenvéleményt fejezi ki, ezt a kezekkel formált x-szel lehet mutatni. Az egyik felszólaló a december 10-ei, Lágymányoson tartott, a kormány drasztikus intézkedései miatt összehívott fórumon a Hallgatói Hálózat öt pontjának kiegészítését javasolta a társadalmi mobilitásról szóló passzussal, s mire beszédének végére ért, az egész aula böszén rázta a csuklóját. Egy másik résztvevő felszólalásában egy ellen-HÖK-szerű szervezet megalakítását javasolta, ezt ikszek tömege fogadta (a plénum résztvevői valószínűleg nem igényeltek még egy hierarchikus, a képviseltektől eltávolodott képviselői rendszert), s ez meg is akasztotta a szónokot a beszédében. A kézjelekkel mindenkinek azonnal nyilvánvaló, hogy mit gondol a plénum. Mindezt úgy, hogy közben csend van, és a szónok nyugodtan be tudja fejezni a beszédét, nem fullad a gyűlés hangzavarba és káoszba. Sok kézjel van, és ha egy visszajelzési funkció érzéketlenül betöltetlen, mindig ki lehet találni valami újat. Így el lehet mutogatni azt, hogy a szónok beszéde unalmas, és inkább ugorjunk a következő témára, vagy hogy nem értem, amiről

éppen szó van. Ez a módszer annyira hatásos, hogy gyakorlatilag nincs olyan társaság (a fórumok esetében ez ráadásul egymást nem ismerő emberekből áll össze), amely ne használná a jeleket zsigerből és rutinosan a beszélgetés első öt perce után.

Még nincs vége ennek a – valóban figyelemre méltó – (tömeg)kommunikációs módszertani eszme-futtatásnak:

A fórummódszer másik, Magyarországon szokatlan eleme a konszenzusra törekvés. Egy vitát addig folytatunk, ameddig az adott lehetőségekhez mérten a legjobb kompromisszumot el nem érjük. Ez természetesen a konfliktusos kérdésekben ritkán valósítható meg maradéktalanul, ám mindig, minden szavazás előtt meghallgatjuk az ellenvéleményeket, és az álláspontokat közelíteni próbáljuk egymáshoz. December 17-én felmerült az a nehezen értelmezhető kérdés, hogy „meddig vagyunk hajlandók elmenni eszközeink radikalitását tekintve?”. Ahelyett, hogy erről túlságosan leegyszerűsítő szavazás indult volna, a témát körbejártuk, és abban állapotunk meg, hogy az eszközök drasztikusságáról minden esetben külön-külön kell dönten. Ez a hozzáállás persze sok fáradtsággal és vesződéssel jár; mert minden véletlenszerűen összeálló csoportban lesz egy-két, a végletekig makacs és akadékoskodó ember; ám ez vállalható áldozat, ha ahhoz viszonyítjuk, hogy így minden véleményt meg tudunk ismerni, és mindenkinek van lehetősége az elhangzott érvek alapján változtatni az álláspontján.¹²

Ez a figyelemre méltó csoportvita-vezetési módszer valójában csak legfőlőbb néhány száz fős „kis nagycsoportokban” képes működni, több tízezres és több százezres, igazi nagy tömegben ez nyilvánvalóan alkalmatlan kommunikációs technika a tömegek viselkedésének koordinálására.¹³

A bázisdemokrácia politikai elvei pedig szintén problematikusak egy sokszorosán komplex módon szerveződő (poszt)modern társadalmi és politikai intézményes térben. Ugyanakkor, elismerem, a megmerevedett, a megújulásra képtelenné vált szerepek és egyéb intézményes viszonyulások kreatív fellazítására alkalmas lehet.

Másfelől meg kell jegyezmem: a csoportdinamikai vizsgálatok szerint a csoportdöntések általában a kockázatvállalási hajlandóságot növelik¹⁴ – a HaHa is, a HÖÖK-vezetőkhez képest mindenképpen, a radikálisabb követelések felé hajlott/hajlik (haha!).

A másik lehetőség:

- *Konszolidálódik a konfliktus; a politika „visszavonul” és a pedagógiai reform kap dominanciát, a politika csak szakpolitikai kereteket biztosít a nagy türelmet és végtelen kitartást, szakmai felkészültséget igénylő sziszifuszi tárgyalásoknak.¹⁵ Ebben a folyamatban inkább a HÖÖK tűnik partnernek. A HÖÖK ugyanis az adott egyetemi struktúra és döntési mechanizmusok világába betagozódott szervezet, ezért megegyezésre inkább hajlik, mint a HaHa. Nem véletlen ugyanakkor, hogy a HÖÖK megegyezési hajlandósága tulajdonképpen állagvédelem, lázongásuk ezért egy platformra hozta őket a MRK-val.*

Egy vitriolos elemzéséből idézek: Az egyetemi rektorok is fűjják a kondáskürtöt. Egyetlen tudós akadt köztük, aki merete vállalni, hogy az egyetemet nem a munkától, a kutatástól, a tanulástól, értelmiségi értékektől irtózó maroktartók, bulizók követeléseinak teljesítése céljából tartják fenn adóforintjaikból a polgárok. Hetvenkét rektor közül csupán egynek jutott eszébe, hogy hangoskodással, a bujtogatott diákok tüntetésével, a tárgyalási hajlandóságot permanensen visszautasító hatalmi göggel nem lehet pótolni két évtized elherdált lehetőségeit. A Ne buktassatok! – rektori és direktori utasításokat szentesítő – gyakorlatával, a békák alfeléig, a bolhák bokájáig leszállított igénytelenséggel, a permanens bulizás ígéretével jelentkezésre csábítottakkal lehetetlenség az európai értelmiség színvonalához felzárkózni.¹⁶

- A HÖÖK által alkalmazott tiltakozási formák sem különösebben kreatívak, de a kellő médianyilvánosságot most azért sikerült elérniük. Például az ülősztrájkjal is.
- A tiltakozás technikai és módszertani jellegén túl a lehetséges megoldás és kibontakozás perspektívájából azonban nem árt szembenéznünk a következő lesújtó összefüggésekkel is:
- egy gazdaságpolitikai problémával, nevezetesen azzal, hogy *a humán tőkébe való beruházás helyett éppenséggel a folyamatos forráskivonás zajlott/zajlik innen;*
- ennek hátterében azonban olyan *modernizációs kudarc* húzódik, amely *a magyar társadalom biológiai/pszichológiai életerejének megfogyatkozásával (traumatikus és poszt-traumatikus megroppanásaival) lehet összefüggésben.*

Beruházás (kellene) a humán tőkébe:

- *Lehet-e önfenntartó nálunk az oktatásügy? Önfenntartó, piaci alapokra helyezett oktatásügy mindössze egyetlen országban, az Egyesült Államokban van. De ott a gyerek taníttatásának költsége be van építve a szülők bérébe. Nálunk nincs. Ha ott mégis szegény a család, a jól működő ösztöndíj-rendszer biztosítja, hogy a tehetséges gyerek ne kallódjon el. A diákhitel azért nem tökéletes megoldás, mert a diplomás kezdő fizetésébe nincs beépítve a törlesztés költsége.*
- *A felsőoktatásból most nem kivonni kellene, hanem növelni a forrásokat. Ami a tárgyi feltételeket illeti, szépen fejlődött a hazai felsőoktatás az elmúlt húsz évben, elég csak megnézni az új campusokat, a számítástechnikai hátteret intézményeinkben. De ezt nem követte a humántőke-oldalba történő investálás, vagyis az oktatói kar nagy részének reálbére folyamatosan csökkent (2005–2010 között 40 százalékkal), kivéve a 2002. szeptemberi közalkalmazotti béremelés esetét.*
- *Az olcsó bérre, alacsony adóterhelésre épülő stratégia csupán a gyarmati jellegű munkamegosztást konzerválja.*
- *Röghöz kötni vagy ösztönözni? A diákokat nem röghöz kell kötni szerződésekkel, hanem amikor dolgoznak, meg kell őket fizetni, és akkor majd itthon maradnak.*
- *Miből? – A kérdés is mutatja: a hazai közgazda- és gazdaságpolitikai gondolkodás rendkívül elmaradott. Nem érti, hogy az ok-okozati kapcsolat éppen fordított. Nem azért alacsony a bérszínvonal, mert elégtelen a gazdaság teljesítménye, hanem azért elégtelen ez a teljesítmény, mert alulértékelt a humán tényező.*
- *Az egy főre jutó GDP terén az EU-átlag 60 százalékán, a reálbérszint terén 22 százalékán állunk. Ez önmagáért beszél. – 2005–2010 között 15 százalékkal csökkent a reálbér; és ennek eszköze a forint elinflálása volt. Idén megint 5 százalékkal csökkent a reálbér. Mi a cél? Etiópia?*
- *Ez nem egyszerű újratermelési zavar, hanem egy modernizációs kudarc.¹⁷*

A szikár gazdaságpolitikai tényezők listázása után sorra veszem – ezeket is pontokba szedve – a biológiai/pszichológiai életerő megfogyatkozásának legfontosabb szimptomáit és okait.

A diáklázadás, a felsőoktatási reform(ok) társadalomlélektani és politikai mentálhigiénés összefüggései közül néhány figyelemre méltó szempont:

- *Abból az állításból volna célszerű kiindulni, hogy minden társadalom legfontosabb feladata az emberi erőforrások újratermése, ami tulajdonképpen magának az „életnek” az újratermelése. „Ép testben ép lélek” – tartja a régi mondás, és valóban, ez mindennek az alapja. A fizikai és a „lelki” test újratermése minden emberi közösség legfőbb célja. Ha ez a talpazat ép és egészsé-*

ges, akkor minden van, ha nem, akkor valójában semmi sincs.

- *A mai magyar társadalom összesen körülbelül ötezermilliárd forintnak megfelelő erőforrást fordít arra, hogy újratermelje humán tőkéjét, így enyhén szólva nem mindegy, hogy milyen módon teszi ezt. Tegyük mindjárt hozzá, hogy ennek a nagyobbik fele a családon belül zajló tradicionális, „nem piaci” tevékenység, így aztán az uralkodó közgazdaságtan számára – nem létezik.*
- *Magyarországon valójában nincs egységes rendje a humánerőforrások újratermelésnek. Ehelyett a mindenkori berendezkedésnek van egy alaphuzugsága arról, hogy mi és hogyan zajlik a rendszerben – és van a valóság. Ez pedig többnyire az, hogy akinek pénze és/vagy kapcsolati tőkéje van, az függetlenül a meghirdetett elvektől úgy jut hozzá a legmagasabb szintű erőforrásokhoz, hogy a piaci ár töredékét fizeti érte. Magyarán szólva a permanens korrump normaszegés a valódi „norma”, így forrás híján a nagy rendszerek és az egész magyar humán vagyron folyamatos lepusztulása zajlik.*
- *Valójában ki fizeti a humán tőke újratermelésének roppant költségeit? Elvileg két alaptípusuk lehetséges az ezt megalapozó rendszereknek. Az egyik az állami közszolgáltató nagyrendszerekre épülő változat. Ennek fenntartásához azonban magas adókra, progresszív adórendszerre van szükség. A másik lehetőség, hogy piaci alapon zajlik mindez, de akkor viszont kellően magas bérekre van szükség ahhoz, hogy a rendszer működjön. Vegyük észre, hogy mindkét esetben a legnagyobb tőkestruktúrák a fő finanszírozók, és ez így is van rendjén, mert elsősorban valóban a tőketulajdonosok profitálnak a magas képzettségű munkaerőből.*
- *A valóságban a kettő valamilyen kombinációja szokott megvalósulni, de az képzelenség, hogy alacsony adók és alacsony bérek mellett legyen magas szintű humántőke-reprodukció. Am éppen ez zajlik a rendszerváltás Magyarországon. A döntő többség sem elégséges bért, sem kellő állami támogatást nem kap ahhoz, hogy testi és lelki egészségét újratermelje.*
- *Mit kellene végiggondolni? Legelőször is azt lenne hasznos tudatosítani, hogy a most kirobbanó összeütközés már a második szintje egy elosztási konfliktusnak. Az első szint a birodalmi kifosztás szintje. A birodalmi tőkestruktúrákat nem érdekli, hogy Magyarország humán újratermelése hogyan zajlik, ők csak élvezni akarják annak gyümölcseit.*
- *Nem meglepő, hogy a népesség nagy része is átveszi ezt a magatartást, és ő is úgy akar „ingyenesen” mindent, hogy ahhoz egyáltalán nem kíván hozzájárulni. A kormányok meg harapófogóba kerültek, mert a birodalom kiszívja az erőforrásokat, tehát nekik a „mínuszt” kell elosztaniuk, vagyis ráterhelniük a társadalomra. A legfőbb kérdés tehát a birodalmi alku.*
- *A Magyarországról kiszívott erőforrások (kamat és profit) aránya több mint kétszerese a térségi átlagnak. Ennek jelentős csökkentése nélkül nincs esély, mert annyi halasztás, mulasztás halmozódott már fel, és a degenerációs leépülési folyamatok már olyan erősek, illetve a konfliktusképes társadalmi csoportok már olyan cinikusak és gátlástalanok, hogy így nem megy tovább. Ha mégis lenne erőforrás, akkor is szükség lenne egy olyan, széles körű, hosszú távra szóló egyezségekre, amely lehetővé tenné, hogy az emberi erőforrások reprodukciójának költségei és hasznai – elosztási arányai – hosszú távra rögzíthetők legyenek. Ez ma az álmok birodalmába tartozik, hisz a mindent hiszterizáló „verbális polgárháború” egyelőre teljesen kizárja ezt. Márpedig enélkül a lepusztulás felgyorsulásának nem marad alternatívája.¹⁸*

Sajnos, magam is így látom: akár forradalmi úton, akár a megegyezés lehetőségén keresztül, de a legnagyobb valószínűsége a *lázás reformátlanságnak* van. A magyar társadalom – s ennek részeként, fontos részeként: stratégiai ágazatként a magyar felsőoktatás világa – agóniája tovább folytatódik.

(*Szkeptikus megjegyzés a lázas reformátlanságról*) A „láz” egyik politikailag hiszterizálható szimptomája: tüntetni/nem tüntetni, ilyen/olyan koreográfiával – szinte kedélyes anekdoták.

Mindez, természetesen, a megszokott szereposztásban és forgatókönyv szerinti dramaturgiával:

- *diabolizálás* – a kormánypárti médiák az „ördögöt” (is) a falra festik: amerikai kommunikációs tanácsadók mintegy Cipollaként ügyködnek a HaHások kommunikációs tréningjein stb.;¹⁹
- *a „szakszerűség” maszkja* – a HaHások és az ellenzéki médiák pedig „visszafoготtan” ironizálnak a másik oldal túlzó aggodalmaskodásán, fennen hangoztatva jogos követeléseik szakszerű megalapozottságát és politikamentességét stb.²⁰

A reformátlanság szimptomái: az elmúlt két évtized felsőoktatási reformjainak pusztítóan látványos kudarcai – és most szemünk előtt semmisül meg a legújabb reform is. Ez bizony már egyáltalán nem kedélyes történet, mert nem egy-két „bulizó” és/vagy agresszióba is átsapó, forradalmiasan is hevülékeny (jogos vagy csak annak látszó követelések által szított) akció örvénylése a tét, hanem a magyar társadalom közösségi létezésének organikus, mentálhigiénés egészsége/betegsége – túlélése, megmaradása. *Ez (lesz) a végső költség!*

IRODALOM

- Doise, W. és Moscovici, S., 1980, A csoportdöntés. In: Pataki Ferenc (szerk.): *Csoportlélektan*. Gondolat Kiadó, Bp. 539–568.
- Fiske, S. T. 2006, *Társas motívumok*. Osiris kiadó, Bp.
- Lányi Gusztáv (szerk.) 1996, *Politikai pszichológia*. Szöveggyűjtemény. Balassi Kiadó – ELTE Szociológiai Intézet, Bp.
- Lányi Gusztáv 2013, Játzmák: önfenntartó egyetem és/vagy állami finanszírozás. *Valóság*, 1: 42–51.
- Lederer, G. 1996, A tiltakozó mozgalom mint a politikai cselekvés egy formája. In: Lányi G. (szerk.): i. m. 346–372.
- Lengyel Zsuzsanna (szerk.): *Szociálpszichológia*. Szöveggyűjtemény. Osiris Kiadó, Bp. – <http://www.kfhik.hu/tankonyvtar/site/books/b104/ch04s02s01s01.html>
- Louche, C. 1996, Nyílt konfliktus és a csoportközi tárgyalások dinamikája. In: Lányi G. (szerk.): i. m. 286–297.
- McPhail, C. 1997, Blumer elmélete a tömegviselkedésről. In: Lengyel Zsuzsanna (szerk.): i. m. 69–87.
- Reicher, S. 1996, A kollektív viselkedés meghatározottsága. In: Lányi Gusztáv (szerk.): i. m. 373–404.
- Smith, E. R. és Mackie, D. M. 2001, *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Bp.
- Tetlock, P. E. – Randall S. Peterson – Charles McGuire – Shi-Jie Chang – Peter Feld 1998, A politikai csoportok dinamikájának mérése: a csoportgondolkodás modelljének vizsgálata. In: Hunyady György (szerk.): *Történeti és politikai pszichológia*. Szöveggyűjtemény. Osiris Kiadó, Bp. 165–205.
- Wallach, M. A. – Kogan, N.– Bem, D. J., 1997, A csoport hatása az egyéni kockázatvállalásra. In: Lengyel Zsuzsanna (szerk.): i. m. 400–409.

JEGYZETEK

- 1 Ezt a kérdést firtattam magam is (Lányi 2013).
- 2 <http://elteonline.hu/rovidhitek/2012/12/05/elfogadtak-a-keretszamsokkentest/>
- 3 <http://www.mrk.hu/2012/12/06/a-magyar-rektori-konferencia-kozlemenye-6/> – <http://elteonline.hu/rovidhitek/2012/12/05/hook-nyilatkozat-a-keretszamsokkenesrol/>
- 4 <http://www.hir24.hu/belfold/2012/12/13/ime-orbanek-eros-hete/>
- 5 <http://www.168ora.hu/itthon/meguzentek-orbaneknek-onok-elvesztettek-a-2014-es-valasztast-107973.html>
- 6 <http://www.168ora.hu/itthon/ime-orbanek-het-fobune-107989.html>
- 7 <https://www.facebook.com/events/511683732196449/> – lásd még Magyar Krisztián: „Hősök vagytok”. *Magyar Narancs*, 2012. december 20. – <http://magyarnarancs.hu/belpol/diaktuntes-83041>
- 8 Megyeri Dávid: Ezek az öreg fiatalok. *Magyar Nemzet*, 2012. december 22. 7. old.
- 9 Vári György: Az összetartozás iskolapéldája. *Magyar Narancs*, 2012. december 19. – <http://magyarnarancs.hu/belpol/a-nemzeti-osszetartozas-iskolapeldaja-83035> – Lásd még: A *Népszava* is sztrájkol – <http://www.hir24.hu/belfold/2012/12/19/a-nepszava-is-sztrajkol/>
- 10 http://www.es.hu/_partinagy_;magyar_mesek;2012-12-12.html
- 11 Lásd: <http://hallgatoihalozat.blog.hu/>
- 12 Birtalan Gy. Gergő: Alaposan bemutatnak. *Magyar Narancs*, 2012. december 20. – <http://magyarnarancs.hu/belpol/hogyan-hozzak-donteseiket-a-diaktuntes-83042>
- 13 A tömeglélektani vonatkozásokhoz lásd McPhail 1997, Reicher 1996.
- 14 Lásd ehhez a következő két, klasszikus szociálpszichológiai vizsgálatot: Doise és Moscovici 1980, Wallach, Kogan és Bem 1997. – A hasonló eredményekre vezető újabb kutatások összefoglalóját lásd Fiske 2006: 624, Smith és Mackie 2001: 501–535. – A politikai pszichológiai összefüggésekhez lásd Lederer 1996, Louche 1996, Tetlock és mtsai 1998.
- 15 Lásd ehhez: *Április végéig tartó egyeztetés-sorozat lesz a hallgatók képviselőivel*. 2012. december 22. 19:31 – <http://www.kormany.hu/hu/emberi-eroforrasok-miniszteriuma/hirek/aprilis-vegeig-tarto-egyezetes-sorozat-lesz-a-hallgato-kepviseloivel>
- 16 Takács Péter: Offshore-létet az ifjúságnak! *Magyar Nemzet*, 2012. december 28., 6. old. – Ezt az írást azért vélem vitriolosnak, mert ugyan nagyon sok igazságot fogalmaz meg (az általam idézett mondatokban is), ám szinte fortyog a politikai indulatoktól, s ezért nem elemző, inkább kinyilatkozó és leminősítő.
- 17 Gazdag László: Beruházás a humán tőkébe. *Magyar Nemzet*, 2012. december 29. 6. old.
- 18 Bogár László: Dühöngő* ifjúság. *Magyar Hírlap*, 2012. december 18. – <http://www.magyarhirlap.hu/duhongo-ifjusag> – *Pontatlan jelző; szerintem: csak *lázongó* (volt eddig) ez a mi (végzős) gimnazista és (néhánykor már túlkoros) egyetemi ifjúságunk, annak is inkább „hahásan” és „hökösen” mozgalmárkodó része.
- 19 Amerikai segítség a Hallgatói Hálózatnak, *Magyar Nemzet*, 2013. jan. 28. – http://mno.hu/magyar_nemzet_belfoldi_hirei/amerikai-segitseg-a-hallgatoi-halozatnak-1134287 – Körmendy Zsuzsanna: Hóhaha. *Magyar Nemzet*, 2013. január 30. – <http://mno.hu/vezercikk/hohaha-1134904>
- 20 Botrány: ezer szálon kötődik a Fideszhez a Hallgatói Hálózat – <http://hallgatoihalozat.blog.hu/>. – Orbán Viktor megsimogatta egy HaHa-tag fejét. Origo, 2013. 01. 28. – <http://www.origo.hu/itthon/20130128-jobboldali-kapcsolataikrol-vallanak-a-hallgato-halozat-tagjai.html> – A hét poénja. A diákok keserű vicce: „A Fideszhez kötődünk”. – <http://www.168ora.hu/itthon/diakok-keseru-vice-a-fideszhez-kotodunk-109681.html>

Organikus társadalom

Dr. Kiss István elméleti alapvetése

(*Utak*) 1891-ben jelent meg a *Rerum novarum* enciklika, amelyben, hosszú elzárkózásából kilépve, a Vatikán először próbált meg reflektálni a modern kor társadalmi és gazdasági kérdéseire. Kavart is vihart vele. A radikálisok, a protestánsok, a katolikus reakció-sok eltérő alapállásból, de egyként támadták. Azután megtámadta az „egyéni szabadság” nevében a liberalizmus, amely akkor már az imperializmussal kacérkodván felháborító-nak vélte az állam jogának lelkiismereti kétségbe vonását az általános hadkötelezettség elrendelésére. Furcsa bíz ez, de így volt. Végül, de nem végsőleg a marxizmus, amely az egyedül üdvözítő osztályharc negligálását reakciós fideizmusnak tekintette. És valóban, a két utóbbi kifogás jogos: a *Rerum novarum* a szociális problémák egyezkedéses megoldásáról szól. Ebből nőttek ki aztán azok a korporációs elméletek, amelyekre inkább kevesebb, mint több joggal a XX. század fasisztoid ideológiái hivatkoztak. A korporáció az osztályharc strukturális tagadása, ez igaz. Viszont az „osztályharcos” rendszerek is, a hatalom átvétele után korporatívvá változtak át, és a „permanens forradalmat” hirdető Trockij jégcsákányt kapott a fejébe volt elvtársaitól. És különben valóban tévedett, mivel egy társadalmat belső harcra nem lehet alapozni. Az a baj, hogy a fasiszta kísérletek olyan módon démonizálódtak a mértékadó köztudatban, ahogyan a bolsevista kísérlet nem, holott a lényege ugyanaz, sőt hazugságnak talán még nagyobb, mivel ideológiailag rejtegeti az új uralkodó osztály szociológiai tényét. 1943-ban Kiss István Szárszón a kommunista vándorprédikátor Nagy Istvánt azzal a kérdéssel szorította sarokba, hogy: „honnan veszed majd a rendszered igazságos működéséhez szükséges angyalokat?” Ezek nélkül ugyanis a korlátlan hatalomgyakorlás nyilvánvaló autokráciává lesz.

Kiss István egyike a jellegzetes, meghatározatlan gyökerű magyar géniuszoknak. Igazából véve azt se igen lehet megmondani, hogy a *Rerum novarum* hatott-e rá közvetlenül. Sohasem hivatkozott rá, noha jelentékeny egybeeséseket vehetünk észre. Általában is úgy tűnik, hogy kevésbé az elmélet, mint inkább a konkrét valóság megfigyelése a kiindulása, és ahol teóriára hivatkozik, ott ez csupán szemléltető eszköz a számára. A magyar valóság sanyarú volt, és nemcsak a trianoni országvesztés miatt. Egy feudalizmusra emlékeztető birtokszerkezet és hatalmi viszony, jelentékeny nyomorral és hatalmas latens szociális robbanóanyaggal. Így azután, amikor az Anschluss következtében Magyarország egy pillanat alatt a világpolitika forgatagának a középpontjába került, az uralkodó osztály indokolt pánikba esett, de akkorába, hogy hirtelen elszánta magát a legfontosabb társadalmi reformokra – miket azonban „kivülről” kívánt elindítani. Az elad-dig csupán közigazgatási szakemberként, Magyar Zoltán munkatársaként tevékenykedő Kiss István így keveredett a nagypolitikába. Bizottságokat szervezett, szakmai anyagokat készített, névadója lett az egész „reform felülről” mozgalomnak, amit a Névtelen Magyar mozgalmának kereszteltek. De a kegyelmi pillanat elmúlt, a Mértékadó Körök összeszedték magukat, s lefűjták a reformot. Csak az összegyűlt szakmai anyagot lehetett kiállítani a Táj- és Népkutató Intézet rendezésében. Ez is jelentős botrányt kavart ugyan, de érdemi célt nem ért el, és a spiritus rector, Kiss István, életre szóló személyes kudarcként élte át.

„Szívesen szembeköptem volna magam” – mondta, arra utalva, hogy a mozgalom kezdeményezésével félrevezette az embereket.¹ Nem is tett aztán ehhez hasonlót soha többé. Megmaradt gondolkodónak, tanácsadónak, tanítónak – de ezeken a kereteken belül soha semmilyen szerepvállalástól nem zárkózott el.

(*Szárszón*) Dr. Kiss István Szárszóra Püski Sándor hívására jött, bár nem volt köze a „népi mozgalomhoz”. Azonban, ahogyan Kovács Imre megállapította, „a baloldalnak nem volt közigazgatási szakembere”, és így eshetett őrá a választás, föltehetőleg a néhány évvel azelőtti, Táj- és Népkutató Intézet-beli kiállítás szervezése miatt. De itt álljunk meg egy szóra! És Bibó István? Ő ugyan akkor még ismeretlen ember volt, viszont Erdei Ferencnek ifjúkori jóbarátja. Miért nem neki szólt Erdei? Kiss István véleménye szerint² attól tarthatott, hogy Bibó belelát majd a kártyákba – márpedig a játszma tétje nagy volt. Jöjjön inkább az a Magyary-tanítvány, sok vizet biztos nem zavar. Erdei aztán egy képzett szociológushoz méltó szellemes körképet rajzolt a már láthatóan múltóban lévő „Horthy-korszak” társadalmáról, diszkréten ráragasztott „vörös farkkal”, a proletárdiktatúrának mint egyetlen kiútnak a hangsúlyozásával. Mivelhogy a Tudomány más lehetőséget nem enged meg.³ És itt nem is az a fő baj, hogy 50 év után mennyire világossá vált, hová is vitt ez az út – hanem az, hogy nem következik Erdei saját elemzéséből se, hanem csak úgy hozzá van csapva. A megszállott ember vaksága ez, vagy egyszerűen a szociológusi mainstream nézőpont általános távlatlansága? Szabó Lajos és Tábor Béla már 1936-ban megjegyzték azt, hogy a szociológia védtelen a marxizmussal szemben,⁴ nem képes önálló tudományos álláspontot megfogalmazni. A tét pedig azért óriási, mivel Erdei előadásában implicite benne van az, hogy nincs magyar megoldás. És mivel ez így még a „nemzeti kommunisták” agyát se járta meg, fel kellett hívni rá a figyelmüket. Elvégre a „janicsárok nem születnek, hanem nevelődnek”. Kiss István néhány odavetett mondata a rendszerproblémáról – nem az volt a témája – ezért sokkal lényegesebb diagnózist nyújt. A végrehajtó hatalom – mondja – rátelepült a törvényhozóra, elmanipulálja és fiktívvé teszi a hatalmi ágak megosztását. Érdekes különben, hogy ez pontosan megegyezik Bibó helyzetelemzésével is, bár akkor még nem is tudtak egymásról. A tennivaló ebből leolvasható. A 45 utáni, nem önhibájából oly kérészetű demokráciánk végeredményben erre is indult el. A vita azonban oldalvágányra siklott, Németh László és Erdei Ferenc vitájává, és ehhez szólt hozzá azután pro és kontra mindenki, holott a valódi, programmeghatározó választóvonal Erdei és Kiss István között húzódott. Ő azonban alig keltett érdeklődést. A „polgárok” jobb szerettek beszélni, mint gondolkodni, és az egyetlen, aki a zászlót valóban fölvehette volna, Kovács Imre, sértődötten elvonult. A dolgot a „kommunisták” szolgálták csak meg. „Ködösít, mert nem a társadalom tiszta fogalmát használja, hanem a közösség zavaros fogalmát”⁵, hangzik a szentencia, alkalmasint az „osztályharc” fogalmára sandítva. Erdei röviden elutasította, megérezvén, hogy sérti az ő metafizikáját.

Aztán tulajdonképpen Karácsony Sándor volt még, aki szintén tennivalókról – a magyar nevelésről – beszélt, és amellet megíúsította a sejt hatalomátvételét.⁶

Kiss Istvánnak ez a végeredményben nem is politizáló, hanem szakmai tartalmú előadása kimaradt aztán a Szárszó 83 dokumentum-émlékkötetből is. Jellemző a kor cenzúrájára, hogy a történelmi dokumentumokat is meghamisította, azt viszont el kell ismernünk, hogy kiváló ítézőképességgel.

De elsiklott a mondanivalója fölött a 93-as Szárszó is. Mintha ott se lett volna a nosztalgia-rendezvényen. Csak Kupa Mihály jegyezte meg, hogy ez volt az egyetlen tartalmas előadás...

Mivelhogy Kiss István sohasem állt hordóra. Csupán arról beszélt, hogy mit kell tennünk azért, hogy – Németh László emlékezetes metaforáját alkalmazva – Új-Guinea tényleg a pápuáké legyen.⁷ De hát mi magyarok a szöveget már Kossuth Lajos idejében is jobban szerettük...

A szárszói előadás az állam életéről szólt. Ismerkedjünk meg vele részletesebben.

(*Az állam élete*) Első személyes államélménye, mint mondja, „kissé zavaros” volt. Egy választási gyűlés úgy mutatja meg az államot, mint valami olyat, amitől mindent várunk, és semmit se akarunk adni neki – vagyis a Varázsló archetípusának a képében jelenik meg. „Az állam valójában azonban csak az emberi közösségek egyike.”⁸ Hogy beszélhessünk róla, ezért a közösség megértésével kell kezdenünk.

Az előadás négy fejezetre tagolódik:

- a közösség és alkotóelemei
- a szerves és a szervezett
- a hordától az államig
- a cselekvés állama.

Az ember, az arisztotelészi klasszikus definíció szerint „zoon politikon”, politizáló lény, és hogy ez megvalósulhasson, ahhoz kapcsolatrendszer kell.

I. A kapcsolatrendszernek négy meghatározó tényezője van:

- egy megadott terület, amelynek a fő jellemzője nagyjából az önellátás képessége. Ez természetesen nem elszigetelődést jelent, hanem azt, hogy az erőforrásait maga képes előállítani.
- a népesség. Az időtájt a nemzeti és a faji eszme nagy összeütközésének volt a tanúja a világ. Ő ebben a vitában nem kíván állást foglalni. A saját pragmatikus definíciója szerint a népesség arról ismerszik meg, hogy „egyként jár az esze”. Itt a mi eszünkbe Jung kollektív tudatalatti fogalma jut, valamint Karácsony Sándor társaslélektana. (Kiss István katolikus létére is rendkívül nagyra becsülte a református Karácsony Sándort.)
- a közösségalkotó erő, ami az „észjáráson” keresztül spirituális valósággá válik, vagyis olyasmivé, ami a világ dolgait ténylegesen irányítja.
- a szervezettség, a munkamegosztáson keresztül. Ez tulajdonképpen az előző hármat foglalja magába, olyan értelemben, hogy ezen témaköröknek a kapcsolatait belsőleg és egymás között is biztosítja.

II. „A szerves és a szervezett” közötti különbséget pedig az alábbi, egész életművét döntőleg meghatározó módon teszi meg:

- Analógiaként az organizmus kínálkozik, amit már Platón is az emberi társadalom hasonképének tartott. Az organizmus működésének pedig két különböző szervező elve van:
 - a vegetatív idegrendszer, ami végeredményben az akarattól függetlenül működött az egyes szerveket;
 - az akarattól függő idegrendszer, ami tudatosan, tehát megfontolt szándék szerint mozgatja az egész szervezetet.

Beszélgettem egyszer vele az államszervezésről, megjegyezvén, hogy a történelem leg-rationálisabb szervezeti felépítménye a sztálini volt. Csak a rendszer egésze volt tébolyult. Mire ő azt a megjegyzést tette, hogy – idézem – „a végtelenségig vitt racionálé átcsap az irracionáléba, és a végtelenségig vitt irracionálé átcsap a racionáléba”.

A dolog megértéséhez egy hosszabb részt kell idéznem a szárszói beszédéből.⁹

„Ha értékelni akarjuk az egyént és a közösséget, akkor az egyén feltétlenül magasabbrendű kategória, mert az egyénnek van halhatatlan lelke, míg a közösségnek nincs. [...] Az individualista liberalizmus tévedése, hogy az egyén elsőbbségét elismerte ugyan, de ebből az egyénre semmi kötelezőt nem vont le. A nemzeti vagy a nemzetközi kollektivizmus, vagy

másképpen a fasizmus vagy a bolsevizmus tévedése ott van, hogy a közösséget feltétlenül magasabb rendűnek tartja, mint az egyént. [Nota bene, Szabó Lajos és Tábor Béla a fasizmusnak elég kevés helyet biztosít a szellemi kórképben, szerintük nem egyéb, mint a marxizmusnak egy speciális és időleges formációja. – M. E.]

Az igazság nem a harmadik, hanem az egyetlen úté, a keresztény szolidarizmusé, amely az »adjátok meg« elvénél, továbbá a szociális igazságosságnál és a felebaráti szeretetnél fogva az egyéni üdvösséget ezek megtartásától teszi függővé. Azoknak, akik számára ez idegenül hangzik, vagy üresen kong, mert saját maguk nem tudják tartalommal megtölteni, azt felelem, hogy nálunk ez nem frázis, nem kocsmacégér, hanem átélt tartalom. [Nota bene, Kovács Imre használta a „kocsmacégér” szót dühében a „keresztény nemzeti kurzus” jellemzésére, és még finom is volt, hiszen Szabó Dezső ugyannerre a „görénykurzus” szót használta. De szerencsétlen szóhasználat volt, mivel a jelen lévő keresztények félreértették, méltánytalan is, hiszen magát a konferenciát is a Soli Deo Gloria református ifjúsági szövetség szervezte. Kovács Imre mindenesetre az ezt követő leintése miatt sértődött meg és vonult ki a konferenciáról – az egész magyar közélet nagy veszteségére. Később, már az emigrációban, mentegette is magát e kínos, de elvileg tisztázható epizód miatt. – M. E.] Akik pedig azt mondják, hogy ezzel egyének, vagy azok csoportosulásai visszaéltek, a válaszom az, hogy ez lehetséges éppen úgy, mint az is, hogy a fasizmussal vagy a bolsevizmussal is visszaélnek. A kérdés megoldása [...] a visszaélők kinyomozása, felelőssé tétele és maguknak a visszaéléseknek a lehető megszüntetése.”

A továbbiakban tesz még egy érdekes megkülönböztetést, szintén organikus alapon. (Az organizmus és a társadalom közötti intuitív platóni analógiát egyébiránt a termodinamika második főtétele messzemenően alátámasztani látszik.) A test anyaga eszerint kétféleképp tagolódik, „elő sejtje” – a funkció hordozójára – és „kötőanyagra” – a kapcsolat megteremtőjére. „Erdei Ferenc, ha jól emlékszem, társadalmi kötőanyagról beszélt – mondja – bár nem domborította ki ennek az állománynak anyagi és szellemi kettősségét. Erre példa anyagi tekintetben a vasút, szellemi tekintetben az erkölcsi szabály.” Nos, itt Karácsony Sándor volt az, aki nagyot alakított. Felszólalásában a kötőanyag dogmává merevedéséről beszélt, mint a társadalmi szklerózis alapvető tünetéről.¹⁰ El is intézte ezzel a szóban forgó dogmát – bár viszont az is igaz, hogy a világháborút mégis Sztálin nyerte meg.

A kötőanyag tulajdonképpen alapja a kollektív tudatalatti, a „mi” élmény – mondja Kiss István a továbbiakban. Ismét Bibóval egybehangzóan. Aki némi meghatódottsággal, és utalva a délszláv népek antifasiszta tevékenységére, írja majd 1947-ben: „népeket nemcsak a közös múlt, hanem a közös jövő is összetarthat.”¹¹ Bibót lehet ugyan naivnak titulálni, meg is tette egy polgári politikus, de adott esetben mégis inkább arra kéne gondoljunk, hogy bolsevik alapon még egy Tito-képességű politikus se képes népeket tartósan egymás mellé pofozni. A modern állam „kenyőcse”, ahogyan Hamvas Béla mondja a Karneválban, a meghamisított „mi” élmény.

„A szerves és a szervezett elválása esetében – mondja Kiss István – az újbóli összhangot kétféleképpen lehet biztosítani. Vagy a szervezett működést irányítók észlelik a leszakadást és igyekeznek a szakadékot áthidalni, vagy pedig a közösség életerejé, függetlenül a szervezett tevékenységet irányítóktól, saját módosulásaival, vagy ha tetszik, új szervezeti elemek beiktatásával, esetleg az irányítók személyi lecserélésével eszközli az áthidalást.”¹²

Eléggé mehökkentő, hogy ebben a tisztán elméleti eszmefuttatásban az utóbbi fél évszázadunk történelmének a csomópontjai – 1945, 1956, 1990 – maradéktalanul benne foglaltatnak. Eredményeikkel és mulasztásaikkal együtt. Az elmélet nem szükségszerűen „úri huncutság”, hanem csak akkor, hogyha úri huncutok találják.

III. A következő fejezet a modern állam kialakulásáról szól.

„Az emberiség nem egységes, hanem különböző szintű közösségekből áll.”¹³ Ezek külön-

féle szintű és mélységű kapcsolatban állnak egymással, szomszédság stb. Európa politikai fejlődése – középkori előzmények után – az angol „dicsőséges forradalomban” (1688) vett új fordulatot, az egyházjogban gyökerező parlamentáris pluralizmus létrejöttében. Innen ered Montesquieu elve a hatalmi ágak elválasztásáról, valamint Rousseau „természetjog” felfogása a genfi „közvetlen demokrácia” élményéből. Itt azonban keletkezett egy mindmáig megoldatlan ügymeneti probléma is. A képviseleti demokráciában – ami egy Genfnél nagyobb egységénél elkerülhetetlen – a törvényhozó testület tanácskozásait permanenssé kell tenni, de a helyi ügyek elintézése még ezzel együtt is reménytelenül lassúvá válik. A probléma azután úgy oldódik meg, hogy „a törvényhozó testület többségi pártja vezető egyéniségei kezébe tették le a végrehajtó hatalmat [...], és ez a felparcellázás a minisztériumokban jegecesedik ki.”¹⁴ A törvényhozás és a végrehajtás ilyen egysége végeredményképpen épp az alapelvet sérti, vagyis a hatalmi ágak elválasztását, és legitimációs elvként becsempész egy fölöttébb gyenge dolgot, a „személyes bizalmat”. (Ez az irracionális elv messze elmarad mind a „születési előjogtól”, mind pedig az idoneitás-alkalmasság elvétől, ami a feudális hatalom két szabályozó elve volt. Mindenesetre magyarázat a demokrácia vezető politikusi gárdája jól ismert közepszerűségére.)

A dolog eredménye tehát a végrehajtó hatalomnak a minisztériumokra (ezeknek apparátusaira) való felparcellázása. „Ezt az állami berendezkedést jogállamnak nevezzük, [...] mivel célját a jog eszméjének megvalósításában látta. Azonban nem vált be.”¹⁵ Vagy azért, mert megszegették, vagy pedig azért, mert betartották, mint például Franciaországban. A végrehajtó hatalom így ugyanis magává „az állammá” változik, és az elviekben leszögeezett jogok elszállanak a platóni ideák világába. „A jogállam eszméje dogmatizálódott” – pusztá szándék maradt, megvalósító stratégia nélkül.

IV. A cselekvés állama úgy jött létre, hogy az ipari forradalom, majd főképp a világháborút követő események mind nagyobb feladatot róttak az államra. Végülis ez a szervezéstechnikai alapja a bolshevik, fasiszta, nemzetiszocialista államoknak – de a más úton járó Amerika problémája is hasonló. Óriásira nőtt az állami bürokrácia szerepe. „Az állam kinőtt azokból a keretekből, amelyeket számára a XVIII. és XIX. század jogállamának a kialakítása során megállapítottak.”¹⁶ Amerikát ugyan kezdetektől az igen megfontoltan megállapított strong executiv rendszere, vagyis a végrehajtásnak a törvényhozástól való függetlenedése jellemezte. Ez a törvényhozás alárendelése a politikai exigenciáknak. (Nyilvánvalóan katasztrófához vezet, ha nem enyhíti egy stabilizálódott írott jog, mint az amerikai alkotmány, vagy ideát a Codex Justinianum – mely esetben a néhai császár valósággal a törvényhozó Mózeset helyettesíti. A római jog Európában alapstádium, mind e mai napig.)

Itt a kérdés a következő. Vezethet-e autót egy tíztagú testület? Nyilván nem, és a megoldás, Magyary Zoltán, pontosabban az ő amerikai tapasztalatai alapján a „közigazgatási vezérkar”. Kollektív felelősség ugyanis nincs, csupán egyéni. Ezért „a végrehajtás mechanizmusát irányító egyén a közösségi vélemény kizárólagos kinyilvánítója, amivel szemben ellentmondás nincs.”¹⁷ Ez persze igaz, mindnyájan tudjuk, ámde illetlenség efféle műhelytitkokat kifecsegni. Ilyesmikért mondták azután Kiss Istvánt „fasisztának” – hiszen ez tiszta Führerprinzip!

Hadd idézzem itt azonban elvi viták helyett az ő legkedveltebb politikusának, az Isten látja mennyire nem fasiszta Winston Churchillnek az idevágó mondatát: „Őfelsége parlamentjének mindig igaza van. Feltéve, hogy egyetért velem.” És a konklúzió, ami a fentiek után talán bakugrásnak látszik: „Az emberi közösség végcélja az egyéni boldogulás. Így azt az egyénektől elvonni nem lehet.”¹⁸ Hát ez kétségkívül nem fasiszta szlogen. Kérdés persze, hogy jutunk el ide? (Megjegyzendő, hogy e kérdés megválaszolása, úgy tűnik, Kiss Istvánnak is sok évtizedes szellemi erőfeszítésébe került.)

Ámde csak most jön a java.

A végrehajtó hatalom a törvényhozás embereiből választódik ki, és értelemszerűen önmaga újraválasztására törekszik. Ennek két útja van.

1. olyan eredmény, ami a választók előtt önmagában garanciája az újraválasztásnak. Persze az ilyesmiben még a legjobb esetben is van kockázat. Gondoljunk csak arra, hogyan bukott meg Churchill a világháború megnyerése után.
2. a megszerzett hatalom felhasználása az újabb siker bebiztosítására. „Egyes hatalmi csoportosulások, részint a választások befolyásolásával, részint pedig – most nem a magyar viszonyokról van szó [sic!] egyes képviselők megvásárlásával a törvényhozást úgy irányították, ami az ő egyéni érdekeiket képviselte.”¹⁹ Ez az egyetlen mondat végeredményben többet mond a Horthy-korszakról, mint Erdeinek a mégoly színvonalas szociológiai előadása, többet, mivel a lényegre tapint. Jómagam gyakran hallottam Pista bácsitól ezt a múlt századból származó idézetet: „Mert vagynak egyesek, kik a köznek javára töltik degeszre a zsebeiket.” Lehet, hogy azóta többesek is vagynak ilyenek...

A dolog következményei az alábbiak:

A kormányzat alkalmi pártviszonyoktól függ.

A bürokrácia „csak jogszabályt ne sértsek, különben mindent szabad” típusú, felelőtlen-séggel elegyedett impotenciája.

A semmit se szabályozó jogalkotási dömping. (Félreértés ne essék, ez 1943-ban hangzott el! ME)

A szakértelmet, Magyary Zoltán felfogásának megfelelően a „közigazgatási vezérkar” biztosíthatja. (Ennek a vitájába ne menjünk bele. Egy azonban biztos. Nem keveredünk bele a második világháborúba, ha lett volna efféle közigazgatási vezérkarunk. ME)

„Az állam nagyüzem lett” összegez Kiss István.²⁰ És a jogállamiság őrzendő vívmány az önkény ellen. De „szervezési megoldás” kell hozzá. „Ez független demokráciától, vagy diktatúrától, jobboldaliságtól vagy baloldaliságtól, mert egyszerűen nem más, mint értelem-szerű szervezési megoldás.”²¹

Kétségkívül félreérthető megfogalmazás. Világos, hogy a közigazgatás része az emberi tevékenység „szürke”, tehát jóra is, rosszra is használható mágiájának. És ez a mondat, ami e tényt megállapítja, nem tartalmaz értékelést a mágia felhasználására. Ami nem jelenti azt, hogy ne volna értékrend – csak azt, hogy ez a szervezéstechnikán kívül van. „Maga a cél megvalósítani Krisztus királyságát, az igazság és élet királyságát, az igazságosság, szeretet és béke királyságát.”

De meg lehet-e ezt valósítani államszervezés útján? És ha nem – ami nyilvánvaló – akkor fölösleges-e az államszervezés?

A válasz erre is tagadó. Mert az államszervezés, mint eszköz, nem fölösleges. De tudnunk kell mögötte az értéket is – hiszen minek az eszköze máskülönben az államszervezés?

És persze, szervezést nem csak az állam igényel. De ez már átvizs minket a következő körbe.

(*Ötven év után*) „A 43-as szárszói konferencián elmondottaknak időközi vizsgálataim alapján történő továbbfejlesztéseként most is abból indulok ki, hogy hazánk több mint tíz milliő állampolgárból álló makroközösségének egyik, a közösségi tudattól és akaratától függő megnyilvánulása az állam. A másik, ezektől független megnyilvánulása a társadalom.”²²

Évvél a mondattal kezdte 1993-as szárszói hozzászólását. Van ebben valami megható. Mintha el se telt volna közben egy fél évszázad – még hozzá micsoda fél évszázad! Mintha csak egy tavaly félbehagyott beszélgetést folytatnánk. Beszélgetést arról, hogy mit is kell csinálnunk.

Hát azért történt közben egy s más, mondhatná valaki, és ezt nem lehet ugyanott folytatni. Tényleg nem?

A hajdani alapkérdést Németh László úgy tette fel „kié legyen Új-Guinea? Az angoloké vagy a hollandoké? No de miért ne lehetne – harmadik útként – lakóié, a pápuáké?”

Lón is erre mindjárt egy nagy sivalkodás, fel Simontornyáig egy sűrű roppanás, ahogyan a Béri Balogh Ádám kuruc generálisról szóló ballada mondja.

A politika így szólt: a Tengely és az Egyesült Hatalmak párharca ügyis eldőlt. Ugrálni nem lehet, majd a győztes – sejtjük hogy kicsoda – megmondja, mi légyen. S kinek ez nem tetszik, fasiszta az csupán. Semmi új nincs ebben a dologban, ilyesformán működött már a tatárjárás idején is. Lényeg, hogy a győzteshez dörgölődni, akár angol, akár holland.

De itt fellépett egyidejűleg a Tudományos Filozófia is, és ezt a tagadhatatlanul kurvapecérek alkujának tűnő választást a magasztosság elméleti palástjába burkolta, szólván: EX ORIENTE LUX (vagy helyesebben MARX). Ki is alakult a nagy vita arról, hogy mi jó majd Keletről, és miképpen kell várakozni rá. Akkor volt a vita, hogy senki se ért rá arra figyelni, hogy miképpen lehetne Új-Guinea a pápuáké?

Közéletünk ősi morbus hungaricus ez, hogy szeretünk mindent a hatalomtól várni. Pedig Új-Guinea NEM attól lesz a pápuáké, hogy netán egy pápuát neveznek ki Nemzetvezetőnek vagy Főtítkárnak, hanem attól, hogy a pápua társadalom maga intézi a dolgait. Ami persze többféle tényezőtől függhet, a kurszki csata kimenetelétől kezdve a balkáni partraszállásig. De nem csupán ezektől.

Szárszót tehát kérdésekkel hagytuk abba:

- a népnek felelős abszolút vezető?
- tanácsadó közigazgatási vezérkar?
- politikasemleges közigazgatás?
- képviseleti demokrácia?
- a jogállam strukturális válsága?

Kiss István most ezekre keres választ. Úgy, hogy a demokrácia fogalmát – amihez ragaszkodik – antropológiailag kívánja értelmezni.

Segítség és tájékozódási pont ehhez a számára a szubszidiaritás elve, amit középkori egyházi elölzmények után a Quadragesimo anno enciklika modernizált 1931-ben, és a nyolcvanas évektől az Európai Közösség tette társadalomszervező alapelvévé.

A kiindulópontja az, hogy a modern államszervezés alapja, a hatalommegosztás elve és a választott többpárti parlament nem azonos magával a demokráciával, hanem annak legfeljebb egyik előfeltétele. A közhatalom abból keletkezik, hogy az emberek a szuverenitásuk egy részéről időlegesen lemondanak, azt átruházzák egy megbízottra, aki ezt a hatalmat meghatározott ideig gyakorolja, majd ennek eredményessége megméri egy következő választáson. A választáson hozott politikai döntés azonban mindig sötétbe ugrás, a jövőre kiállított váltó. Így keletkezik végeredményben a zsarnok is, kinek elfajulását a be nem váltott ígérek számonkérésének a megakadályozása idézi elő. Montesquieu a központi hatalom megosztásában látja a gyógymódot. De itt szembe kerülünk egy elvi kérdéssel. Ha a „főhatalom” háromfelé oszlik is, és ha ez garancia is az egyszemélyi zsarnokság ellen, attól még „főhatalom” marad. A döntések hosszú sora, amely fölött csupán egy 4-5 évente megismételt választás jelent kontrollt a szuverén emberek számára, jelenti-e egymagában azt, hogy a demokráciában élő emberek sorsuk-jövőjük gazdái? Nyilvánvalóan nem, még akkor sem, ha a meglévő hatalommal való visszaélést ki tudjuk zárni. De lehet-e társadalom a Churchill által is megfogalmazott abszolút főhatalom háttérbe szorításával?

Kiss István új válasza az, hogy igen.

Természetűl fogva ugyanis nem az ember fölött transzcendens magasságban lebegő

főhatalom az, ami megoszlik, hanem maga az ember: sokféle társulatnak, gyülekezetnek, hagyományközösségnek a tagja, érdekei védelmére másokkal szövetkezik stb. – szóval az életét számos és messze nem csupán politikai kötöttség közt tölti.²³ A hatalmi ágak megosztásának ez a valódi alapja, hogyha elfogadjuk azt, hogy az emberen kívül nincsen transzcendens magasság, hanem csak őbenne és ő általa van. „Az egyén magasabb rendű, mert van halhatatlan lelke, míg a közösségnek nincsen.”²⁴ Vegyük hozzá ehhez az 1943-as mondathoz a jobb és baloldali totalitarizmusokat, a maguk közösségre hivatkozó, tátott Sátán-szájukkal...

Ez eddig nagyjából teológia. Sőt, anarchista teológia, Kropotkin és a Rerum novarum amalgámja, mondhatnánk. De lehet-e rá társadalmat-államot szervezni? A lényeg a két Szárszón és a közbenső ötven éven át húzódó distinkció, az állam és a társadalom megkülönböztetése az emberi szervezet működésének az analógiájára, a „tudatos és nem-tudatos idegrendszer”, ami a társadalomban megfelel a szerves és a szervezett különbségének.

A totalitárius állam ebben az analógiában mindent „tudatos” működéssé akar alakítani, az „abszolút tudat” persze ő maga lenne. Az emberközösségen belül az egyik baj ezzel az, hogy roppant nehézkes, de a fő baj, hogy szét kell rombolnia minden olyan működést, amely nem őtöle függ. Fél évszázad múltán már jól láthatjuk azt, hogy mi jön ki ebből. Az ilyen módon felpuffasztott állam mindenestre leginkább az ezópuszi mese békájára emlékeztet. A „szervesnek” efféle megszüntetése végülis éppúgy azonos lenne magának az emberi világnak a megsemmisülésével, mint ahogy az emberi szervezet is elpusztulna, ha minden életfunkciója az agykéreg működésétől függene.

„A szerves és a szervezett elválása esetében – mint már idéztük – az újbóli összhangot kétféleképpen lehet biztosítani. Vagy a szervezett működést irányítók észlelik a leszakadást és igyekeznek a szakadékot áthidalni, vagy pedig a közösség életerejé függetlenül a szervezett tevékenységet irányítóktól [...] eszközli az áthidalást.”²⁵ Történelmünket nézve a rendi állam polgárvá alakulása 1848-ban az Országgyűlés törvényalkotó munkájának eredményeképpen, és a kommunista állam önszervező társadalommá alakulása 1956-ban a fegyveres felkelés és a munkástanácsok eredményeképpen mutatják ezt a kétféle lehetőséget.

Az az állam tehát, ahol a jog nem formalitás, csupán egy olyan rendszer eredménye lehet, amely megfelelő, különálló részek szerves együttműködéséből alakul ki. Mint mondtuk, ennek az alapja az emberi személyiségben magában rejlő pluralizmus. Aminek a fő típusai, Kiss István tagolásában

- a lakóhelyi-területi érdekközösségek
- a gazdasági tevékenységgel kapcsolatos érdekközösségek
- a kultúra és a tradíció-azonosságnak és kontinuitásának közösségei.²⁶

Mindezek lehetnek magánjogi és közjogi természetűek is. Ennek megfelelően egymástól igen eltérő intézményesült formákat ölthetnek. Lényeges azonban, hogy a saját ügyeiket valóságosan és érdeksérelem nélkül intézhessék. És mivel mindezen szerveződéseknek a végső alanya ugyanaz a homogén emberi személyiség, a pluralizmus elvileg kezelhető együttműködést eredményez. Minden további nélkül lehet valaki például egyszerre városi önkormányzati képviselő, református presbiter és vízvezeték-szerelő iparos.

Van azonban e rendszer működésének három alapvető feltétele:

- az autonómia,
- a döntési lehetőség,
- az áttekinthetőség.

Az **autonómia** elve – ami nem tévesztendő össze az autista morállal – ma közhelynek tűnik, mégis beszélni kell róla, mivel a lényegét gyakran félreértik. A szó maga azt jelenti, hogy valaki maga alkot törvényt önmaga számára – és persze ez nemcsak egyén

lehet, hanem közösség is. Lényeges összetevője a modern plurális társadalomban az, hogy „gettósodásra” hajlamos. Az ember ugyanis nem emésztette meg a modern társadalom mozgásaitól egymás mellé sodródott tradíciók sokféleségét. Ebből egy nihilista és egy ortodox felfogás következik. A nihilistának a lényege minden tradíció értéktelensége – ez az, amit az „idegen – szép” szóval lepleznek, hiszen a rejtett tartalma úgy szól, hogy „az ismerős nem szép”, vagyis a saját hagyomány értéktelen. Végeredményben persze értéktelen az idegen is, éppen azért, mert hiszen – idegen lévén – azt se tudom, hogy micsoda.

Az ortodox felfogás viszont hajlamos bezárkózni és nemlétezőnek tekinteni az idegen tradíciót. A dolog persze nem szükségszerű, sőt az elzárkózási hajlam éppenséggel a gyengeség, azaz a belső bizonytalanság jele. Az ortodox katolikus Kiss István például teljességgel nyitott volt olyasmikkel szemben is, mint a Tibeti Halottaskönyv. De ezzel itt nem foglalkozhatunk részletesebben.

A kétféle eltérő intoleranciával szemben el kellene érnünk legalább a középkor toleranciáját, vagyis a gettók békés együttélését. Aminek a lényege nem értékközömbösség, hanem türelem.

A **döntési lehetőség** azt jelenti, hogy ezek a csoportok az állam és a társadalom hatalmi eszközei fölött az önmegvalósításukhoz szükséges mértékig rendelkezhetnek is. Maga a Parlament se több, mint egyike ezen szerveződéseknek, távolról sem az egyetlen vagy az abszolút. Kiss István egyébként szervezőtechnikailag a kétkamarás parlamentet tartja megfelelőnek, mivel a nagyjából korporatív elven felépülő érdekcsoportok ilyen formában tudják a jogosultságukat megfelelőképpen érvényesíteni.²⁷

Van egy ide tartozó alapkérdés, ami civilizációnk struktúráját és jövőjét meghatározó súlyllyal érinti. „A munka szerinti elosztás közgazdasági elve, az élők munkával való takarékoskodás üzemgazdasági elve, a természeti környezettel való rablógazdálkodás, végül a háztartási munkának a munka szerinti elosztásból való kizárása következtében a természetes környezetet és a munkaerőt szűkítetten termeljük újjá.”²⁸ A nehézségeknek legalábbis az enyhítése azonban lehetséges, hogyha a közcélú munkák értelmezését és alkalmazási körét jelentősen kibővítjük, és hogyha fékezni tudjuk a környezet számára okozott károknak az externalitásként való kezelését. De ezek csak „társadalmi ügyként” valósulhatnak meg – itt van a jelentősége a társadalom érdekcsoportok szerinti megszerveződésének. Az állam pedig támogatást kell nyújtson ehhez. Ez egyébként magának a szubszidiaritásnak a lefektetett alapelve is. A megvalósítás azonban igen komoly szervezési és információs munkát igényel.

Az **áttekinthetőség** Kiss Istvánnál a racionálisan szervezett egységes közigazgatásban valósulhat meg. Szakmai életművének egyébiránt ez a gerince, és szomorúan jellemző miránk, magyarokra, hogy másban, mint az éppen aktuális közigazgatási rendszer bírálatában, soha nem nyilvánulhatott meg. A legújabb fejleményt illetően maró gúnnyal nyilatkozott mindig a 90 utáni „egyszintű közigazgatásról”. („Operát Nemesmedvesnek!” – szokta volt harsogni.) Sokat tett különben az áttekinthető rendszer elméleti megalapozásáért. Posztumusz könyve, „A településegységek vizsgálata és egybevetésük módszertana” ennek az informatikai összefüggéseiről szól. Meghatározó fontosságú szintnek egyébként, csakúgy mint hajdani kedves szakmai beszélgetőtársa, Bibó István, a „kistáji szerveződést” tartotta.

És megoldást semmi mástól nem várt, mint az önmagát megszervező társadalomtól. Itt visszatértünk oda, ahonnan elindultunk, az emberhez, aki, mint Karácsony Sándor mondja, embertárs-kereső mivoltában érheti el saját magát is.

Amit a közigazgatás szakembere itt tehet, az szervezési kérdések tisztázása. Az ezzel kapcsolatos feladatokat és összefüggéseket elég világosan hagyta ránk.

Csinálni kell!

(*Megvalósítás*) Hogyan oldhatta volna meg a közösség a rendszerváltás problémáit? Viribus

unitis, azaz egyesített erővel sikerülhetett volna – fogalmaztam meg tizenkét éve a Falu Város Régió folyóiratban.²⁹ Ebből merítve, az iménti elméleti alapvetésen kívül még adalék-ként annyit, hogy mindennek megvannak a hazai történelmi hagyományai is, és sajátos módon összefoglalhatók az „István” névvel: Szent István királyunkra, Széchenyi Istvánra, Kiss Istvánra és Bibó Istvánra való hivatkozással.

Mindeneknél nagyobb királyi ékesség az előttek valóknak törvényeit követnünk és tisztes szülőink szerint cselekednünk. Mert ki is megveti eleinek törvényeit, annak nincsen gondja az isteni törvényekre sem. Az engedetlenség mind az egész országnak romlása.

(Szent István intelmei, 123. o. in Magyar Legendárium, Bp. 1937. Tormay Cecilia ford.)

Belső consumtiorul a legnagyobb rész elfeledkezik, s pedig ezen talpkövön áll a nemzetek gazdagsága. Anglia manufacturái produktumának három negyed részét maga consumálja, s csak annak negyede teszi úgy nevezett világkereskedését! – Azért, mennél több lakik díszes házban, él jobb eledellel, jár csinos ruhában valahol s. a. t, azaz mennél nagyobb a belső consumtíó, annál gazdagabbnak fogom hinni azon hazát. S mennél több kívánja s meg is szeresheti az élet minden javait magának, annál nagyobb lesz a munka s iparkodás azok kiállítására, és sivatag, homoklapány, mocsár végre kies erdőkké, viruló vidékekké válnak.

(Gróf Széchenyi István: Hitel. 134. o. Pest, 1830)

A közösség szerves és szervezett tevékenységének viszonyában az élő személyek alkotásai rendszerint a szervezett tevékenység vonalán helyezkednek el. Ebből az következik, hogy hajlamosak a megmerevedésre. Az élet azonban a merevséget, megállást nem bírja el. A szervezett vagy lemarad, vagy túlméretezetté válik. Ez a szakadék pedig az összhangot, következőképpen a közösség egészséges felépítését és működését akadályozza, vagy lehetetlenné teszi.

A szabadság, amelyhez a gondolat kinyilvánításának a szabadsága is hozzátartozik, az ember elidegeníthetetlen természetjoga, az emberi közösség végcélja pedig az egyéni boldogulás. Így ezeket az egynektől elvenni nem lehet.

(dr. Kiss István: Az állam élete. 156. és 163. o. in Szárszó, 1943)

Kis körökben megvalósuló, biztosított és kölcsönös személyes szolgáltatásoknak, kötelezettségeknek, jogoknak és szabadságoknak sokasága, melyekben nem egy-egy uniformizált társadalmi rend, vagy osztály tagjaiként, hanem személyükkel, családjukkal, munkájukkal, szakmájukkal, birtokukkal tartoztak bele az emberek. Az alávetettségnek, szolidaritásnak, érdekvédelemnek a legkülönbözőbb kapcsolatai támadtak így, melyek szívósan ellenállottak azoknak a brutálisan célszerű módszereknek, melyeket a hatalom koncentrációjára és az emberek kiszolgáltatottságára épülő társadalmi és politikai erők szoktak alkalmazni.

(Bibó István: A magyar társadalomfejlődés, 1945. 491–492. o. in Válogatott tanulmányok, II. Bp., 1986)

(Helyzetkép) A feladatot annak idején egy lengyel újságíró így határozta meg: „Egy akváriumból hallevest csinálni eléggé egyszerű dolog. De a mi feladatunk most az, hogy egy hallevesből csináljunk akváriumot.” Nem könnyű dolog, bár nem is lehetetlenség. Kétségtelen viszont, hogy az úgynevezett rendszerváltás e feladatot fölöttébb fogyatékosan oldotta meg. Ma már elég kevesen tekintik sikertörténetnek, így magam sem. Viszont a kudarc okait illetően nem kívánok a szokásos módon „kifelé” mutogatni, a világrend valóban sanyarú állapotára, vagy különféle összeesküvésekre. Minden történhetett volna másképp is, ha tá-

maszkodtunk volna „Istvánjaink” társadalmi-történelmi tapasztalataira: a régiek törvényére, a belső fogyasztásra, a közösségek önszerveződésére, a kis körökben megvalósított szabadságra. Ennek a lehetőségét vizsgáltam meg egy sikeres átalakulás rekonstruálásán keresztül.

Vizsgálódásom tárgyául egy hatvanezer fő körüli népességű kistérséget választottam, közeppvárosi centrummal, amelynek a körülményei tipikusak, a vidék nagy részéhez hasonlóak voltak, éppígy a rendszer bukásával előállott nehézségei is, mindenek előtt a munkanélküliség, amely két év alatt húsz százalék fölé nőtt. A foglalkoztatás gerincét telephelyi jellegű gép- és könnyűipar jelentette, ezek azonnal tönkrementek. Nagyméretű tsz-ek voltak, amelyek szétesztek, a földek nagy részét helyi gazdálkodók vették tulajdonba. Jelentős volt a kisüzemi gazdálkodás, de megrendült ennek az integrációs struktúrája. A városban aránylag fejlett volt a szolgáltató szektor, és volt egy főiskolája is. Maga a társadalom azonban szervezetlen volt, az üzemek és termelőszövetkezetek széthullásával pedig a munka által jelentett szervezethez is megszűnt. Ilyen körülmények között van az atomizálódott ember kiszolgáltatva a nagyvilág óriásszervezeteinek. De esetünkben másképpen történt. A helyi társadalom és gazdaság a saját erejéből látott hozzá önmaga megszervezéséhez.

A térség adottságai, amelyekre támaszkodni lehetett, a következők voltak. Extenzív és intenzív művelésre alkalmas termőföldek, természeti és más idegenforgalmi adottságok, kialakult jó gazdaságkultúra és korszerű képzettségű munkaerő, vállalkozás kezdeményezésére alkalmas helyi tőke, oktatási-képzési bázis, állami támogatásból működő, szerényen elfogadható szintű szociális ellátórendszer, a bevételei alapján önfinanszírozásra képes város.

(Az új gazdaság és társadalom felépülése) Mindenekelőtt szerveződésre volt szükség, az emberek között kialakult informális kapcsolatok és a bizalom segítették ezt. Az előző rendszerben kialakult munkakapcsolatok részben felújíthatók voltak. Az egyházközösségek, melyek presbiterei jó kapcsolatban voltak egymással, most felvállaltak egy sor „világi” feladatot is. Néhány helyen, ahol az új helyzetre felkészült papok voltak, az ő kezdeményezésükre valószínű gazdaság-reorganizációs folyamatok indultak el. Hasonló szerepet kulturális körök és egyesületek is játszottak, később pedig polgári körök szerveződése is elindult. A tanácsokból átalakult önkormányzatok és a lakosság kapcsolata kezdetől bizalmi alapú volt, mert már az előző rendszerben is egymásra támaszkodtak a hivatalos politika diszpreferenciáival szemben.

- Az átalakuláskor a termelőszövetkezetek nagyrészt felbomlottak, néhány kisebb együttműködő egység maradt meg belőlük. A földek nagyrészt 10–100 hektár közötti nagyságú birtokméretekkel, családi gazdaságok kezébe kerültek, azonban mintegy 10 százaléknyi, saját ellátásra termelő kisparcella is maradt, ide értve a szociális agrártermelést is, és több községben jöttek létre közbirtokossági földek.

A kialakulatlan és gyakorta változó kormányzati agrárpolitika, az információs rendszerek összeomlása és a finanszírozási gondok elég nehéz helyzetet teremtettek a gazdálkodók számára. Megoldaniuk komplex stratégia segítségével sikerült. A kialakult termékszerkezetet először is konzerválták, abból kiindulva, hogy enni mindenképpen kell a vásárlóközönségnek, az egyik önkormányzat pedig felvásárló-értékesítő rendszert szervezett, amely szerződéses alapon piacként látja el néhány főváros környéki település lakóit friss élelmiszerrel. A megmaradt háztáji termelés pedig a helyi piacokon is tudott értékesíteni, és el tudták érni azt, hogy a közhatalom ne adjon koncessziókat a települő kereskedelmi nagytőkének.

A továbbiakban az erejükre ébredt helyi agrártermelők expanzív piacépítésbe kezdtek. A tágabb térség kiskereskedőivel szövetségben kiépítettek egy alapellátó hálózatot – tej, hús, zöldség, gyümölcs. Az elsődleges feldolgozást hitelekkel finanszírozták, szövetkezeti alapon, a települési önkormányzat hitelgaranciája mellett (kissé viharosan, de átment valahogy). A következő lépés már az exportra irányult, személyes kapcsolatok segítségével a gyümölcsle

arab piaci értékesítésével. Segített az indulásnál, hogy egy felszámolt gyümölcsle-feldolgozó berendezését egy szemfüles helyi vállalkozónak jóformán ócskavas-áron sikerült megvásárolnia. Őt termelő indította ezt el, a számuk ma már hetven fölött van. A most induló lépés a diverzifikálódó új agrárstratégia külső piacainak a kiépítése: hal, csiga, méz, csipkebogyó, csicsóka, kamilla, gyógynövény, biotermékek. Ezekre termékpályás értékesítő és hitelszövetkezet szerveződik. Itt említhető a környezetbarát és megújuló helyi energiaforrások kiépítése is. Néhány éven belül pedig az agrártermelés ekkora expanziójánál már hűtőházra, konzervgyárra is szükség lesz, de itt már regionális szintű együttműködés kell.

- A helyi ipar összeomlása ellenére megmaradtak a megszűnt telephelyek beszállítói, és rögvest „hálózatba” szerveződtek. A gépipar háttérparának elég jó volt a műszaki felkészültsége, külső kapcsolatai is voltak, amelyek ipari szolgáltatásként aktivizálhatók voltak, részben sikerült a piacot átmenteni, és a jó referenciákra támaszkodva három év múlva egy világcég mechatronikai profilú telephelyet létesített, amely már 500 embert foglalkoztat, és kezd kiépülni a beszállítói hálózata is. A megerősödő helyi agrártermelés megteremtette az igényt a gépjávitásra és kisgépek gyártására, jórészt leselejtezett anyagokból. Ma már szervezett mezőgazdasági gépjávitást is vállalhatna, de ehhez a helyinél átfogóbb kereslet volna szükséges.

A könnyűipart a nyolcvanas évek elvonásai padlóra küldték. A privatizációnál a városi önkormányzat azonban tulajdonjogot szerzett az ingatlanokra és a gépekre is, egyéb érdeklődő híján igen olcsón. Hiteleket kellett ugyan felvennie hozzá, de a hitelkamatokat az érdeklődő helyi kisvállalkozókra terhelhette, így végül is nullszaldósan került ki a dologból. A vállalkozók helyi szabászati, cipőjavító és hasonló szolgáltatásokkal kezdtek, de néhány év múltán már a közeli városok piacain önálló termékekkel is megjelentek.

A helyi építővállalat, a megyeinek az egyik fiókvállalata, a nyolcvanas évek végén megszűnt. De elég jelentős volt itt az építőipar nem állami szegmense is, és a néhány, viszonylagos tőkeerővel rendelkező helyi építési vállalkozó igen olcsón megszerezte a gépparkot. Az így keletkezett magántulajdonú közép-vállalatok, tőkével, szervezési és piacépítési tapasztalattal, bedolgozó szakiparosokat is foglalkoztatnak. Jelentőssé kezd válni a más térségeken végzett munkájuk.

- A terciér ágazat az átalakulásnak végül is a nyertese lett. Részben azért, hogy több faluban újjászerveződtek elemi ellátási egységek (iskola, közigazgatás), részben pedig azért, hogy az iparból kiszorultak egy része itt jelent meg, átmenetileg kényszervállalkozóként, később ezek részben visszakerültek az ipar bedolgozó háttérébe.

Húzóerőnek bizonyult a város főiskolája. Az önkormányzat kezdeményezésére és segítségével társfőiskolák és egyetemek támogatásával kihelyezett tagozatokat létesített az informatika, a gazdaság, a marketing-ismeretek és a nyelvek oktatására. Jelentőssé vált a nyelvtanulási kedv, a kezdeményező a város középiskolája volt, ahol erre Phare-támogatást is szereztek, de más sikeres nyelviskolák és klubok is szerveződtek. A korszerű általános ismeretek és az önismeret elmélyítésében lényeges szerepet játszott az újjászerveződő Népfőiskola, amely regionális szerepet is betölt.

Meg kell említenünk az öt legkisebb településen működő jól bevált falugondnoki rendszert is. A falugondnokok szektorsemleges módon, „mindenesként” segítik az apró települések lakóit a volumenben csekély, de az életvitelük szempontjából létfontosságú problémák megoldásában.

- Az idegenforgalom számára nagy fontosságú adottság volt, hogy néhány éve feltártak egy ősi kelta erődítményt, és a megfelelő marketing eredményeképpen a Nyugat-Európában – Írországból, Walesben, Skóciában, sőt Bretagne-ban – újjáéledő „kelta öntudat” növekedő turisztikai érdeklődést váltott ki. Az eléggé leromlott barokk kastélyt az önkormányzat helyreállította, jelentős állami segítséggel, mivel szerepel az országosan nyilvántartott mű-

emlékek között. Most exkluzív szálloda a város üzemeltetésében, egyúttal kulturcentrum is és helytörténeti-néprajzi kiállítást is magába foglal.

Kapcsolódik hozzá egy szabadtéri színpad, ahol nyári játékokat szoktak rendezni. De a kastély helyreállított dísztermében a szezont meghosszabbító hangversenysorozatokat és kísérleti színházi műhelyelőadásokat is lehet tartani. Itt működik a helyi táncház is, gyakorta hívnak meg hazai és határon túli együtteseket, nyugatról például írek szoktak itt szerepelni.

Már a nyolcvanas években is foglalkoztak néhányan falusi üdültetéssel. A rendszerváltáskor aztán üdülőszövetkezetbe tömörültek, amely azóta is ígéretesen fejlődik. Ma már száznál több tagja van, többségükben agrártermelők, akik számára ez kedvező és a munkájukkal is összefüggő jövedelem-kiegészítés. A szövetkezet marketingmunkát is végez, fővárosi utazási irodákkal áll üzleti kapcsolatban, hirdetik magukat, megnyerő prospektusokat készítenek a térségükről, amelynek többféle üdülési adottsága van, és ezek üzleti feltárását már elkezdték a helyi és a máshonnan érkezett vállalkozók.

Van néhány kellemes, fürdésre alkalmas folyópart. Az egyik partrésztől nem messze fekszik a városi strand. A köztük lévő területet az önkormányzat üdülőkertté alakította, elhasználva hozzá a kastélykert maradványát is, amelyet eredeti formájában, franciakertként állítottak helyre.

Műemléki szempontból említésre méltó még egy Árpád-kori templomrom egy erdős domb tetején, valamint néhány késő barokk, helyi karakterjegyeket mutató templom. Az egyiknek a freskóját Maulbertsch egy tehetséges helyi tanítványa festette. Az egyik közeli faluban pedig egy ma már védett, tizenkilencedik századi oszloptornácós házából álló utcasor a fényképező turisták kedvence.

A városközeli erdős dombok jó kirándulási lehetőséget biztosítanak, két „kulcsos” turistaház is működik itt, a főszezonban vendéglővel, amit a közeli falu néhány agrárvállalkozója üzemeltet. Egy külső vállalkozó pedig lovasiskolát létesített, vonzó erdei lovaglási programmal.

A város közelében termálvizet tártak fel, a hasznosítása üdülőszövetkezeti formában történhet. A kiépítéséhez szükséges tőke eddig azért hiányzott, mert a város elég nehézkesen közelíthető meg.

A helyzet javítására azonban összefogtak az önkormányzatok. Egyrészt egy 15 km-nyire autópályát kiépítése volna szükséges, a közeli autópályához csatlakozva. Az ehhez szükséges támogatást végül is úgy nyerték el az Útalaptól, hogy az átlagnál jóval több saját hozzájárulást ajánlottak fel. Erre az érintett önkormányzatok, az idegenforgalomban érdekelt háromtucatnyi jelentősebb vállalkozó és az ide települt multinacionális cég társfinanszírozási szerződést kötöttek.

A másik fontos lépésük az volt, hogy a MÁV-val kötött megállapodás szerint menetrend-szerű „InterPici”, a főszezonban megerősített motorvonatok járnak az intercity-hálózatba tartozó megyeszékhely és a térség városa között. Ennek a költségfinanszírozásában szintén részt vesz a helyi idegenforgalom, a bevételüktől függően zárolt számlákra utalva át a szükséges kiegészítő költségeket.

- Az önkormányzatoknak a hagyományos alapfunkciója a közigazgatás és a közellátás biztosítása, többnyire a szociális gondoskodás is, amihez az állam anyagi segítséget nyújt. A posztkommunista átmenetben azonban, ahol egy szervezet nélkül maradt atomizált gazdaság és társadalom problémáit kell megoldani, kényszerűen fel kell vállalniuk szervezési feladatokat is. Esetünkben ezt példászerűen látták el, és mint látható, a siker oroszlánrésze ennek köszönhető.

A szociális ellátást és támogatást a kormányzat és a megyei munkaerőközpontok segítségével úgy sikerült megoldani, hogy közben javítani tudták a helyi foglalkoztatást is

gondozó-ellátó hálózat szervezésével, és a település infrastrukturális és környezeti állapotát is, mivel a munkanélküliek foglalkoztatására szervezett közmunkákat sikerült az átgondolt település-fejlesztési koncepciókba illeszteni. Ki kell emelnünk a közpark létrehozása érdekében végzett munkát. Másrészt meg a szociális juttatások egy részét egy bon-rendszer segítségével sikerült a helyi kistermelők piacának a bővítésére is felhasználni.

Ami az önkormányzatoknak ezen feladatokon túlmenő gazdasági szerepvállalását illeti, a legelső dolog a közérdek meghatározása volt. Ez gazdasági értelemben a helyi hozzáadott érték növelését jelenti, mégpedig lehetőleg úgy, hogy a dolognak távlata is legyen. Hogyha fő szabályként a gazdaság a magánszféra terrénuma is, azért a közhatalomnak két lényeges ponton mégiscsak lehet szerepe.

Először is a gazdaság szabályzóinak a kialakításában. Ez persze nagyrészt az országos szint dolga. De van szerepe a helyi önkormányzatoknak is, mégpedig a helyi adók, közüzemi és egyéb díjak megállapításában, valamint a település életének az övezeti, és ezen keresztül a funkcionális szabályozásában.

Másodszor pedig a szükséges, ámde hiányzó szervezésben. Ez a „kapcsolati háló” kiépítését jelenti részben, de nem kizárólag, anyagi eszközök ráfordításával is. Esetünkben ezt a szerepet, a történeteknek mintegy összefoglalásaképpen, a következők szerint játszotta:

- a helyi piac megóvása a monopólium intervenciójától,
- az oktatás-korszerűsítés szervezéssel való támogatása,
- a telephelyek privatizálása és bérhasznosítása,
- az idegenforgalomhoz szükséges alapfejlesztések,
- az agrár-kistermelők értékesítésének a megszervezése,
- vállalkozási hitelgaranciák,
- közérdekű munkáknak a fejlesztési célokba illesztése,
- segítség a multinacionális cég telepítésében,
- a közútépítés megszervezése, anyagi alapjainak a biztosítása,
- segítség a MÁV „InterPici” járatának a kialakításában.

Látható, hogy a feladatok tekintélyes része meghaladja egy-egy település körülhatárolt lehatóságait és érdekeit, és a térség egészét érintő vonatkozásai vannak. Ez az önkormányzatok közti önkéntes együttműködést tette szükségessé, hiszen alárendeltségi viszony nincsen közöttük. Az együttműködés alapja a felismert közös érdek, aminek érvényesítése az egyenjogúság alapján történt. A közös érdek feltárása 1996 óta kistérség-fejlesztési program alapján történik. Így lehetett dönteni olyan stratégiai fontosságú kérdésekről, mint a hitelgarancia vagy a hozzájárulás az útépítéshez. Sokat segített az egyetértés megteremtésében a működő polgári kör, ahol a helyi lakosok néhány tekintélyes hangadója megértette és pártfogolta ezeket a közös ügyeket.

(Költségek és hasznok) Habár a fenti feladatok egy része nem forrásigényes, más részük meg nullszaldós, mégis jelentős a kiadásiigényük. A források eredetére nézve meg kell tehát néznünk, mit is produkált maga a gazdaság a fejlesztések eredményeképpen.

Ezen belül az önkormányzatok anyagi helyzete azért érdemel különös figyelmet a példánkban, mivel láttuk azt, hogy milyen széleskörű munkájukra volt szükség e gazdasági fellendülés feltételeinek a megteremtésében, és viszonylag milyen jelentős volt az anyagi ráfordításuk is. Ha a gazdasági eredmény ezt valamilyen módon nem igazolja vissza, akkor baj van, a további fejlődés veszélybe, a túlköltekezett önkormányzat meg csődbe kerül.

Ha abból indulunk ki, hogy az önkormányzat alapfeladatai a „mélypontra” is el voltak látva, tehát ahhoz képest jelentős többletkiadást nem igényelnek a továbbiakban, és így ezek költségeiben lényeges változások nem történtek, akkor nézzük meg, hogy mennyi lehet a teljes gazdasági növekmény, és mennyi volt a hozzá szükséges anyagi hozzájárulás.

Maga a GDP, vagyis a hozzáadott érték a nyolcvanas években nagyjából stagnált. A kilencvenes évek elején 20 százalékkal esett vissza, majd a rákövetkező három évben évi 4 százalékos növekedést produkált. Azóta a növekedés üteme évi 7 százalék. Így a számítások szerint az ezredfordulóra a termelési érték a rendszerváltás előttinek a 115 százaléka, a reáljövedelem a 105 százaléka, a munkanélküliségi ráta pedig 3 százalék.

A növekedés a „mélyponthoz” képest tehát 30 százalékos, ez körülbelül, a mai magyarországi átlagot tekintve, 60 milliárd Ft-ot tehet ki. Igen mérsékelt, 10 százalékos profitrátával számolva ez 6 milliárd Ft, egy évre vetítve közel 1 milliárd Ft profitemelkedés.

Az önkormányzatoknak a „teljes” időszakra vetített összkiadása a fejlesztéssel kapcsolatban, nem számítva a nullszaldós tranzakciókat és a szervezési kiadásokat, tehát a kastély- és parképítés, közlekedésfejlesztés és működési hozzájárulás, ipartelep-reorganizáció mintegy 800 millió Ft-ot, azaz évi 80-100 milliót tesz ki, ami a teljes profitrátának 7-8%-a lehet. Az egyetlen létfontosságú feladat itt annak a megoldása volt, hogy ez valóban meg is jelenjen a költségvetésben.

A profitok „megcsapolása” kétféle formában történt. Részben megegyezéses alapon, midőn a jövőbeli kedvezményezett a meghatározott célra utalta a számára jutó összeget, részben pedig közteherszerűen. A teljes fejlesztési költségáfordításnak ez utóbbi körülbelül a 40%-a, azaz évi 30-40 millió Ft.

Az adó volumenénél azt kell figyelembe vennünk, hogy a gazdasági teljesítmény mintegy 30%-os mértékben nőtt, vagyis a hozzá tartozó potenciális földjáradék is körülbelül ennyivel. A megadott adatokból számítva ez évi 100 millió Ft körüli ingatlanérték (azaz telekérték) -növekedést jelent, aminek tehát körülbelül a harmadrészét teszi ki a közadó. Minálunk a termőföld ugyan adómentes, azonban az építési telek adóztatható, és ez volt az önkormányzatok fő stratégiája is. A kétféle földtulajdon elválasztása egyébiránt kedvezett a földalap védelmének is, mivel ellenérdekeltté tett az építési telekké alakításban. Jelentősen hozzájárult ez a tény ahhoz, hogy a város fejlődése a felhagyott ipari telektömbök revitalizációja útján történt.

(Futurum perfectum) A további növekedés feltételei és lehetőségei:

- megmarad a külvilág keresleti érdeklődése,
- ezzel is összefüggésben, létezik megfizethető üzleti hitelkamat,
- évi 7-8 százalékos a tőkebevonási lehetőség,
- munkaerő-import – bevándorlás, ingázás,
- tőkeexport, például a bedolgozás kiszélesítése,
- a feldolgozottsági szint emelése, intenzifikálás.

Az adott feltételek mellett a térség gazdasági produktuma 2010-re elérné az Európai Unió átlagát, jelentős, mintegy 10 százalékos bevándorlást eredményezne. Mindenesetre már nem kistérségi, hanem regionális együttműködés igényével járna együtt.

A fenti makrogazdasági eredmény a vázolt folyamatokból kiszámítható volt. Ez persze csak egy ideális példa. Ám ha valahol az országban nem egészen ilyen a helyzet, akkor érdemes elgondolkodni azon, hogy mi hiányzott az ittenihez hasonló eredményhez. Lehet, hogy nem csak a kelta erődítmény...

(Utóirat) Amikor a hivatkozott tanulmányom megjelent a Falu Város Régió 2001/5. számában, többen kerestek meg lázas izgalommal, hogy hol van ez a hely, szívesen elmennének megnézni, sőt oda is költözzenek. – Ott van, ahol megcsináljátok – válaszoltam rá, hiszen ez csak egy hipotézis. De kezdettől a területfejlesztésben dolgozván, bizvást állítom, hogy a rendszerváltás évtizedében az adott feltételek között megvalósítható lett volna, a leírtakban

semmiféle utópikus mozzanat nem volt. Egyet kivéve: előfeltételeztem benne a maximális hajlomot a jóhiszemű együttműködésre. No, ez erős – mondhatja rá bárki. Csakhogy enélkül semmit sem lehet elérni.

Ma már más a helyzet. Nem a együttműködésre vonatkozóan, ami éppúgy hiányzik, mint azidőtájt, hanem a fejlesztés feltételeit illetően. Az elmúlt évtized, főleg pedig az EU-csatlakozásunk és ezzel együtt a pályázati feltételek formalizálódása az efféléket eleve lehetetlenné tenné. Furcsa persze, hogy ezt kell mondanom egy olyan rendszerről, amelynek a fő hivatkozása éppen a „gazdaságfejlesztés” volna. A további feltételek is sokat romlottak: az agrárgazdaság szerkezete, a belső piac összezsugorodása, az adósságválság kiszélesedése, a hitelhiány, a népesség általános letargiája.

Ami azonban nem változott, az maga a feladat. Másféle út ugyanis nincsen a megmaradásunkhoz.

JEGYZETEK

- 1 Dr. Kiss István: Visszaemlékezés a Táj-és Népkutató Központ kiállítására, in Ethnographia, 1984/4, 605–626. o.
- 2 Dr. Kiss István szóbeli közlése alapján.
- 3 Erdei Ferenc: A magyar társadalom, in Szárszó, 1944, 12–36. o.
- 4 Szabó Lajos – Tábor Béla: Vádirat a szellem ellen, 1936, 48. o.
- 5 Erdei Ferenc megjegyzése, in Szárszó, 167. o.
- 6 Karácsony Sándor: Magyar nevelés, 1944.
- 7 Németh László megjegyzése, in Szárszó, 54. o.
- 8 Dr. Kiss István: Az állam élete, in Szárszó, 148. o.
- 9 Dr. Kiss István: i. m. 154. o.
- 10 Karácsony Sándor: Magyar nevelés, 23. o.
- 11 Bibó István: A kelet európai kisállamok nyomorúsága, 1947.
- 12 Dr. Kiss István: i. m. 157. o.
- 13 Dr. Kiss István: i. m. 157. o.
- 14 Dr. Kiss István: i. m. 159. o.
- 15 Dr. Kiss István: i. m. 160. o.
- 16 Dr. Kiss István: i. m. 162. o.
- 17 Dr. Kiss István: i. m. 163. o.
- 18 Dr. Kiss István: i. m. 163. o.
- 19 Dr. Kiss István: i. m. 164. o.
- 20 Dr. Kiss István: i. m. 166. o.
- 21 Dr. Kiss István: i. m. 167. o.
- 22 Dr. Kiss István: Felszólalás Szárszón, 1993, kézirat 1. o.
- 23 Dr. Kiss István: Felszólalás Szárszón, 2. o.
- 24 Dr. Kiss István: i. m. 154. o.
- 25 Dr. Kiss István: i. m. 157. o.
- 26 Dr. Kiss István: Felszólalás Szárszón, 2. o.
- 27 Dr. Kiss István: Felszólalás Szárszón, 3. o.
- 28 Dr. Kiss István: Felszólalás Szárszón, 4. o.
- 29 Miklóssy Endre: Viribus unitis, azaz egyesített erővel (Sikertörténet a magyar rendszerátmenetben). Falu Város Régió, 2001/5. sz. 6–12. o.

Magyar katona-egészségügy az első és második világháború éveiben

A dualista állam katona-egészségügye és katonaeorvosi szolgálata tükörképe volt Ausztria-Magyarország 1867-től kiépített rendszerének. A Magyar Korona területén és a magyar kormány alárendeltségében a Magyar Királyi Honvédség, Ausztria vonatkozásában a Landwehr, a Monarchia tartományjaiban a császári és királyi közös hadsereg katona-egészségügyi szolgálatai működtek, amelynek szakmai kérdéseit a Bécsben működő Katonaegészségügyi Bizottság koordinálta, szakmai és tudományos ügyekben döntött, a kormánnyal szemben véleményezési és kezdeményezési felhatalmazásokkal rendelkezett. A bizottságnak békében 8, mozgósítás vagy háború esetén 12 – a három fegyvernemet képviselő – delegált tagja volt, elnökét az uralkodó nevezte ki, aki egyben mindhárom katonaeorvosi kar főnöke is volt.

A katonaeorvosi és az egészségügyi szolgálat feladata békében a szolgáló katonai létszám rendszeres egészségügyi ellenőrzése, a higiéniai követelmények betartása, a beteggyógyítás és a sorozások idején az alkalmassági vizsgálatok elvégzése lett. Háború idején – a mozgósítási terveknek megfelelően – a szükséges egészségügyi tervek megvalósítása, a tábori és csapatkórházak láncának kialakítása, a megfelelő személyzet és felszerelések biztosítása, stb. E feladatokat – a bécsi Katonaegészségügyi Bizottság koordinálásával – egymástól függetlenül szervezte meg a három hadseregforma. A magyar királyi honvédség katonaeorvosi szolgálata önálló állománycsoportot képezett, közvetlenül a Honvédelmi Minisztérium VIII. egészségügyi osztályának alárendeltségében működött. Az egészségügyi osztály főnöke egyben a honvédorvosi kar parancsnoka is volt, mint ilyen, állandó tagja lett a bécsi Katonaegészségügyi Bizottságnak. A magyar honvédorvosi kar az 1870-es évek elejétől folyamatosan szerveződött, hasonlóan az állandó és helyőrségi kórházi rendszerhez. A honvédorvosi kar önkéntes alapon szerveződött, csak 32 évesnél fiatalabb végzett orvosok jelentkezhettek, akiknek egyéves katonaeorvosi alkalmazó tanfolyamot kellett elvégezni, amely a közös és a császári véderő (Landwehr) esetében Bécsben, a magyar királyi honvédségnél Budapesten történt. A képzés másik formája az volt, amikor a harmadéves medikusok katonaeorvosi szolgálatra jelentkeztek, évi 480-1000 korona ösztöndíjat kaptak, végzés után 6 éves csapatszolgálatra kötelezték el magukat. Az előbb említett katonaeorvosi alkalmazó fanfolyam elvégzése után a jelöltek vizsgát tettek és tiszti avatásuk után főhadnagyi rangot kaptak. Ez vonatkozott az egyetemi képzés alatt jelentkezettekre is, akik orvosi tanulmányaik bevégezése után katonaeorvosi ismeretekből vizsgáztak, főhadnagyi ranggal avatták tisztté őket is. A magasabb tiszti rangok eléréséhez törzsorvosi, illetve vezérkari tiszti tanfolyamot kellett végezni. A katonaeorvos-képzés harmadik formája az volt, amikor bizonyos állami tisztségek elnyeréséhez a végzett orvosoknak egyéves önkéntes szolgálatra kellett bevonulni. Az önkéntes szolgálat első három hónapját csapatorvosként kellett letölteni, majd féléves kórházi gyakorlat következett. Leszereléskor hadnagyi rangot kaptak, négy alkalommal kitöltött tartalékos gyakorlat után főhadnaggyá léptették elő őket. Háború esetén 52 éves korig lehetett tartalékos és népfelkelő orvosnak behívni. Békében a magyar királyi honvédségnél

176, a közös hadseregnél 1230, a császári véderőnél 239 katonaoorvost rendszeresítettek. A közös hadsereg 27 helyőrségi kórházzal – Magyarország területén 14 – rendelkezett, ahol egy-egy egészségügyi század tevékenykedett. Ennek törzsszakasza a betegápolással és gyógyítással, kiképző szakasza a tartalékosok és önkéntesek kiképzésével foglalkozott. Az egészségügyi csapat (dandár) önálló katonai csoportot alkotott, amely a bécsi egészségügyi csapatparancsnokság alá volt rendelve. Ennek állománya 85 tiszt és 3100 egészségügyi katona volt. Háború esetén az egészségügyi osztagok a működő hadsereg területén telepített tábori kórházakban, a tartalékosokkal kiegészítve, biztosították a sebesült- és betegellátást, vezették a tábori egészségügyi intézeteket (kötözők, beteggyűjtők stb.), a hátszágban hasonló intézeteket telepítettek és működtettek. A magyar királyi honvédségnek egészségügyi osztaga nem volt, mozgósításnál a behívott önkéntesekkel és tartalékosokkal szervezték meg a hadműveleti területeken a tábori intézményeket, melyben nagy szerepe lett a Magyar Vöröskereszt kiképzett háborús-egészségügyi osztagainak.

A honvéd katonaegészségügyi szolgálat hivatásos állománya az egészségügyi altisztekből állt, akik békében az ápolás, betegellátás, a kórházi tevékenységet irányították, részt vettek a kiképzésben, háború esetén a sebesültvívő és betegszállító osztagok parancsnokai lettek. Békében minden századnál kellett lenni 4 kiképzett elsősegélynyújtó sebesültvívőnek, a csapatok rendszeresített gyengélkedő szobával rendelkeztek, ahol az előbbieket teljesítették a szolgálatot. A hadtestparancsnokságok székhelyén, illetve nagyobb helyőrségeknél több betegosztállyal működő helyőrségi kórházat szerveztek (a honvédség 27 ilyen kórházzal rendelkezett), de itt mozgósítási raktárak és gyógyszertárak is voltak. Az előbb említett raktárakban tárolták a mozgósítható tábori kórházak teljes felszerelését, amit háború esetén a behívott tartalékosokkal és vöröskeresztes osztagokkal működtettek. A magyar királyi honvédség helyőrségi kórházzal Budapesten (2) és Kolozsváron rendelkezett, az 500 főt meghaladó egységeknél csapatkórházat rendszeresítettek, így a közös hadseregnél 92, a honvédségnél 7, a császári véderőnél 18 csapatkórház működött. A gyengélkedőház ott települt ahol a csapatlétszám nem haladta meg az 500 főt. Ilyen a közös hadseregnél 66, a honvédségnél 56 volt. Ezt egészítette ki a 47 gyógyfürdő-kórház, valamint a katonai gyógyszertárak. Ennek központi raktárai Bécsben és Budapesten voltak. Az ország területén szétszórtan működő csapatok a polgári patikákból vásárlással szerezték be szükségleteiket.

(Az első világháború katonaegészségügye) A magyar honvéd egészségügy nagy erőpróbája az első világháború négy esztendeje volt. A hadüzenet idején 183 500 magyar katona volt fegyverben, a mozgósítás elrendelése után 1 663 500 lett a teljes létszám. A világháború következő éveiben további 2 millió magyar fegyverforgatót hívtak be szolgálatra, ami csak úgy volt elérhető, hogy az eredeti 21–42 életév korhatárokat 18–50 évig terjesztették ki. A háború alatt a rendes hadrendi keretbe tartozó ezredek kivül a hátszágban 97 menetzászlóalj, 119 népfelkelő zászlóalj állítottak ki, a békebeli 79 gyalogezreden kivül még kettőt, a 39 tüzérezreden és 10 tüzérosztályon felül még 59 új ezredet és 18 új osztályt, a 9 műszaki osztályon felül még 15 új zászlóalj és igen sok új hadtápalakulatot állítottak fel. Az ország férfi lakosságának 18-20%-a teljesített katonai szolgálatot, de a hadiüzemekben kb. 800 ezer embert mentesítettek a katonai szolgálat alól. Összességében 3,8 millió magyar katona vett részt az első világháborúban, az 1927-ben készített – az addigi legpontosabb adatsor – statisztika szerint 661 ezer magyar katona esett el, 743 ezer súlyosan sebesült, többsége végtagcsontolt lett, 732 ezer ember esett fogságba, amely létszám a katonaegészségügyi szolgálattól hatalmas erőfeszítést kívánt. A mozgósításkor a szerbiai és az orosz frontra induló magyar honvédség katonaoorvosi és

egészségügyi szolgálata szorosan együttműködött a közös hadsereg katona-egészségügyi szervezeteivel, 1914 augusztusában három ezer ágyas kórház, egy hadszíntéri sebészcsoporthoz, 14 sebészkülönítmény, 20 segélyhely, minden hadtestparancsnokság mellett egy-egy központi tábori kórház és készletraktár indult a déli frontra, amelyet három kórházvonat és hat segélyvonat egészített ki. Egy-egy tábori kórház 200 személyre lett berendezve, a tábori raktárakban legalább 200 személy egészségügyi ellátásához szükséges felszerelést, gyógyszer, kötszert és üdítőkészletet tároltak. Minden parancsnokság rendelkezésére 165 sebesültszállító kocsit rendeltek ki. A mozgósítás következtében, a második lépcsőben 9 tartalékkórházat, 507 kiegészítő kórházat, 517 üdülőhelyet és 44 betegnyugvóhelyet, összesen 50 582 ágyat állítottak katonai rendelkezésre. Az egészségügyi intézmények száma és befogadóképessége a háborús évek alatt tovább bővült. A betegápolónők jelentős részét – a frontvonalak mögött, de 1916-tól már ott is – a Magyar Vöröskereszt biztosította. A lábadozó sebesültek elhelyezésére szolgáló intézmények részben tehermentesítették a kórházakat, 1915-ben már 50 lábadozó otthon működött 2040 betegágygal.

A Magyar Vöröskereszt a katonai egészségügyet 3 tábori raktárral, 8 fiókraktárral, 2 tábori kórházzal, 1 sebész kórházzal és 2 sebészkülönítménnyel, 20 segélyhellyel, 345 üdítőállomással, 185 sebesültszállító kocsival, 3 kórházvonattal, 6 segélyvonattal és 6900 fős tábori önkéntes ápolónői személyzettel támogatta, a hátszágban 7 tartalékkórházat 2965 ágygal és 590 kiegészítő kórházat 51 382 ágygal működtetett.

Az első világháborúban a katona-egészségügyben az akkori magyar orvoslétszám mintegy 40%-a vett részt, e szolgálat nemcsak a magyar honvédségre vonatkozott, hanem a közös hadsereget és a hátszági kiegészítő (önkéntes és tartalékos) szolgálatot is érintette. A katona-egészségügy tevékenysége nemcsak a közvetlen harctéri tevékenységre terjedt ki, hanem a hátszági munkában a tartósan sérültek, a rokkantak gondozására is. A kormány 1915-ben felállította az Országos Hadigondozó Hivatalt, amely folyamatosan gondozásba vette a tartósan (100, 75, 50 és 25%-os) rokkant katonákat, az elesettek özvegyeit és árváit. Az 1927. évi utólagos statisztika szerint a 743 ezer súlyosan sérült közül 68 197 volt 100%-ban rokkant (végtagcsontolt, megvakult stb.), 100 272 fő 25–75%-ban rokkant, 72 324 elhunyt rokkant özvegyét és 101 224 árváját gondozták. A rokkantak teljes számadatainak nyilvántartása 1918 novemberében elpusztult, ezen adatokat 1920-ban ismét nyilvántartásba vették, de becslések szerint közel félmillió lehetett a 25–100%-os hadirokkantak száma. Ezen adatok csak a trianoni határokon belüli gondozottakra vonatkoztak, a történeti Magyarország vonatkozásában jóval magasabbak voltak, kb. 60%-kal kell megemelni minden adatot. Az 1924-ben hivatalosan közzétett adatoknál figyelembe kell venni a természetesen elhaltak százalékát, a 25%-os rokkantak hároméves ellátással történt végkielégítését, de az Országos Hadigondozó Hivatalnál még évekkel később is folyamatosan jelentkeztek igényjogosultak, állandó volt a súlyosbíttat megállapító felülvizsgálat. A gondozottak 13%-a tiszt, 83%-a tiszthelyettes és legénységi állományú volt, 14%-a fejsérült, 28%-a végtagcsontolt, ebből 5%-nak mindkét, 14%-nak egyik lába hiányzott, a többi kéz- és karcsontolt volt. 31,5% gazdasági cseléd, 3,7% kisgazda, 16,3% munkás, 13% kereskedő, 3,7% módos gazda (12–50 hold közötti birtok), a többi alkalmazott. 1924-ben a gondozottak 49%-a 30 év aluli, 21%-a 30–40 éves, a többi 40 feletti korú volt. A hadigondozottak 35%-a a háború első két évében sebesült meg, a többi 1917 után és a legtöbbször az orosz fronton. A hadigondozottak ellátása a két világháború között folyamatos volt, ami nemcsak anyagi támogatást jelentett, hanem az 1920–1921. évi földosztáskor a hadirokkantak nagy számban jutottak törpebirtokhoz, ezzel rendezni kívánták szociális és megélhetési helyzetünket. Ugyanakkor a városokban a hadirokkantak elég nagy számban jutottak dohánytőzsdei, italmérési és más hasznot hajtó jogosítványokhoz.

(A két világháború közötti magyar katona-egészségügy) A trianoni békeszerződés 35 ezer főben határozta meg a magyar honvédség létszámát, fegyvernemeit, amely a békeállományon felüli létszámok teljes leszerelését is jelentette. Már Károlyi Mihály kormánya a katona-egészségügyet – bizonyos katonai felügyelettel – a Népjóléti Minisztérium hatáskörébe utalta, amit a Tanácsköztársaság alatt is megtartottak, az 1920 után újjászervezett katona-egészségügy és szolgálatai ennek megfelelően formálódott ki. Az új katonaorvosi szolgálat és szervezeti rendek a magyar királyi honvédség addig életben volt irányelvi határozta meg, vonatkozott ez a katonaorvos-képzésre, az egészségügyi szolgálat felépítésére, csupán a létszámokat fogták vissza, valamint ez befolyásolta a mozgósítási tervek elkészítését. Az új katona-egészségügy a hadsereg kórházait és intézményeit a tényleges katonai állományhoz igazította, nem vette igénybe a közös hadsereg által fenntartott intézményeket, azokat a polgári egészségügy számára ajánlotta fel. Viszont igazodni kellett a tekintélyes számú hadigondozotthoz, akiknek gyógy- és rehabilitáló kezelése továbbra is a honvédség feladatkörébe tartozott. Ez is magyarázatul szolgál, hogy 1932-ig, a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium fennállásáig e tárca is befolyással volt a katona-egészségügy működtetésében. Ennek megfelelően nem csökkent a katonaorvosok létszáma, sőt 450 körül stabilizálódott, speciális sebészeti és rehabilitáló részlegek formálódtak ki. A honvédegség részét képezték a rokkant házak és a rokkantgondozás. A két világháború közötti időszakban a magyar honvédség kórházi és rendelőintézeti hálózatába a következő intézmények tartoztak: I. sz. Honvéd és Közrendészeti Helyőrségi Kórház (Bp. Gyáli út 17.) 600 ágygal, 8. sz. Honvéd és Közrendészeti Helyőrségi Kórház (Bp. Hungária krt. 44.) 900 ágygal, 9. sz. Honvéd és Helyőrségi Kórház (Bp. Alkotás u. 25.) 800 ágygal, M. Kir. Honvéd József fhg. Szanatórium (Budakeszi) 400 ágygal, M. Kir. Honvéd Gyógyfürdő Kórház (Bp. Zsigmond u. 62.) 150 ágygal. Ez utóbbi két intézmény rokkantak számára fenntartott kórház volt. Budapesten működött a M. Kir. Közegészségügyi katona-egészségügyi intézmény is. A Honvéd Egészségügyi Anyagszertár a Hungária úti 8. sz. Honvéd Helyőrségi Kórházban kapott elhelyezést, amely a fővárosi, a vidéki és csapat-egészségügyi részlegek ellátó szervezete szerepét töltötte be. Helyőrségi Kórházat Debrecenben (a 6. sz. 800 ágygal), Kaposvárott (500 ágygal), Miskolcon (400 ágygal), Szegeden (150 ágygal), Székesfehérvárott (100 ágygal) és Szombathelyen (350 ágygal) tartottak fenn, míg csapatkórház működött Egerben (200 ágygal), Nagykanizsán (150 ágygal), amely intézmények összesen 5700 ágygal rendelkeztek. A legnagyobb és minden osztályra kiterjedő kórház a budapesti I., 8. és 9. sz. helyőrségi kórház volt, ahol a hivatásos tiszt és tiszthelyettesi állomány családtagjait is ellátták. A csapatoknál összesen 1200 gyengélkedő betegágy volt. Az 1920. évi nagy átszervezésnél a hivatásos honvédorvosi állomány legjobbjait tartották állományban, a honvédorvosi kar tudományos tevékenységét fogta össze a Honvédorvosi Tudományos Egyesület (1936). Az erősen lecsökkent létszámú hadseregnél nagyobb figyelmet tudtak szentelni az alkalmassági vizsgálatokra, a bent levő állomány folyamatos egészségügyi ellenőrzésére, a higiéniai viszonyok kialakítására. A két világháború között minden laktanyában és katonai intézményben megoldották a folyóvízes ivóvízellátást, a csatornás szennyvízelvezetést, a csapatélelmezés higiéniai következményeinek kialakítását. A katonaorvoslás területén számottevő tudományos és gyakorlati eredményeket értek el – főleg a rokkantgondozás és rehabilitálás vonatkozásában – a baleseti és rehabilitáló sebészet területén, a protézisteknika kidolgozásában.

A trianoni békeszerződés értelmében a Magyar Vöröskereszt is a béke idején való tevékenységre állt át, így leszerelte a katona-egészségügyet segítő részlegeit, felszereléseit a polgári egészségügynek adta át, csupán a katasztrófák idejére készült fel. Ez valójában a katona-egészségügy és a vöröskeresztes tevékenység kapcsolatának időleges szüneteltetését jelentette.

A fasiszmus európai térhódítása előrevetítette a második világháború kirobbantását, amely hatással lett a magyar hadseregfejlesztésre is. 1938-ban a magyar honvédség létszáma 85 ezer fő lett, 1938-tól felgyorsult az egészségügyi részlegek fejlesztése, a szakszemélyzet

kiképzése, felszerelése, a mozgósítási terveknek megfelelő egészségügyi felszerelések beszerzése. A fegyvernemi felszerelések, a hadianyagok biztosítása jelentős összegeket vett igénybe, de 1939. február 3-án a felsőház, 1939. február 4-én az országgyűlés is foglalkozott a katona-egészségügy kiszélesítésével, a kisegítő szervezetek – így a Magyar Vöröskereszt – tevékenységének felélénkítésével. A Magyar Vöröskereszt anyagi támogatást kapott a kormánytól, hogy egészségügyi szolgálata háború esetén megfeleljen a követelményeknek, s feltöltötte személyi állományát, kiterjesztette ápolónőképzését, ebbe bevonta az Országos Tűzoltó Szövetséget, a Légóaltalmi Ligát, a Budapesti Önkéntes Mentőegyesületet, a Városok és Vármegyék Országos Mentőegyesületét, a Honvédelmi Minisztérium illetékes osztályával hangolta össze tevékenységét. A Honvédelmi Minisztérium a mozgósítási tervek lépcsőzetének megfelelően elsődleges és másodlagos feladatoknak megfelelő anyagszertárakat és egészségügyi osztagokat szervezett. A tervek szerint a háború sebesültjeit a frontvonalakon és közvetlen közelében s honvédegyeségügy gondozza, a hátszágban a katonai célokra igénybevett épületekben felállított hátszági egészségügyi intézményeket (hadikórházakat, terápiás intézményeket stb.) a vöröskereszt létesíti és tartja fenn.

A magyar törvények közé becikkelyezett (1936. XXX. Tc.) 1929. évi újabb Genfi Egyezménynek megfelelően a hadifoglyok gondozását is – a honvédségi ellátás színvonalán – a honvédegyeségügy és a Vöröskereszt biztosította. Újabb feladat lett a légóaltalmi egészségügy, ennek szolgálatának, betegellátásának és kiképzésének biztosítása, amely a honvédegyeségügy és a vöröskeresztes szolgálat közös feladata lett, valamint az elsősegélynyújtó és mentőtanfolyamok kiszélesítése, a felkészítés biztosítása. A sérültek ellátására a honvédség és a Vöröskereszt véradókat toborzott, nyilvántartásba vette, a magyar kormány megbízásából megszervezte az országos hálózatát. A Magyar Vöröskereszt felállította Véradó Központját, részletes tervet dolgozott ki a honvédegyeségügy és a vöröskeresztes szolgálat országos, helyi és a katonai parancsnokságok különböző szintjein történő együttműködésre. A felkészítés során a nagy tüzerő okozta sebészeti ellátásra, illetve a bombázások által keletkező mentésekre összpontosult. A szervezés szerint a frontvonalak tábori kórházait és a frontvonalak mögötti hadikórházakat a honvédegyeségügy biztosította, valamint a nagy teljesítményű és állandó helyen működő hadikórházakat. A Vöröskereszt a kisebb teljesítményű és kiegészítő jellegű hadikórházakat biztosította., amelyek szintén előre kijelölt helyen működtek, a hátszági katonai kórházakat segítették, ily módon növelték az adott katonai kórház kapacitását.

A helyhez kötött katonai és vöröskeresztes hadikórházak csak a hátszágban működhetnek, de a második világháború idején már sor került olyan intézkedésekre is, amelyek során a katonai és a vöröskeresztes hadikórházak az ország határain túlra kerültek. A felkészülési tervben szerepelt azon vöröskeresztes kezelésben levő ún. üdülőhelyek szervezése, amelyekben a tartós kórházi kezelést már nem igénylő sebesültek utókezelését, rehabilitáló gyógyítást végezték. Komoly feladatot jelentett a kórházvonalak felszerelése, amelynek alapkövetelménye a sebészeti műtő, a steril feltételeket biztosító kezelő telepítése. Ugyancsak gondosan kellett kialakítani a betegfektető helyeket, hiszen igen súlyos sérülteket kellett hátszági, vagy sürgős esetekben az első nagyobb kórházi intézménybe szállítani. A vonaton került elhelyezésre az egészségügyi készletraktár, az ételmezést biztosító konyha és raktárai, az egészségügyi személyzet pihenőhelyei, illetve a szerelvényhez hozzacsatoltak – könnyebb sérültek számára – ülőkocsik is. Az ilyen felszereléseket békében a Vöröskereszt tárolta, mozgósításkor – a személyzettel együtt – a honvédség rendelkezésére bocsátotta. Viszont a trianoni békeszerződés értelmében ilyenekkel sem a vöröskeresztes, sem a honvédegyeségügy nem rendelkezhetett, ezért ezek kialakítására csak 1940-ben kerülhetett sor. Addig csak gépkocsi vagy lovas szállító egységeket tarthattak.

(*Kórházvonatok*) 1941 elején szerelték fel a honvédséget 13 kórházvonattal. Ebből két-tengelyű kocsiból állt össze a 101., 102., 105., 107., 108., 109. és a 111. sz., míg a 150., 151., 152., 153., 154., 155. sz. négytengelyű kocsiból. Mindegyik 22 vagonból állt, egy-szerre 240 fekvő és 60 ülőbeteget tudott szállítani. A háború legnehezebb szakaszában gyakran 700-800 beteget is szállított, sokszor ülőkocsikat kapcsoltak a szerelvényhez, illetve a raktári helyeket és a személyzet pihenőkocsiját alakították ki betegszállításra. A súlyos műtéteket – hivatalosan – a vonat álló helyzetében lehetett volna elvégezni, amit gyakran szükségből nem tarthattak be.

A kórházvonatok a MÁV kocsijaiból kialakított szerelvények voltak. Oda-vissza ingáztak a hadszínterek és a hátszág között, gyakran a visszafelé tartó út négy-öt nap volt. Frank Richard orvos vezérőrnagy, a honvédorvosi kar főnöke személyesen ellenőrizte a MÁV dunakeszi főműhelyében a kórházvonatok kialakítását és felszerelését, 1941 szeptemberében az első két szerelvényt a hadművelleti területre irányították. Közben Frank tábornok négytengelyes, azaz Pullman-kocsiból álló német kórházvonatot szemlélt meg, így engedélyt kért a kormánytól a négytengelyes kocsiból álló szerelvények kialakítására. A négytengelyes, jó rugózású kocsik között a közlekedés zárt átjárón keresztül történt, így az időjárás viszontagságai a munkát menetközben nem zavarták. A vagonok rugózása kényelmesebb feltételeket biztosított a betegeknek. Az első ilyen vonat a 151.-es számot viselte, felszerelését a budapesti Hungária körúti Honvéd Helyőrségi Kórházból biztosították. Ez a vonat 1941 decemberében tette meg az első útját: a dnyepetrovicszki tábori kórházat sebesültekkel, teljes személyzettel és felszereléssel szállították haza, miután a gyorshadtest súlyos veszteségeket szenvedett és hazavezényelték. Ezen az úton Frank tábornok is jelen volt. 1942-ben a Hungária körúti 10-es számú helyőrségi kórház még négy ugyanilyen kórházvonatot állított össze, a vonatok saját világítást és fűtést biztosító felszerelésekkel lettek ellátva. A fűtés meghibásodása esetén vagononként vaskályhával biztosították a meleget. Amikor a 2. magyar hadsereg hadművelleti területre került, a debreceni 6-os hadtestkórház anyagaiból is felszereltek 5, kéttengelyes vagonokból álló kórházvonatot. A vagonokat a MÁV fővonalain közlekedő, fapados személykocsiból alakították át a debreceni és a szolnoki MÁV-műhelyekben. Ezek valóban gyengébb színvonalat képeztek, a vagonok közötti nyílt átjárókban – szeles időkben – nehezen lehetett közlekedni, vaskályhákban fűtöttek és viharlámpákkal világítottak. Egy vagonban – három sorban – 24-24 fekvőágyat helyeztek el, ahol a betegek a Frank-féle rázkódáscsökkentő hevederekre lettek függesztve. Az ülőbetegeket átalakítás nélküli vagonokba helyezték el, normális körülmények között ezek a vonatok ötszáz, nehezebb időkben 800 beteget szállított.

A kiszolgáló személyzet számára hét kocsi rendeztek be. A parancsnoki kocsiban működött a gazdasági hivatal, a bútorzatot rögzítették, igyekeztek minden teret hasznosan kihasználni.

A mütő-kocsi középső helyiségében egy mütőasztal állt, mellette – rögzített – műszerszekrények és egyéb szükséges felszerelések. A műszereket szükség esetén kifőzték, sürgős alkalmazáskor alkohollal égették. Az elhasznált kötszerek dobozokat az otthoni kórházakban cserélték sterilekkel. A mütő egyik fülkéjében a beosztott sebész, a másikban a mütős tisztetek laktak. Nála tárolták a rögzítősinéket, egyéb kötszereket. A gyógyszerládakocsi közepén volt a kiszolgáló rész, ahol a falra rögzített szekrényekben tárolták a gyógyszereket, injekciókat, kenőcsöket, tégelyeket. Itt volt az étkezdé, a két lakófülkében aludt a gyógyszerész és a belgyógyászorvos. Egy vagonban lakott – 24 férőhelyen – a személyzet, a különböző beosztású honvédek, akik részben betegápolók, részben a vonat védelmére, kiszolgálására lettek vezényelve.

A szerelvényhez konyhakocsit is csatoltak, amelyben két rögzített, zárt fedelű és két nyitott fedelű üst, víztároló edények, rögzített szekrényekben teljes konyhai felszerelés volt. Az ételhordásra dupla falú alumíniumedényeket használtak, a tányérok és evőeszközök is alumíniumból készültek. A konyhakocsiból átjáró vezetett a raktárkocsiba, ahol tároló ládákban tartották a kenyeret, a konzerveket és a füstölt húsokat, valamint az egyéb ételféleségeket. A kórházvonat élelmiszerraktára nem nyújtott osztályon felüli ellátást, de a körülményeknek megfelelő és mindenki egységes ellátásban részesült. A kórházvonat orvos parancsnoka mindig hivatásos katonaoorvos volt, a beosztottak lehettek tartalékosok is. A szerelvény folyamatos javítását két kocsivizsgáló szaktiszt végezte, a fekvőbeteg-kocsiban tíz, az ülőbetegkocsiban öt egészségügyi katona szolgált. A szerelék- vagy paklikocsiban tárolták a matracokat, takarókat, lepedőket és az ágyneműt, a tartalékból bármikor tudták cserélni a betegágy felszerelését. A betegkocsikat a sebesültek kirakása után 5 százalékos kreuzszappanos oldattal felsúrolták, a felszerelési tárgyakat fertőtlenítették. A kórházvonat a genfi konvenció értelmében a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt állt, de a harcok hevében ezt gyakran nem vették figyelembe. Ezért festették fel a szerelvény minden oldalára és tetejére a vöröskeresztes jeleket. Becslések szerint a 13 kórházvonat a második világháború alatt közel 300 ezer sebesültet szállított haza, bár egyes időszakokból nincs pontos adat.

A magyar hadvezetés az 1941. június 27-én történt hadüzenet után mozgósította a honvédegségügyi aktív és tartalékos állományát, hadikórházait és minden egészségügyi intézményeit, berendezéseit és személyi állományát a hadvezetőség rendelkezésére bocsátotta. Nem készültek fel a hátsószág és a hadműveleti terület közötti nagy távolságokra, így a kórházvonatoknak egyre nagyobb távolságokat kellett befutniuk, gyakran s a kórházvonatok kiegészítésére ülő betegek számára indítottak szerelvényeket, így több tízezer könnyebb sérültet sikerült hazaszállítani. A magyar alakulatok közvetlen frontvonalakra vezénylése után hihetetlen gyorsasággal megnövekedett a sebesültek száma, így felállították a 60 darab JU-52-es repülőgépből álló kimentő szolgálatot, a különleges orvosi ellátást igénylők számára, amely a vorozsenyi áttörés után kapott különös jelentőséget, majd a háború alatt háromszorosára emelték a gépek számát. Ezek a gépek csak korlátozott számú, két fekvő és 4 ülő sérültet tudott elszállítani, általában a frontvonal mögött tette le betegeit az első kórházakba. Kijevben és Harkovban ezer-ezer ágyas magyar tábori kórházat létesítettek, megegyezés szerint a német hadikórházakba is elhelyezhettek magyar sebesülteket. Innen – a sérülés nagyságától függően – kerülhettek kórházvonatra. Ez a betegszállítási forma – a harci tevékenység vonalában – sok anyagi veszteséget szenvedett, de a leghatásosabb eszköznek bizonyult a sürgősségi ellátás vonatkozásában. A gépek alacsonyan repültek, így a légvédelem könnyű célpontjává váltak.

A magyar katonaoorvosi parancsnokság arra törekedett, hogy minél nagyobb számban hazaszállítsák a sebesülteket. 1941 nyarától 60 hadikórház működött s határokon kívül, 1942 nyarától – tekintettel a súlyos személyi veszteségekre – vöröskeresztes ápolókat és nővéreket, vöröskeresztes osztagokat is a frontvonalakon működő tábori kórházakba osztottak be. Külön felderítő szolgálatot szerveztek a német hadikórházakba került magyarok felderítésére, azokat kívánták először hazaszállítani, hiszen ott nyelvtudás hiányában hátrányos helyzetbe kerülhettek. 1941/1942 telén a kemény téli hidegek miatt nem tudtak rendszeresen tisztálkodni, jelentős méretű lett a katonák eltetvesedése, ezért 1942 végén Lawocnéban fertőtlenítő állomást telepítettek, csak annak érintésével lehetett hazatérni. Volócon, Szolyván, Sátoraljaújhelyen, illetve Debrecenben katonai járványkórházakat létesítettek (5000 betegágygal), ahol a frontvonalakról hazaszállított kiütéses tifuszosokat helyezték el, az általános katonai járványkórház Debrecenbe és Munkácsra települt. Az ide történő szállítást a Magyar Vöröskereszt külön szállító gépkocsival biztosította. A magyar katona-egészségügyi szolgálat legnagyobb erőpróbája a doni áttörés alatt és után

volt, amikor a hivatalos adatok szerint 64 ezer magyar honvéd ellátásáról gondoskodtak, többsége sebesült, jelentős részük fagyásos sebektől szenvedett. Ez hatalmas létszám volt, nagy erőfeszítést kívánt az egészségügyi szolgálattól.

Az 1940. évi mozgósításkor Békéscsabán, Debrecenben, Hajdúszoboszlón, Hódmezővásárhelyen, Karcagon, Makón, Mezőtúron, Miskolcon, Orosházán, Püspökladányban, Szegeden, Szolnokon, Tótkomlóson, Beregszászon, Munkácson, Rahón, Ungváron állítottak fel hadikórházakat, mintegy 10 ezer betegágygal. A Magyar Vöröskereszt 6500 mozgósítható betegágygal és 2000 utóintézeti betegágygal rendelkezett, 19 590 ápolónót tudott a hadi egészségügy rendelkezésére bocsátani, valamint három kórházvonalat szerelt fel saját költségén, 11 320, illetve 6156 (vöröskeresztes) véradóról vett fel nyilvántartást. A költségek biztosítására országos gyűjtéseket szerveztek, illetve sorsjegyeket bocsátottak ki. 1943/1944-ben Magyarország fokozottabb katonai igénybevételével párhuzamban növelni kellett a katonaegészségügyi intézmények számát, aminek következtében újabb 41 hadikórházat, 11 elbocsátó intézményt, 1943 végén – a nagy veszteségek miatt – megint 68 hadikórházat kellett felszerelni, ami közel 20 ezer betegágyat jelentett.

Magyarország intenzív bombázása miatt megnövelték a légókórházak számát és az ágyszámot is megduplázták (ekkor kb. százezer betegágy működött). A polgári egészségügyre is egyre nagyobb teher nehezedett, a hadművelleti területeken minden egészségügyi intézmény katonai célok alá került. A nyilas hatalomátvétel, majd Budapest ostroma előtt a katonai vezetés a hátráló német csapatokkal 75 hadikórházat, 31 tábori kórházat, 22 üdítőállomást, valamint a 13 kórházvonalat a nyugati határon túlra vezényelt, ahol a kórházi és egészségügyi felszerelések szétzilálódtak, a katonai kórházak tovább működtek, bár tevékenységüket már egyik parancsnokság sem koordinálta, önkaratból működő, magyar sebesülteket és menekülteket gondozó intézményekké váltak. Ezekből a töredékekből szerveződtek a Nemzetközi Vöröskereszt által felügyelt és ellátott Magyar Vöröskereszt kirendeltségeinek intézményei, a hazatérni akaró magyar polgári személyek gyűjtőhelyei, a nyugati fogságba esett, de elbocsátott magyar hadifoglyok hazatérési állomásai. Katonaorvosi és vöröskeresztes személyzettel működött az ausztriai Dornhofenben (angol övezet) egy 600 ágyas, Kitzbühelben (francia övezet) ugyancsak 600 ágyas, az amerikai zónában Kammerben 500 ágyas, Branauban 150, Linzben 400, Riedben 600 ágyas magyar katonakórház. Németországban, Berlinben 400, Baden-Badenben 400, Münchenben 900 és Vlothóban 300 ágyas magyar kórházak voltak, ahol megszervezték a magyar hazatérők egészségügyi és szociális ellátását. 1945. szeptember 10-től hivatalosan elismert intézmények lettek, 1946. július 13-ig összesen 332 211 regisztrált hazatérővel foglalkoztak. A Nyugatra hurcolt katonaegészségügyi felszerelések töredéke került később vissza Magyarországra.

IRODALOM

- Bak Mihály: *Orvosok – sebesültek. Kórházvonalon a Dontól Dániáig*. Budapest, 1987.
 Brüll Miklós: *A Magyar Vöröskereszt tevékenysége az első és a második világháború időszakában*. Budapest, 1983.
 Hantos János: *A Magyar Vöröskereszt száz éve*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.
 Felkai Tamás: *Magyar mentéstörténet*. Budapest, 1987.
 Kapronczay Károly: *Fejezetek 125 év magyar egészségügyének történetéből*. Bp., SOMKL, 2001.
 Szállási Árpád: *A második világháború katonaeorvosi ellátása*. Bp., Hadtört. Int., 2000.
 Viczián Antal: *Meghaltak a Donnál – sebészek a háborúban*. Szombathely, Sinus, 1989.

Sírva vigadtunk

Ünnepek és ünneplési szokások Magyarországon

az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követően (2. rész)

Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése után a hatalom mindent elkövetett annak érdekében, hogy helyreállítsa a diktatórikus társadalmi rendet, s eltörölje mindazt, amit az 1956-os felkelés, népünk áldozatvállalása képviselt. E cél elérése érdekében ünnepeinket, s ünneplési szokásaink (is) olyan módon igyekeztek befolyásolni, mely a leginkább megfelelt a berendezkedő régi-új szélsőbaloldali rendszer kívánalmainak. Természetesen a forradalom előtti korszakot nem lehetett egy az egyben restaurálni. Nem is ez volt a kádári hatalom szándéka. Kádárék törekvése inkább az volt, hogy a társadalmat – ünnepeinken keresztül is – „nyugvópontra” jutassák, illetve megakadályozzanak mindenfajta, a „szocialista társadalmi rendet” fenyegető „mozgolódást”. Munkám második részében én alapvetően két témával foglalkoznék. Egyrésztől 1957. május 1-jével, illetve az azt követő világi ünnepnapokkal, egészen 1961-ig. Másrésztől az egyházi ünnepnapok sorsával 1956 karácsonyát követően; illetőleg azokkal a döntésekkel, melyek következményeként az 1960-as évek elejétől a családi ünnepek, illetve a temetkezések új, vallási tartalomtól mentes formái polgárjogot nyertek.

(A fordulat: 1957. május 1-je) 1957. május 1-jén az MSZMP Budapesten, a Hősök térére óriási nagygyűlést hirdetett meg, melyen több százezer ember vett részt. Az esemény legfontosabb szereplője s egyben fő szónoka – az állampárt döntésének megfelelően – maga Kádár János volt.¹ Párhuzamosan ezzel vidéken is nagyszabású rendezvényeket szerveztek, melyeken szintén óriási embertömeg vett részt. El kell ismerni, az MSZMP és személy szerint Kádár is rizikót vállalt ezzel. Egy ilyen óriási tömeget egyszerre az utcára csődíteni alig néhány hónappal a magyar történelem egyik legnagyobb társadalmi katalizmája után, nos, ez legalábbis többesélyes dolog volt. Senki nem tudhatta előre pontosan, egyáltalán sikerül-e elegendő számú embert mozgósítani, s ha igen, azok hogyan viselkednek majd. Vajon – a hatalom elvárásának megfelelően – egy nagy erődemonstráció lesz-e az esemény, vagy kudarcba fullad a mozgósítás? Nem szólva arról a lehetőségéről, hogy ez az ünnep „balhék” sorozatába torkollik, átalakul valami olyasmivé, amit Kádár és környezete a legkevésbé sem akartak. Igaz a hatalomnak a (számukra) legrosszabb lehetőségétől, egy újabb nagy forradalom feléledésétől már egyáltalán nem kellett tartania. Ehhez egész egyszerűen hiányoztak a feltételek, nem utolsósorban azért, mert azok, akik esetleg komolyabb fenyegetést jelenthettek volna, többnyire már régen vagy börtönben voltak, vagy meghaltak, vagy emigrációba kényszerültek. Mindettől függetlenül Kádárék nem mehettek biztosra, így kockáztatniuk kellett.

S a siker teljes volt! Hatalmas tömegek mozdultak meg. „A megyei intézőbizottságok közlése szerint Borsodban 186.000-ren, Szolnok megyében 140.000-ren, Pécsen 60.000-ren, Hódmezővásárhelyen kb. 30.000-ren, Debrecenben 40.000-ren, Salgótarjánban 20.000-ren, Dunapentelén 15.000-ren, Orosházán 12.000-ren, Mezőtúron 10000-ren stb.

jelentek meg” – olvashatjuk az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának – Orbán László nevével fémjelzett – összegző jelentésében.² E jelentés azt sem mulasztotta el leszögezni, hogy a fővárosi nagygyűlésen „... a kerületi pártbizottságok közlése szerint kb. 320.000-ren vettek részt”.³ Igaz a korabeli létszámstatisztikákat nem árt fenntartással kezelni, az azonban bizonyos, hogy összehasonlítva akár március 15-ével, akár április 4-ével, jóval nagyobb embertömeg vett részt a május 1-jei ünnepi eseményeken. Ráadásul nem csupán az emberek száma volt nagyobb, a hangulat is más volt. Míg korábban főként március 15-e, de részben még április 4-e is inkább egy várostromra, hatalom kontra „reakció” erőpróbájára, semmint egy ünnepre emlékeztetett, addig a munka ünnepén már alig-alig volt fennakadás. Kádár János például – több százezer ember előtt – nyugodt szívvel előadhatta ünnepi beszédét. Senki sem szakította félbe az „októberi ellenforradalomról”, „áruló Nagy Imre-csoportról”, „imperialista beavatkozásról” szóló fejtegetéseit.⁴ Sőt Kádár nem csupán ominózus beszédét tartotta meg, de a kormányfő, s munkatársai valósággal „eggyé váltak” a „dolgozó néppel”. Állítólag (az Orbán László nevével fémjelzett összegző jelentés állítása szerint) „A budapesti nagygyűlésen Kádár elvtárs beszéde nagyon tetszett a dolgozóknak.”⁵ Az pedig úgymond „Különösen jó hatású volt, hogy Budapesten Apró és Biszku elvtársak elvegyültek a felvonulók között, továbbá az is, hogy Kádár elvtárs a gyűlés előtt is, s a vezető elvtársak a gyűlés után lementek a dolgozókhöz. A Ganz Hajógyárban május 1. után is szóbeszéd tárgyát képezte, hogy a belügyminiszter ott volt közöttük, »velünk énekelt és velünk töltötte a délutánját«...”⁶

Az előbbi idézetek kapcsán ugyanakkor nem árt megjegyezni, hogy ezt a fajta sikerpropagandát – a létszám statisztikákhoz hasonlóan – nem lehet, s nem is szabad készpénznek venni. Például e sorok szerzője szerint teljesen valószínűtlen, sőt komolytalan, hogy Kádár Jánost, a forradalom egyik eltipróját, néhány hónappal később hirtelen így megszerették a „dolgozó tömegek”; az pedig egyenesen meseszerű, amit a rettegett belügyminiszter, Biszku Béla Ganz Hajógyárban tett látogatásáról olvashatunk. Ami viszont színingaz, s halálisan komoly: A május 1-jei ünnepségek során a hatalom visszanyerte erejét, magabiztosságát. Kisebb „gondok” természetesen még akadtak. „Ezek: elsősorban plakát letévésekben, ellenséges agitációkban, különböző rendezvényekben, verekedésekben fejeződtek ki.”⁷ Példának okáért: „Helyenként kézzel, vagy géppel irt rópcédulákat ragasztottak ki, amelyek párt- és kormányellenes, valamint május 1. megünneplése elleni agitációt tartalmazta.”⁸ Több esetben előfordult az is, hogy „... ittas állapotban levő emberek szidták a kormányt, a kommunistákat”.⁹ Ugyanakkor: „Általában olyan légkör volt az ünnepségeken, amelyek az ellenséges megnyilvánulásokat hatástalanította.”¹⁰

A történetekhez persze hozzátartozik, hogy az MSZMP vezetése a siker érdekében semmit sem bízott a véletlenre. „A május elsejei ünnepségeket az egész országban – az 1957-ben megtartott egyéb ünnepségekhez viszonyítva – lényegesen nagyobb méretű és alaposabb előkészítés előzte meg.”¹¹ – olvashatjuk az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának (a korábbiakban már többször idézett) összegzőjében. S valóban, ha megnézzük az 1957. május 1-jével kapcsolatos forrásokat, azt látjuk: a hatalom képviselői mindent, már hetekkel, hónapokkal korábban gondosan, aprólékosan előkészítettek, elterveztek, eldöntöttek.¹² Ha lehet, még sokkal gondosabban, aprólékosabban, mint azt március 15-e, vagy április 4-e kapcsán tették. A részletkérdések megvitatására sem sajnálták az időt. Hosszas egyeztetés után döntöttek például arról, hogy milyen útvonalakon közelítsék meg a felvonulók a Hősök terét, vagy hogy a Munkásórség milyen módon vegyen részt az ünnepségeken. Külön gondot fordítottak arra is, hogy milyen dekorációval díszítsék a fővárost a munka ünnepén. Ez utóbbi esetben egyébként csak parázs vita, s hosszas huzavona után voltak képesek döntésre jutni. A huzavona egyrészt arról szólt, hogy kinek,

kiknek az arcmása lehet utcai dekoráció. Másfelől – az előbbivel szoros összefüggésben – arról, hogy szabad-e, izléses-e élő vezetők arcképeit „faldíszként” felhasználni, illetve vihetnek-e a felvonulók magukkal ilyen képeket. Ez utóbbi probléma kapcsán egyébiránt Fehér Lajos fogalmazta meg a legmarkánsabb véleményt. Szerinte: „Az Intéző Bizottság tagjainak képét ne rakjuk ki. A Párt és állami vezetők képeit soha ne rakjuk ki életükben és haláluk után is csak akkor, ha érdemesek rá. A külföldi pártok vezetőinek képét se rakjuk ki.”¹³ Ezzel szemben Münnich Ferenc úgy látta: „A képek kérdése nem szerénység kérdése, hanem politikai kérdés. Mi politikai párt vagyunk, ahol a vezetőket meg kell ismertetni a tömegekkel. Mi kommunista párt vagyunk és nagy szerepet játszik pártunkban a vezetők tekintélyére alapított tisztelet. Erre szükség van.”¹⁴ Végül „remek” kompromisszumos megoldásként az MSZMP vezetése úgy döntött, hogy a felvonulók képeket nem vihetnek magukkal, viszont „A gyűlés színhelyén, a Hősök-terén, valamint 4-5 fontosabb téren az utkereszteződésnél a nemzetközi munkásmozgalom vezetőinek, a magyar történelem nagy alakjainak, az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság vezetőinek /Kun Béla és Landler Jenő/ és Kádár János és Dobi István elvtársak arcképeit kell kirakni.”¹⁵ Ezzel is „boldogítva” a „dolgozó tömegeket”.

(Úton a „szocializmus alapjainak” lerakása felé: világi ünnepeink 1957. május 1-jét követően) 1957. május 1-jét követően a Kádár-rendszer következő nagy erődemonstrációja augusztus 20-a, „alkotmányunk ünnepe” volt. Ez az ünnepnap azonban némileg másként alakult, mint a megszokott „alkotmánynap” ünnepek.

Történt ugyanis, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezete még 1957 januárjában az 1132/XI-es közgyűlési határozat alapján, felállított egy, a magyarországi helyzettel foglalkozó különbizottságot.¹⁶ Ez a különbizottság, vagy más néven Ötös Bizottság hosszas, több hónapig tartó vizsgálódás, és számos tanú meghallgatása után végül – lényegét tekintve – arra a megállapításra jutott, hogy „Ami Magyarországon történt, az spontán nemzeti felkelés volt, amelyre régóta fájó sérelmek szolgáltattak okot.”¹⁷ Így azután „Valótlan, hogy a felkelést reakciós körök szították Magyarországon belül vagy, hogy nyugati »imperialista« körökből merítette volna erejét;”¹⁸ Azt viszont színingaz, hogy „...a magyar nép alapvető emberi jogain erőszakot követtek el az október 23-a előtti kormányok, különösen 1955 őszéig, és a jogsérelmek kiújultak november 4-e óta.”¹⁹ Nem beszélve arról, hogy a Szovjetunió szintén jogsértő módon járt el, főként azért, mert „Egy hatalom katonai behatolása egy másiknak a területére azzal a bevallott szándékkal, hogy az utóbbi belügyeibe avatkozzék, még a Szovjetunióknak az agresszióról alkotott saját meghatározása szerint is, nemzetközi aggodalom tárgya.”²⁰

Az 1957 júniusában napvilágot látott jelentést persze nem hagyhatták válasz nélkül. Nem is hagyták! Már a jelentés napvilágra kerülése után szinte azonnal ösztűz zúdult a hazai médiában (is) a „nyugati imperialistákra” és hazai „csatlósokra”, s ezzel párhuzamosan természetesen a Kádár-kormány is minden fórumon tiltakozott. A kormányzat fel-emelte szavát nem csupán a jelentés ellen, de az Ötös Bizottság egész tevékenysége ellen, legfőképpen pedig az ellen, hogy a jelentést az ENSZ napirendjére tűzze. Ahogyan ezt Gyáros László a Külügyminisztérium szóvivője 1957. június 21-i rádiónyilatkozatában, (nem túl diplomatikusan) megfogalmazta: „A magyar kormány sohasem fogja elismerni a bizottság illetékességét a tavalyi magyarországi ellenforradalmi események kivizsgálására.”²¹ Am, „Ha az ENSZ közgyűlése mégis napirendre tűzné a jelentés megtárgyalását, a magyar kormány hallatja majd a szavát és méltó választ ad ezekre az alaptalan és ostoba rágalmakra...”²²

Más kérdés, hogy Gyáros László szavainak, sőt általában a kormányzati tiltakozások-

nak a hazai vezetés nemzetközi elszigeteltsége miatt valójában igen kis súlya volt. Ezért aztán az itthoni vezetés azt gondolta ki, hogy sokkalta hitelesebb, ha az elutasításnak egy másik, „civillebb” formája is megjelenik, vagyis nem csupán a hivatalos sajtó és a kormányzat emeli föl szavát a különbizottság jelentésével, illetőleg annak napirendre tűzésével szemben, de a civil társadalom is. 1957 augusztusától el is indult egy kampány, melynek célja az volt, hogy a hazai társadalmat, sőt, ha lehet, a külföldi közvéleményt is az említett ENSZ-jelentés elleni politikai harcba bevonja. Természetesen – különösen a „nyugat” felé – mindez úgy lett előadva, mintha ez egy „spontán ellenkampány” volna az „ostoba rágalomokkal” szemben. Más kérdés, hogy a valóságban, mindennek – szó szerint – előre megírt forgatókönyve, vagy ahogyan akkoriban hívták, tervezete volt, mely ráadásul szorosan egybekapcsolódott augusztus 20-a ünneplésével. A Hazafias Népfront Országos Titkársága által 1957. augusztus 5-én jóváhagyott tervezet legfontosabb elemei a következők voltak:

1. *„Augusztusban politikai kampány indul, amelynek során az ország lakossága tiltakozik az ötösbizottság jelentésének napirendre tűzése ellen.”*²³
2. *„Augusztus 20-án a Hazafias Népfront 100 nagygyűlést rendez az országban központi előadókkal. Ezenkívül minden községben és városban ünnepi gyűlések lesznek. Ezek a gyűlések kiváló alkalmat nyújtanak arra, hogy az ország dolgozó népével ismertessük az ötösbizottság jelentésének napirendre tűzésével kapcsolatos kérdéseket és a tiltakozást széleskörűvé tegyünk.”*²⁴
3. *Szintén az államalapítás ünnepére időzítve „...összeülnek a Hazafias Népfront megyei és járási elnökségei. Az elnökségek testületileg tiltakoznak az ötösbizottság jelentésének napirendre tűzése ellen, valamint megtárgyalják a tiltakozó mozgalom megszervezését területükön.”*²⁵
4. *Végül, de nem utolsósorban e hatalmi forgatókönyv rendelkezett arról is, hogy ki mindenkinek s milyen formában kell mindenképpen „önként fölháborodnia”. Erről a következőket olvashatjuk: „El kell érni, hogy azok a neves személyiségek, akik nemzetközi kapcsolatokkal rendelkeznek, nyilatkozzanak a sajtóban, küldjenek levelet külföldi barátainak és táviratot a különböző országok ENSZ-képviselőinek. E neves személyiségek /tudósok, jogászok, művészek, orvosok, írók, újságírók, politikusok, kiváló szakemberek, világhírű sportolók, stb./ jelentkezése az említett formák szerint nemcsak külföldön, hanem belföldön is igen hasznos szolgálatot tehet az ügynek...”*²⁶

Megjegyzendő, hogy az említett tervezet²⁷ végül szinte szó szerint az eredeti elképzelések megfelelően valósult meg. *„Kereken száz központi gyűlést rendeznek az országban augusztus 20-án, ezeken nemcsak a párt és a kormány vezetői, hanem a Hazafias Népfront, az Országos Béketanács országos és helyi vezetői és pártunkívüliek is beszédet mondanak.”*²⁸ – adta hírül az MSZMP hivatalos lapja, a *Népszabadság* már augusztus 16-án. Ugyanezen a napon ugyanebből az újságból az olvasóközönség megtudhatta azt is, hogy *„Néhány helyen már augusztus 20-a előtt is tartanak gyűléseket, amelyeken az előadók az alkotmányról és az ENSZ ötösbizottságának jelentéséről beszélnek.”*²⁹ Példának okáért: *„A XXII. kerületben tegnap Parragi György újságíró tartott előadást. Ma rendeznek gyűlést a XII. kerületben, a MOM Művelődési Házában, ahol Szőnyi Jenő, a Hazafias Népfront területi bizottságának elnöke mond beszédet. Augusztus 18-án tart beszámoló a XVII. kerület országgyűlési képviselője.”*³⁰ s így tovább. Persze a beigért ünnepségek mellett az ENSZ Ötös Bizottsága elleni „spontán népi tiltakozás” sem maradt el. *„Száz és száz tiltakozó irat jelzi nap nap után dolgozó népünknek azt az egységes állásfoglalását, amellyel visszautasítja az ENSZ ötös bizottságának jelentésében foglalt hamis vádakat.”*³¹

– olvashatjuk a *Népszabadság* 1957. augusztus 19–20-i ünnepi számában. „Mélységesen felháborodtak” például a jászapáti postás dolgozók, mivel (állítólagos) véleményük szerint: „»Az ENSZ ötös bizottsága jelentésének nincs más célja, mint az októberi ellenforradalom még megbúvó híveinek buzdítása újabb terrorcselekményekre.«”³² A jászapáti postásokhoz hasonlóan „élesen elítélték” az ENSZ különbizottságát a Kunszentmártoni Állami Gazdaság dolgozói is. Ők – legalábbis a *Népszabadság* szerint – úgy gondolták, hogy „...»az úgynevezett magyar ügy ENSZ-beli tárgyalása árt népünk érdekeinek, s alkalmas arra, hogy félrevezesse a tőkés országok munkásságát.«”³³ Nem szólvá arról, hogy az előbbieken idézett tiltakozások mellett „...legújabbban mintegy százötven üzem, hivatal, termelőszövetkezet dolgozói küldték el tiltakozásukat...”³⁴ szintén az említett bizottsági jelentés, s annak tárgyalása okán.

Természetesen nem csupán „öntudatos munkásosztályunk” és „dolgozó parasztságunk”, de „haladó értelmiségünk” is felemelte szavát az ENSZ különbizottságának állításaival szemben. Az *Élet és Irodalomban* 1957. szeptember 13-án több mint kétszáz magyar író aláírásával jelent meg az a tiltakozó nyilatkozat, melyben – többek közt – a következőket olvashatjuk: „Mélyen átérezve azt a felelősséget, amelyet hivatásunk, a nemzeti közvélemény formálásában betöltött szerepünk ránk ró, egyben általános emberi felelősségünk tudatában is, felemeljük tiltakozó szavunkat az ellen, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezetének közgyűlése a magyarországi események ügyét napirendre tűzze.”³⁵ Más kérdés, hogy „népi tiltakozás” ide, írók „egységes és őszinte” állásfoglalása oda, az Egyesült Nemzetek Szervezete nem hatódott meg.³⁶ A világszervezet Közgyűlése 1957. szeptember 10-e és 14-e közötti ülésén mégiscsak tárgyalta az Ötös Bizottság jelentését, 1957. szeptember 14-én pedig 60:10:10 arányban (60 igen, 10 nem, s 10 tartózkodás mellett) elfogadta az 1133/XI-es határozatot, mely az Ötös Bizottság ténymegállapításai nyomán élesen elítélte mind a magyar, mind a szovjet kormányt jogsértő magatartása miatt. Továbbá felszólította mind a szovjeteket, mind a hazai „munkás-paraszt” kabinetet, hogy hagyjanak fel a magyar néppel szembeni elnyomó politikával, s tartsák tiszteletben hazánk függetlenségét, valamint a magyar nép alapvető emberi és szabadságjogait.³⁷ Így azután a következő nagy ünnepnapon november 7-én – a szovjet szputnyik sikerének méltatása s a Leninre való emlékezés mellett – ismételten nagy hangsúlyt kapott az „ellenforradalmi események” ügye. A lakosság, vagy épp az értelmiség tiltakozó akciókra való mozgósítása ugyan már nem volt napirenden, az viszont változatlanul igen, hogy mindenki tudatosítsák: „A szocializmus iránt odaadó magyar nép a Szovjetunió és a baráti országok segítségével győzelmet aratott az imperialisták szervezte ellenforradalom fölött.”³⁸ Sőt, nem csupán „győztünk”, de „A rettenetes gazdasági és erkölcsi mocsárból, amelybe tavaly októberben süllyedt Magyarország, alig egy év alatt kiemelkedtünk a baráti kezek segítségével.”³⁹ Ennélfogva aztán, kinek „nehéz a felfogása”, „Aki ebből sem ért az vak, vagy gonosz.”⁴⁰

Idővel persze, ahogyan teltek-múltak a hetek, hónapok, évek, az „ellenforradalom” elleni utóvédharc egyre kisebb jelentőségűvé vált. Ehelyett más ügyek kerültek előtérbe. 1958. augusztus 20-án például már messze nem az volt a legfontosabb kérdés, hogy hogyan ítéljük meg, illetve el az „ellenség” ténykedését, vagy hogy mit gondol rólunk a külvilág. Sokkal inkább az, hogy „Augusztus 20. a lehető legszínesebben, a leghatásosabb propagandaeszközök segítségével fejezze ki Alkotmányunk megvédésének jelentőségét.”⁴¹ illetőleg azt kellett külön is hangsúlyozni, „...hogy az ellenforradalom leverése óta mennyit erősödött a nemzeti egység, s hogy a munkás-paraszt állam soha olyan szilárd nem volt, mint napjainkban.”⁴² A szigor lassan enyhült.⁴³ Igaz, a forradalmárok elleni megtorlás gőzerővel folytatódott, s tartott egészen 1961-ig. Nem szólvá arról, hogy

a külföldi kapcsolatok körül sem volt minden rendben. A társadalom (szabadlábban lévő) része számára mégis az élet könnyebbé, elviselhetőbbé vált. A Rákosi-korszakot, s a forradalom leverése utáni hónapok rettenetét követően a rendszer már mind kevesebbet és kevesebbet foglalkozott a civil társadalom mindennapjaival, „lelki életével”. Egyre inkább gyakorlattá vált, hogy a rendszert ünnepelni valóban csupán az ünnepnapokon kellett, a hétköznapokban már kevésbé számított a pártos azonosulás. Mindeközben a gazdasági helyzet is lassan, fokozatosan javult, s – az 1959 tavaszától kibontakozó újabb tsz-szervezési hullámot leszámítva – számos pozitív változás következett be az emberek mindennapi életminőségében.

Természetesen időről-időre azért előfordult, hogy a hatalmon lévők az ünnepnapokat, az ünnepek „harcos szellemét” összekötötték a hétköznapokkal. Sajátságos „időutazás” volt például az ún. Népek Barátsága Hónapja 1958-ban. „*A Népek Barátsága Hónapja*»-nak gondolatát a moszkvai békekiáltvány szülte...”⁴⁴ E békekiáltvány volt az, mely „...felhívta a világ népeit követeljük a »fegyverkezési hajszá beszüntetését, mert ez napról-napra fokozza a háborus veszélyeket« és támogassák »a különböző társadalmi rendszerek békés egymásmellett élésének, a népek széleskörű gazdasági kulturális együttműködésének politikáját.«”⁴⁵ Magáról a „*Hazánkban először megrendezett...*”⁴⁶ barátsági hónapról – „...amelynek záróaktusa az V. Magyar Békekongresszus...”⁴⁷ volt, 1957. június 2-án és 3-án – az Országos Béketanács Elnöksége határozott még 1957. december 4-én. A rendezés részletes irányelveit „...az Országos Béketanács f. évi február 18-i kibővített ülése állapította meg.”⁴⁸ Ezután kezdődött el az ún. előkészítési időszak, mely „...április 4.-től hazánk nagy ünnepe, a felszabadulás ünnepétől, május 9-ig a győzelem napja megünnepléséig tartott.”⁴⁹ Az előkészítési időszak során került sor – a barátsági hónappal szorosan összefüggő – V. Magyar Békekongresszus küldöttválasztó békegyűléseire. Körülbelül 6000 (!) ilyen békegyűlés volt országszerte, „...ebből mintegy 750 Budapesten zajlott le.”⁵⁰ Csak ezután következett maga a „várva-várt” nagy esemény, a „Népek Barátsága Hónapja”, mely „Május 9-én országszerte nagygyűléssel egybekötött megnyitó ünnepségek sorozatával kezdődött...”⁵¹ E nyitó ünnepségek „...mindegyikén részt vettek a párt és tömegszervezetek képviselői és hazánkban tartózkodó külföldi vendégek, akik hozzászólásaikkal, népünk békeharcát ismertetve lelkesítették a magyar dolgozókat a békeharcra.”⁵² Az említett megnyitók mellett voltak persze más „békerendezvények” is. Példának okáért: „Az ország egész területén tartottak barátsági esteket.”⁵³ Szép számmal voltak „Egésznapos kulturális rendezett barátsági napok...”⁵⁴ Nem beszélve a különféle kiállításokról, ismeretterjesztő előadásokról, élménybeszámolókról, határtartalózkodásokról, s egyéb más történésekről, melyek – természetesen – mind-mind a „béke ügyét” szolgálták. Mintha csak a Rákosi-korszakban történt volna mindez.

Visszafelé menetelésre persze később is akad példa. Háborús hisztériáról, a lakosság körében tapasztalható felvásárlási lázról olvashatunk néhány, 1961 második felében keletkezett hangulatjelentésben.⁵⁵ Az említett hangulatjelentések azt is megemlítik, hogy mindez egyes, augusztus 20-i ünnepi rendezvényekre is komoly hatással volt.⁵⁶ Igaz, a történetek háttérében – ezúttal legalábbis – nem az MSZMP hangulatkeltése állt. Inkább a hidegháborús szembenállás növekedése, a „nemzetközi helyzet fokozódása”, különösen azt követően, hogy az ún. „németkérdés” ismét napirendre került, illetőleg (a probléma egyfajta „megoldásaként”) az NDK és a szovjetek a berlini határ lezárása, és a fal felépítése mellett döntöttek.

A magyarországi történésekhez visszakanyarodva, az említett múltidéző esetek ellene hazánkban az 1960-as évek elejére alapvetően megváltozott a belpolitikai helyzet. Lassan, fokozatosan kifejlődött mindaz, amit „kádári kompromisszumként” is emleget a

történetírás. E kompromisszum lényege (nagyon leegyszerűsítve) az volt, hogy a magánélet több-kevesebb szabadságáért, az élhetőbb életért cserébe a hatalmon lévők viszonylagos politikai nyugalmat kaptak. Voltak persze olyan kérdések is, melyben a rendszer nem engedett, nem kötött semmiféle kompromisszumot. Ilyen volt – többek közt – az, hogy a kádári hatalom a Rákosi-korszakhoz hasonlóan fenntartotta magának a jogot, hogy a történelmet s persze ennek kapcsán a történelmi emlékezést átírja, hamisítsa, „megideologizálja”. Példának okáért a Tanácsköztársaság születésének évfordulója, március 21-e a Kádár-korszak folyamán mindvégig egy igen jelentős ünnepnapnak számított. Munkaszüneti nappá – az 1969-es, 50. évfordulót leszámítva⁵⁷ – ugyan nem tették, arról azonban mindig, minden évben gondoskodott a hatalom, hogy erről az évfordulóról méltóképpen megemlékezzen. Különösen igaz volt ez a Tanácsköztársaság negyvenedik évfordulóján, 1959-ben, mely alkalomból addig nem látott nagyszabású ünnepsorozatot szerveztek gyűlésekkel, kiállításokkal, szoboravatásokkal, veteránlálkozókkal, ismeretterjesztő előadásokkal, egyebekkel.⁵⁸ Sőt, az Országgyűlés – szintén az évforduló okán – külön törvényben (!) emlékezett meg 1919 „dicsőséges 133 napjáról”. Arról, hogy „Negyven évvel ezelőtt a magyar munkásosztály hősi forradalmi harcban megszerezte a hatalmat és megalkotta 1919. március hó 21-én a Magyar Tanácsköztársaságot. 1919-ben népünk annyi hősi küzdelem után valóra váltotta sok évszázados szabadságharcainak célkitűzéseit és nemzetünk legjobbainak törekvéseit, megdöntötte a feudális tőkés uralmat, kivívta hazánk függetlenségét és kezébe vette sorsának irányítását.”⁵⁹

E szép, patetikus gondolatokkal szemben 1956-ról egészen a rendszerváltásig kifejezetten tilos volt forradalomként emlékezni. Az állampárt, de főként a belügy kínosan ügyelt arra, hogy (különösen október 23-án) lehetőleg senki ne szervezzen semmiféle megemlékezést, s ne is „akciózzon” az „ellenforradalmi események” okán.⁶⁰ Igaz az MSZMP nem csupán 1956 kapcsán állított fel tilalomfákat a társadalom számára. Trianon, illetve annak évfordulója, június 4-e legalább ekkora tabutéma volt. Ha szó is esett egyáltalán erről a kérdéstről (ez viszonylag ritkán fordult elő), akkor is többnyire csupán hazugságokkal, féligazságokkal, mellébeszéléssel találkozhatott a társadalom. Olyasfajta szövegekkel, melyek minden felelősséget a hazai „tőkés, földbirtokos osztály”, illetve a „nemzetközi imperialisták” nyakába varrt.⁶¹ A méltó emlékezésre, pláne a megbékélésre így nem sok esély volt.⁶²

Tegyük mindehhez hozzá, hogy volt még egy terület, ahol Kádár pártjának politikája igen merev volt, s – különösen a rendszer első néhány évében – sokban hasonlított az MDP gyakorlatahoz. Ez pedig az antiklerikális küzdelem, illetve az egyházakkal szembeni politikai nyomás gyakorlata volt. Igaz, a kádári hatalom – mint arról már szó esett – 1956 decemberében tett néhány engedményt karácsony másnapjának, illetőleg húsvét hétfőjének munkaszüneti nappá tételével. Nem szólva arról, hogy 1956 tragikus karácsonyát és szilveszterét is próbálták valamelyest megszépíteni. Tévedés lenne azonban azt gondolni, hogy ez volt, ez maradt az általános irányvonal.

(Hit és megtorlás: Egyházi ünnepeink sorsa 1956 karácsonyát követően, a családi és társadalmi események új formái) 1957. december 25-én, napra pontosan egy évvel a *Népszabadság* 1956-os karácsonyi száma után, e lap ismételt egy karácsonyi számot jelentetett meg. Ez az ünnepi szám azonban már egészen más volt, egészen másról szólt, mint az egy évvel korábbi. Míg ugyanis 1956-ban a *Népszabadság*, illetőleg a mögötte álló szélsőbaloldali hatalom vallásos tartalmú írások közlésével igyekezett tompítani a meglévő társadalmi ellenállást, igyekezett magát szalonképessé, vagy legalábbis szalonképesebbé tenni; ez egy évvel később már fel sem merült. Épp ellenkezőleg! Az MSZMP

hivatalos lapjának 1957. évi karácsonyi számát teletűzdelték vallásellenes, az egyházakat s az egyházak tanításait gúnyoló, bíráló írásokkal. Alig-alig akadt olyan írásmű, melynek ténylegesen köze volt a szeretet ünnepéhez. Mindez híven tükrözte az időközben lezajlott változásokat, a kiújuló „forradalmi” terrort, az egyházak tudatos elnyomását, a harcos szélsőbaloldali ateizmust, s az ezzel kapcsolatos (ismételt) hitüldözést, egyszóval mindazt, amit már a Rákosi-korszakban is a „klerikális reakció elleni küzdelemként” emlegettek.

Persze azt nem lehet állítani, hogy a *Népszabadság* ezen akciója akkor és ott komoly hatással bírt. Aligha lett bárki is „harcos ateista” Mesterházi Lajos *Merész álmok jogáért* címet viselő cikkének hatására. Mely írásműben a szerző – sok egyéb más gondolat mellett – arról írt, hogy a vallás a meséhez hasonlatos.⁶³ Az is biztos, hogy a katolikus hívek nem fordultak tömegesen szembe a Szentszékkel pusztán azért, mert Szántó Jenő *Régi szép karácsonyok...* elnevezésű írásában – hazug módon – azt engedte sejtetni olvasóival, hogy XI. Pius pápa, 1932-ben, Hitler hatalomra jutásában reménykedett.⁶⁴ Az viszont tény, hogy az ilyen s ehhez hasonló újságcikkeknek, melyeket nem csupán 1957. karácsonyán, de éveken, évtizedeken keresztül olvashattunk, hosszabb távon komoly tudatformáló hatásuk volt. Nem szólva arról, hogy mindez csupán része volt annak a hatalmas „nevelőmunkának”, mely már a Rákosi-korszakban elkezdődött; s melynek végső célja az volt, hogy a társadalmat egészében marxistává, ateistává, a rendszer feltétlen hívévé változtassa. Ahogyan azt az állampárt vezetése *A Politikai Bizottság 1958. július 22-i határozata a vallásos világnézet elleni eszmei harcról, a vallásos tömegek közötti felvilágosító és nevelőmunka feladatairól* címet viselő határozatában megfogalmazta: „A vallás reakciós világnézet, mert a haladás ellenségeinek egyik eszmei fegyvere. Gyökerei az osztálytársadalom és a tudatlanság.”⁶⁵ Így azután: „A proletárdiktatúra államának egyik fő feladata az egész nép szocialista átnevelése; ebbe beletartozik a vallásos világfelfogás elleni türelmes eszmei harc.”⁶⁶

Igaz az említett „nemes feladatot”, vagyis a vallásos hit száműzését teljesíteni nem volt egyszerű. Különösen azért nem, mert az egyházak mögött még 1956 után is igen komoly társadalmi erő állt. Azt azonban el kell ismerni, hogy a kádári hatalom főként a megtorlás időszakában mindent megtett az említett cél elérése érdekében. Nagyon „kreatív” ötleteik voltak, különösen az egyházi ünnepek vonatkozásában „alkottak nagyokat”. Ott volt példának okáért 1958. húsvétja, illetőleg az, ahogyan a kormányzat ebben az évben – nem sokkal az említett vallásellenes PB határozat megszületése előtt – húsvét hétfőjét „megbűvölte”. Történt ugyanis, hogy az 1958-as évben húsvéthétfő április 7-ére, épp az április 4-i évfordulót követő hétfőre esett. Mint arról már többször szó volt, mind április 4-e, mind húsvéthétfő ünnepnapnak, illetve munkaszüneti napnak számított ekkoriban. A korabeli vezetés azonban úgy érezte, e két ünnep közül a húsvéthétfőt nyugodtan lehet ünnepelni akár nagyszombaton is. Így azután „...a termelés és a dolgozók igényeit figyelembevéve...”⁶⁷ úgy határozott, hogy „1958. évi április hó 7-e (húsvét hétfő) rendes munkanap, s helyette e munkaszüneti napot április 5-én (szombaton) kell kiadni.”⁶⁸ A hatalom emellett még arról is gondoskodott, hogy az állami ünnepet megelőző csütörtökön, április 3-án a (dolgozók számára általában kedvezőbb) szombati munkarend legyen érvényben, nem beszélve arról, hogy a határozat értelmében „Az április 4, 5, 6-án esedékes béreket április 1, 2 és 3-án kell kifizetni.”⁶⁹

Ez a rendelkezés első látásra akár kedvezőnek, sőt, nagylelkűnek is tűnhet, hiszen ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a kormányzat húsvéthétfő „átpakolásával” egy egybefüggő, nagypéntektől húsvét vasárnapjáig tartó, hosszú hétvégét adott a munkavállalóknak, ráadásul előre kifizetve. Ám ha jobban megnézzük, hamar rájövünk arra, hogy az

ilyesfajta „nagyvonalúságot” nem véletlenül nem alkalmazták soha civilizált államokban. Ugyanis egy hívő ember számára a vallási ünnep lényegéhez tartozik, hogy azt akkor kell ünnepelni, amikor az aktuális. Nem előtte két nappal, vagy (mint azt a Rákosi-korszak kapcsán is láthattuk) más munkaszüneti napot „kiutaltak” úgymond cserébe. Egy hívő ember számára húsvéthétfő húsvét hétfőjén van, nem máskor, s ezt a (különösen fontos) ünnepnapot nem túlzottan szerencsés munkával tölteni, függetlenül attól, jár-e érte egy másik szabadnap vagy sem. Nem véletlen, hogy 11 évvel korábban, 1947-ben, amikor a „felszabadulás ünnepe”, április 4-e péntek (nagy-péntek), s április 7-e húsvéthétfő ugyanúgy egymás után következett – köztük a kollektív szerződések általános gyakorlata alapján munkanapnak tekintett „egy szem” nagyszombattal – az akkori (akkor még többé-kevésbé koalíciós) vezetés nem a húsvét hétfői munkaszüneti napot „telepítette át”. Ehelyett a kormányzat, illetve személy szerint Nagy Ferenc miniszterelnök egészen más, sokkalta korrektebb megoldást talált. Megszületett a Magyar Köztársaság kormányának 4.090/1947. M. E. számú rendelete, melynek (a rendelet lényegi részét tartalmazó) 1.§-ban a következőket olvashatjuk:

- „(1) *A felszabadulás ünnepét (1.390/1945. M. E. számú rendelet, Magyar Közlöny 19. sz.) az 1947. évben április hó 4. napja helyett április hó 5 napján kell megtartani.*
 (2) *Az előbbi bekezdésben foglalt rendelkezéshez képest a kollektív szerződéseknek április hó 4. napjára vonatkozó rendelkezéseit az 1947. évben – a (3) bekezdésben foglalt kivétellel – április hó 5. napjára kell alkalmazni.*
 (3) *A (2) bekezdésben foglalt rendelkezés a sütőiparra nem terjed ki.”⁷⁰*

Mindennek következményeként a kollektív szerződések hatálya alá eső munkavállalók, vagy legalábbis azok többsége számára szintén keletkezett egy, az 1947-es évben április 5-ét, 6-át és 7-ét (nagyszombatot, húsvét vasárnapját, s húsvéthétfőt) felölelő hosszú hétvége. Igaz arról nem szól a „fáma”, mi történt azokkal a közszolgálatban dolgozó munkavállalókkal, kiknek munkaszüneti napjait nem a különféle kollektív szerződések, hanem (az akkor még létező) szokásjog szabályozta. Erre vonatkozóan csupán találgatni lehet. Ami viszont biztos: A „kollektív szerződéses” munkavállalók számára a kormány döntése kedvező volt. Igaz azt nem lehet mondani, hogy a 4.090/1947. M. E. számú rendelet tökéletes lett volna, hiszen az érintett munkavállalóknak április 4-én, nagypénteken így is dolgozniuk kellett (nagyszombat helyett). Ám ez még mindig ezerszer jobb, mintha húsvétot „píszkálták” volna meg, mely ünnep a keresztények számára a feltámadást jelképezi.

Más kérdés, hogy 11 esztendő múltán az akkori „forradalmi” kormányt már nemigen érdekelték az olyan „apróságok”, mint a kereszténység, vagy a hívők lelkiismerete, a különböző felekezetek pedig aligha voltak abban a helyzetben, hogy tiltakozhassanak. Különösen nem a legnagyobb hazai felekezet, a Magyar Katolikus Egyház, melynek vezetője, Mindszenty József, 1956 után – ismételten – közellenségnek lett kikiáltva. Újbóli meghurcoltatását csupán az a tény akadályozta, hogy a bíboros 1956. november 4-én az amerikai követségre menekült, s a követség területén tartózkodott, egészen 1971-es száműzetéséig.

Az ünnepek kérdéskörénél megmaradva, azt azért nem lehet állítani, hogy a Kádár-korszak folyamán mindvégig az 1958-as „húsvéti ajándékhoz” hasonló módszerekkel alázták volna meg a hívő embereket. A „puha diktatúra” éveiben már nemigen voltak dívatban az efféle durva sértések. Példának okáért 1969-ben, mikor húsvéthétfő, ismételten „ütközött” április negyedikével, a hatalom képviselői már nem merték (nagy valószínűséggel nem is akarták) azt megtenni, hogy egy hosszú hétvége, no meg a hívők arculcsapása kedvéért nagyszombatot nyilvánítják munkaszüneti nappá, húsvét hétfőjét pedig munkanappá. Inkább egy olyan megoldást választottak, hogy ismételten egy hosszú hét-

végét kreáltak. Egy egybefüggő, április 4-étől április 7-ig (nagy-péntektől húsvéthétfőig) tartó munkaszünetet adtak, de ennek a négynapos munkaszünetnek a szombati munkanapját más alkalommal kellett pótolni. Azokon a munkahelyeken pedig, ahol már létezett (az akkoriban még nem igazán jellemző) kéthetente adott szabadnap, de az épp nem április 5-ére esett, a kormányzat előírta, hogy a szabadnapot kötelező április 5-én kiadni. Vagyis húsvéthétfő sértetlen maradt.⁷¹ Nem melleleg ugyanez történt 1980-ban, az utolsó ilyen „ünnepi találkozás” alkalmával is. Azzal a különbséggel, hogy az akkori vezetésnek már nem kellett a munkanapok átrendezésével bíbelődni a probléma kezelésére. Elég volt annyi, hogy a munkaügyi miniszter rendeletileg előírta, hogy az (akkor már szinte általános) kéthetenként adott szabad szombatot, abban az évben kötelező április 5-én kiadni; így hozva létre egy, az 1969-es hosszú hétvégével azonos, négynapos „rövid vakációt”.⁷²

Mindez azonban a megtorlás éveiben nem így működött. Ekkoriban még gőzerővel dübörgött az „antiklerikális gépezet”, bedarálni igyekezvén mindazt, ami nem pártszerű. „*A Művelődésügyi Minisztériumban terveket dolgoztak ki arra, hogy a hagyományos és családi ünnepeket fokozatosan megtisztítsák a vallástól. Elkészítettek egy kiadványt, amelyben különböző ünnepek, esküvők, temetések stb. társadalmi megrendezéséhez adnak hasznos tanácsokat.*” – olvashatjuk egy 1960 februárjában keletkezett, s (a már említett) 1958 júliusi vallásellenes PB határozat végrehajtását értékelő jelentésben.⁷³ Ugyanitt találkozhatunk azzal is, hogy „*Az alulról jövő és egyre növekvő igények öntevékeny lépésekre kényszerítették a pártszerveket.*”⁷⁴ Konkrétan: „*Egyre gyakoribb a névadóünnepségek, a pap nélkül tartott esküvők és temetések. Vannak megyék, ahol Társadalmi Ünnepi Bizottságokat szerveztek.*”⁷⁵ Igaz, gondok azért akadtak. Példának okáért: „*Jelenleg a lebonyolítás minden feladata a pártszervezetekre hárul, s ez szinte állandóan lekötí erők egy részét.*”⁷⁶ Nem szólva arról: „*A tanácsok huzódoznak a társadalmi ünnepek szervezésétől./ Helyeként az ilyen ünnepeket tulszervezik, s az anyagi kiadásokat áthárítják a társadalmi, néha az állami szervekre.*”⁷⁷ Gond volt az is, hogy „*...jelenleg a pap nélküli temetés drágább, mint ha papot hívnak, mert nem a szokásos díszítéseket használják, emellett énekkar, vagy zenekar kiszállítása stb. is emeli a költségeket.*”⁷⁸

Összességében azonban a hatalom mégis elégedett lehetett, büszkék lehettek önmagukra. A korábban már többször említett 1958-as PB határozat ugyanis „*...nagy segítséget adott a vallás és az egyházak megítélésében is megmutatkozó – ellenforradalom okozta – eszmei zavar és bizonytalanság leküzdéséhez.*”⁷⁹ Ráadásul az 1958-as PB határozat végrehajtását értékelő jelentés alapján (annak gondolatait, ténymegállapításait, ajánlásait szinte egy az egyben átvéve) született egy másik politikai bizottsági határozat is, 1960. március 1-jén. Ez a határozat pedig – sok egyéb más mellett – úgy rendelkezett: „*A tanácsok karolják fel és általánosítsák a hagyományos és családi ünnepek vallási tartalomtól mentes, új formáit. A Művelődésügyi Minisztérium 1960. szeptember 1-ig terjesszen javaslatot a Minisztertanács elé az ilyen rendezvények rendszerére, formáira.*”⁸⁰ Ennek nyomán született meg aztán a Művelődési Minisztérium 005/85–2/1960 számú (szigorúan titkos) tájékoztató jelentése a családi és egyes társadalmi ünnepek addigi tapasztalatról. Továbbá így született meg – igaz az eredeti határidőhöz képest némi csúszással, 1960. szeptember 19-én – azon, Benke Valéria művelődési miniszter-asszony nevével fémjelzett előterjesztés, mely az említett családi és társadalmi ünnepek új formáinak kialakítására tett javaslatot.⁸¹ Az említett tájékoztatót, illetve határozati javaslatot 1960. szeptember 22-i ülésén tárgyalta a Münnich Ferenc vezette kabinet. Szintén ezen a napon került elfogadásra – a temetkezés kapcsán morbid „ünnepek” kifejezés kiiktatásával⁸² – a 3243/1960. számú kormányhatározat a családi és egyes társadalmi események új formáinak kialakításáról. Az említett kormányhatározat egyrészt részletesen szabályozta

a különféle családi ünnepekkel, esküvőkkel, névadással, személyi igazolvány első alkalommal történő átadásával kapcsolatos igazgatási teendőket, meghatározta a községi, városi, városi kerületi tanácsok, a Társadalmi Ünnepi Bizottságok feladatát; másfelől a temetkezés kapcsán előírta: „*A temetések társadalmi gyászünnepek keretében történő lebonyolítását korlátozás nélkül lehetővé kell tenni mind az állami /községi/, mind pedig az egyházi kezelésben lévő temetőkben.*”⁸³ Továbbá pedig „*Gondoskodni kell arról, hogy a temetkezési vállalatok alkalmassá váljanak a társadalmi gyászszertartások ünnepélyességének biztosítására.*”⁸⁴

Igaz, a családi és társadalmi eseményekkel foglalkozó kormányhatározatot – legalábbis hivatalos formában – soha nem tették közzé. Csupán a megyéknek és a megyei jogú városoknak küldték szét végrehajtásra, ami annál is inkább problematikus, mivel ez a kormányhatározat – ellentétben az 1949. augusztus 19-i döntéssel – nem volt titkos. Mi több, az említett határozat utolsó, 11. pontjában – többek közt – ezt olvashatjuk: „*Ez a határozat közzétételének napján lép hatályba...*”⁸⁵ Ehhez képest sem a *Magyar Közlönyben*, sem a *Határozatok Tárában*, sem a *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteményében* nincsen nyoma 3243/1960. számú kormányhatározatnak, sem semmilyen más olyan határozatnak, mely ekkortájt a családi és társadalmi eseményekről szólt volna. A kommunista diktatúra viszonyait ismerve mindez persze nem meglepő. Láthattuk: Párthatározatokkal írtak felül kormányhatározatokat, egymással párhuzamos, egymásnak ellentmondó rendelkezések láttak napvilágot, már ha egyáltalán napvilágot láttak stb. Ezek után már kevésbé csodálkozhatunk azon, hogy nem volt minden rendben a családi és társadalmi események új formáinak bevezetése körül (sem). Annál is inkább nem, mivel az egyházak is komoly ellenállást fejtettek ki. A Művelődési Minisztérium tájékoztatójának szavaival élve: „*A tökéletes társadalmi rend felszámolása, a gyökeres politikai és gazdasági változások meglazították a vallásos világnézet alapjait, egyre nagyobb tömegek távolodnak el a ma emberétől elidegenedett vallásos hittől és annak külső, szertartásos formáitól. Mind szélesebb körben nyilvánul meg az az igény, hogy az állampolgárok életében bekövetkezett legfontosabb családi és egyes társadalmi események megünneplésében kifejezésre jusson az a bensőséges kapcsolat, amely az állampolgárokat egymáshoz és a szocialista társadalom egészéhez fűzi.*”⁸⁶ Mindazonáltal: „*Az egyházak ezt felismerve, igyekeznek az évezredek gyakorlatában kialakult hajlékonysággal és találékonyasággal befolyásukat megtartani. Jellemző erre a szülőotthonokban és kórházakban a volt apácák tevékenysége, a keresztes és az utolsó kenet feladása körüli buzgalkodás, vidéken sok helyen az újra alkalmazott papi jegyesoktatás, sőt az egyházi tilalom ellenére lehetővé tették a krematóriumban elhamvasztottak számára is az egyházi temetést.*”⁸⁷

A történet persze úgy kerek, ha elmondjuk, mindez nem jelentette azt, hogy a kommunista hatalomnak sikerült elérnie végső célját, vagyis eltüntetni a vallást társadalmunkból, figyelmen kívül hagyva a lelkiismereti szabadság több évszázados irányelvét. Inkább a „létező szocializmus” tűnt el idővel, szerencsére. Am addig is, míg hatalmon volt, ez a rendszer rengeteg kárt okozott. Nem csupán a katolikusoknak, kiket fő ellenségének tekintett, de valamennyi hazai vallási közösségnek. A katolikusoknak éppúgy, mint a reformátusoknak, az evangélikusoknak, s egyéb más keresztény, keresztyén felekezeteknek. Szenvedés jutott osztályrészül a zsidó közösségek számára is. A rendszer rájuk sem volt tekintettel. Ünnepeik éppúgy célkeresztben voltak, mint a többi felekezet ünnepei. Hítük, hagyományaik, éppúgy sértették a hivatalos ideológiát, mint a többi felekezet hite, hagyományai. Ahogy az 1958-ban, a holokauszt tragédiája után nem egészen másfél év-tizeddel, vérlázító cinizmussal, gonoszsággal, de őszintén megfogalmazódott: „*Amellett, hogy az eszmei harcunk főképpen a katolikus dogmatika ellen irányul, nem feledkezhetünk*

meg a protestantizmusról, a zsidó vallásról és a különböző vallási szektákról, valamint e vallások között fennálló történelmi ellentétéről.”⁸⁸

Ünnepekhez kötődő munkaszüneti napok, s azok változásai hét esztendő tükrében:

	1950	1951	1955	1957	1958	1959	1960
január 1.	munkaszüneti nap*	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap
március 15.	munkaszüneti nap	munkanap	munkanap	munkanap	munkanap	vasárnap	munkanap
április 4.	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap
húsvét-hétfő	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap	munkanap	munkaszüneti nap	Munkanap, helyette nagyszombaton volt a húsvét hétfői munkaszünet.	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap
május 1.	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap*	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap*
pünkösd-hétfő	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap	munkanap	munkanap	munkanap	munkanap	munkanap
Úrnapja	munkaszüneti nap	munkanap	munkanap	munkanap	munkanap	munkanap	munkanap
augusztus 20.	munkaszüneti nap*	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap
november 1.	munkaszüneti nap	munkanap	munkanap	munkanap	munkanap	vasárnap	munkanap
november 7.	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap	munkanap	munkanap	munkanap	munkaszüneti nap
december 25.	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap*	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap*
december 26.	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap	Munkanap, helyette május 2-a (hétfő) volt munkaszüneti nap.	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap	munkaszüneti nap
Ünnepekhez kötődő munkaszüneti napok száma:	12	9	7	7	7	7	8
<p>Megjegyzések: 1. A csillaggal jelölt ünnep- és munkaszüneti napok abban az évben a heti pihenőnapra, vasárnapra estek. 2. Március 15-e és Mindenszentek 1959-ben szintén vasárnapra estek, s ezért (de csakis ezért) munkaszüneti napok voltak.</p>							

(*Utószó*) Több mint húsz esztendő telt el a rendszerváltozás óta. Az eltelt bő két évtized során számos változás következett be Magyarországon. Átalakult a gazdaság, a társadalom, a politika, s persze változtak ünnepeink, ünneplési szokásaink is. Napjainkban például már elképzelhetetlen, hogy november 7-én több tízezer, több százezer ember ünnepel, éltetvén Szovjet-Oroszország születését. Április 4-éről is csak kevesen emlékeznek meg. Ezzel szemben például október 23-a már a rendszerváltozáskor nemzeti ünnepé vált, s az 1989–90-es fordulat idején, illetőleg a rendszerváltás óta eltelt időszakban jó néhány más egyházi és világi ünnepnap is megkapta, visszakapta illő státusát. Első látásra tehát úgy tűnhet: minden rendben, a diktatúra évei, évtizedei után – ha lassan is – de helyükre kerültek, kerülnek az ünnepek. A kreált ünnepnapok, a színlelt önfeledség helyébe a valódi ünnepek, a valódi emlékezés lépett.

Vagy mégsem? Mert hát miről is szólnak ma ünnepeink? A kereteken túl, mi is szolgál tartalomul? Március 15-én például mit teszünk? Forradalmunkra emlékezünk, vagy netán ez a nap még ma is inkább a tavaszi politikai szezonkezdetről szól? Többnyire ekkor mondják el a politikai szónokok aktuális „nagy igazságait”, buzdítanak újabb s újabb küzdelmekre, kapunk sok „remek tanácsot” is, a forradalmi események ürügyén természetesen. S mi a helyzet május elsejével? Még mindig a sör és a virsli a lényeg, vagy esetleg szól a dolog (legalább egy picit) a munka világának valódi problémáiról? Vagyis jelenünkről s jövőünkről. Azután ott van október 23-a. Vajon hány középiskolás nem tudja (ma sem), mi is történt azon a bizonyos keddi napon? All, s tétlenül néz, ha ezzel kapcsolatosan kérdést tesznek fel. Nem szólva karácsonyról! Ugyan hányan tévesztik még mindig össze az ajándékozás gesztusát magával a szeretet ajándékával? Kellemetlen, sőt kínos kérdések ezek. Ugyanakkor e sorok szerzőjének személyes meggyőződése, hogy az előbbi kérdésekre adott válaszok, helyes és őszinte válaszok, s nem valami más lesz az, mely alapján az utókor: gyermekeink, unokáink húsz, harminc, ötven, száz év múltán véleményt formálnak majd. Megítélik majd ünnepeinket, ünneplési szokásainkat, társadalmunkat, s persze minket, magunkat is.

JEGYZETEK

- 1 Az MSZMP Kádár személyére vonatkozó döntését ld.: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL), M–KS–288f.–5/20. ö. e. *Határozat a 13. szabad május 1. megünneplésére.*
- 2 Az idézett mondatot, illetőleg az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának, május elsejéről szóló – Orbán László által géppel aláírt – összegző jelentését ld.: MNL OL, M–KS–288. f.–22. cs. 1. ö. e. *Információ a május 1-i ünnepegekről.* 1957. május 15.
- 3 Uo.
- 4 Kádár János ünnepi beszédének szövegét ld.: *Kádár János elvtárs beszéde* In: *Népszabadság* II. évfolyam, 102. szám, (rendkívüli kiadás), 2–3. o. 1957. május 1.
- 5 MNL OL, M–KS–288. f.–22. cs. 1. ö. e. *Információ a május 1-i ünnepegekről.* 1957. május 15.
- 6 Uo.
- 7 Uo.
- 8 Uo.
- 9 Uo.
- 10 Uo.
- 11 Uo.
- 12 A munka ünnepével kapcsolatos pártvezetőségi vitákat, javaslatokat, tervezeteket, illetőleg az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának döntéseit ld.: MNL OL, M–KS–288f. 5/19; 5/20 és 5/22 ö. e.
- 13 Az idézett gondolatokat, illetőleg a képek kérdésében kialakult (igen feszült) politikai vitát ld.: MNL, OL–KS–288f.–5/19. ö. e.
- 14 Uo.
- 15 Az idézett mondatot, illetve az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának döntését „képügyben” ld.: MNL OL, M–KS 288. f. 5/20 ö. e.
- 16 Az 1132/XI-es közgyűlési határozat szövegét ld.: *A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben 1956–1963.* Szerkesztette: Békés Csaba és Kecskés D. Gusztáv. Magyar ENSZ Társaság, 2006. 127–128. o.
- 17 *1956 Az Egyesült Nemzetek Szervezete különbizottságának jelentése* Hunnia Kiadó, 1989. 39. o.

- 18 Uo. 40. o.
 19 Uo. 41. o.
 20 Uo. 227. o.
 21 Az idézett mondatot ld.: *A magyar kormány nem ismeri el a bizottság illetékességét* címet viselő újságcikk. In: *Népszabadság* II. évfolyam, 146. szám, 5. o. 1957. június 22.
 22 Uo.
 23 MNL OL, XXVIII-M-4. A Hazafias Népfront Országos Titkárságának jegyzőkönyvei (1956–1984) 1. doboz. (Az 1957. augusztus 5-én tartott titkársági üléshez kapcsolódóan) *Tervezet tiltakozás szervezésére az ENSZ ötösbizottsága jelentésének napirendre tűzése ellen*. 1957. augusztus 5.
 24 Uo.
 25 Uo.
 26 Uo.
 27 A *Tervezet tiltakozás szervezésére az ENSZ ötösbizottsága jelentésének napirendre tűzése ellen*. címet viselő dokumentum kapcsán megjegyzendő, hogy – sajnálatos módon – nem egyértelmű, hogy pontosan ki, vagy kik is készítették ezt a fajta akciótervet. A HNF Országos Titkársága ugyanis 1957. augusztus 5-i ülésén egy olyan dokumentumot tárgyalta, hagyott jóvá cselekvési tervként, melyen sem aláírás, sem a kibocsátó párt- vagy állami szervezet neve nem olvasható. Csupán annyit lehet tudni, hogy a tervezet Budapesten készült, illetőleg a dátum olvasható rajta: 1957. augusztus 5.
 28 *Száz központi gyűlést rendeznek augusztus 20-án* In: *Népszabadság* II. évfolyam, 193. szám, 1. o. 1957. augusztus 16.
 29 Uo.
 30 Uo.
 31 *Szélesedik a tiltakozó mozgalom az ENSZ ötös bizottságának jelentése ellen* In: *Népszabadság* II. évfolyam, 196. szám, 4. o. 1957. augusztus 19–20.
 32 Uo.
 33 Uo.
 34 Uo.
 35 *A magyar írók tiltakozása az ENSZ ötös-bizottsági jelentés közgyűlési tárgyalása ellen* In: *Élet és Irodalom* I. évfolyam, 14. szám, 1. o. 1957. szeptember 13.
 36 Természetesen sem a „népi tiltakozást”, sem az írók „öszinte” állásfoglalását – épp ésszel legalábbis – nem lehetett komolyan venni; sem idehaza, sem külföldön. Más kérdés, hogy az írói állásfoglalással kapcsolatosan napjainkig él az a vád, hogy íróink, vagy legalábbis azok, kik korábban a forradalom mellett tettek hitet, de később mégis aláírták ezt a nyilatkozatot, „árulást” követtek el, illetve önmagukat is úgymond „megtagadták”. A gond az ilyen, s ehhez hasonló vélekedésekkel „csupán” az, hogy azok, akik így gondolkodnak három tény, illetve körülményt biztosan nem vesznek figyelembe. 1. Íróink, vagy legalábbis azok többsége, mindazok, kik a forradalom mellett hitet tettek, egyszer már súlyos személyes kockázatot vállaltak ötvenhat melletti állásfoglalásaikkal. Nem véletlenül osztotta fel a kádári hatalom 1956 decemberében az Írószövetséget, s az sem véletlen, hogy sok írónk börtönbe került. 2. Kétségkívül senkit sem ítélték el azért, mert nem írta alá ezt a bizonyos szégyenteljes állásfoglalást az ENSZ felé. Ez ténykérdés. Ugyanakkor ténykérdés az is, hogy javában zajlottak a koncepciók percek, s folytak a kivégzések is. Tudhatta-e bárki is 1957-ben, hogy milyen következményei lesznek, ha nem írja alá ezt a bizonyos tiltakozást? Vajon kiszámítható volt-e egy olyan hatalom reakciója, mely semmisségéért is halálra ítél embereket? Igaz voltak, kik így sem voltak hajlandók beadni a derekukat. Óriási bátorsággal továbbra is ellenálltak. Ám ez a fajta (már-már emberfeletti) bátorság vajon tényleg egy elvárható magatartás mindenkitől? Aligha. 3. Egy ember (pláne egy író) aláírását biztosan nem lehet egész életművével azonosítani. Az *Egy mondat a szarnokságról* akkor is hallhatatlan alkotás, egy igaz hazafi bátor állásfoglalása marad, ha szerzője utóbb, kényszerűségből, besétált a hatalom utcájába.
 37 Az 1133/XI-es közgyűlési határozat szövegét ld.: *A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben 1956–1963*. I. m. 130–132. o.
 38 Az idézett mondat egy részlet abból a beszédből, melyet Kádár János mondott a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának jubileumi ülésszakán, Moszkvában, 1957-ben. A beszéd kivonatosszövegét ld.: *A testvérpártok küldötteinek felszólalása a forradalom évfordulójának ünnepélyén* In: *Népszabadság* II. évfolyam, 264. szám. 1957. november 8. 3–4. o. Maga, az idézett mondat a 4. oldalon található.
 39 Az idézetet ld.: *Fellobbant a láng...* Név nélküli vezércikk az *Élet és Irodalomban*. I. évfolyam 19. szám, első oldal. 1957. november 8.
 40 Uo.
 41 MNL OL, XXVIII-M-4. A Hazafias Népfront Országos Titkárságának jegyzőkönyvei (1956–1984). 2. doboz. (Az 1958. július 15-i titkársági üléshez kapcsolódóan) *Terv augusztus 20-a megünneplésére*. 1958. július 11.
 42 Uo.
 43 A szigor enyhüléséhez hozzátartozott, hogy az idő múlásával – párhuzamosan azzal, hogy a kádári vezetés szép lassan komolyodta a politikai helyzetet – az erőszakos szervezetek, már mind kisebb és kisebb „felhajtással” készültek ünnepnapjainkra. 1957 tavaszán – láthattuk – totális volt a készülődés. Minden, de szó szerint minden apró részletre, lehetőség „biztonsági kockázatra” igyekeztek odafigyelni. 1957. augusztus 20-án szintén nagy volt a szigor. „Az Alkotmány ünnepének méltó megünnepléséhez rendőri szerveink úgy járulhatnak hozzá, hogy az előző feladatok megoldásánál tapasztalt lelkes és áldozatkész munkájukkal megelőzik és megakadályozzák az esetleges ellenforradalmi provokációkat és zavarkeltéseket.” – olvashatjuk Tömpe István

- belügyminiszter-helyettes 1957. augusztus 9-i 36. számú parancsában, folyó év augusztus 20-a kapcsán. Szintén ebben a parancsban találkozhatunk – sok egyéb más mellett – azzal is, hogy a „gondok” megelőzése érdekében: „Az egész személyi állomány részére augusztus 19-én 8 órától 21-én 8 óráig teljes készséget rendelék el. Ezen időre úgy a rendőri, mint a karhatalmi szerveknél az 5. sz. parancsban meghatározott ügyeleti szolgálatot kell szervezni.” Ezzel szemben 1958-ban, „alkotmányunk ünnepének” biztosítási „menetrendjében” – melyről Földes Lászlónak, a belügyminiszter első helyettesének, 1958. augusztus 13-án kiadott 14. számú parancsa rendelkezett – már nem esik szó „esetleges ellenforradalmi provokációkról”. A parancs lényege inkább az volt, hogy augusztus 20-án „Az ünnepségek zavartalan lefolyásának biztosítása a Belügyminisztérium feladata.” Természetesen a „teljes készség” így is napirenden volt. Ám kötelező jelleggel csupán „A közrendvédelmi, büntügyi és a vasúti rendőri állomány részére augusztus 19. – én 17 órától 21. – én 8. 30 óráig...” Ráadásul számukra is csak úgy, hogy „A megyei / budapesti / főkapitány elvtársak – a helyi körülményektől függően – a készséget említhetik.” Ami pedig az egyéb területeken szolgálatot teljesítő személyi állományt illette: az ő szolgálatukról „...főkapitány elvtársak a szükségnek megfelelően rendelkezzenek.” Tömpe István 36. számú parancsát ld.: ÁBTL, 4.2. 8–356/1957 5. doboz. Földes László parancsát pedig ld.: ÁBTL, 4.2. 10–23/14/1958 6. doboz.
- 44 MNL OL, XXVIII–M–4. A Hazafias Népfront Országos Titkárságának jegyzőkönyvei (1956–1984) 2. doboz. (Az 1958. július 1-i titkársági üléshez kapcsolódóan) *Jelentés A Népek Barátsága Hónapja megrendezése során a Hazafias Népfontra hárult feladatok elvégzéséről*. 1958. június 27.
- 45 Uo.
46 Uo.
47 Uo.
48 Uo.
49 Uo.
- 50 MNL OL, XXVIII–M–4. A Hazafias Népfront Országos Titkárságának jegyzőkönyvei (1956–1984) 2. doboz. (Az 1958. július 29-i titkársági üléshez kapcsolódóan) *Jelentés az utóbbi hónapokban végzett békemunkáról*. 1958. július 23.
- 51 Uo.
52 Uo.
53 Uo.
54 Uo.
- 55 Az erről szóló hangulatjelentéseket ld.: MNL OL, XXVIII–M–4. A HNF Országos Tanácsa TUK iratai. 47. doboz.
- 56 Példának okáért egy 1961. augusztus 24-én keletkezett, s a *Tájékoztató a nemzetközi helyzettel kapcsolatos hangulatról, illetve a népfront bizottságok nemzetközi helyzetet ismertető munkájáról*. címet viselő jelentés, a kiéleződött világpolitikai helyzet

- hatását az augusztus 20-ra, illetőleg az augusztus 20-i ünnepi gyűlések hangulatára a következő szavakkal jellemezte: „A gyűlések hangulata általában jó volt. Különös figyelemmel hallgatták a gyűlések résztvevői a külpolitikai kérdéseket.” Ugyanakkor: „Az előadók a külpolitikai tájékoztatás mellett súlyt helyeztek arra is, hogy azt a háborús pszichózist, amely egy-egy községben felütötte fejét, leszereljék, a helyenként megindult felvásárlási lázat megállítsák.” Az elmondottakhoz tegyük hozzá: A háborús pszichózis, illetőleg a felvásárlási láz nem csupán egy-egy községben ütötte fel a fejét. A dolog ennél szélesebb körű volt. Maga a jelentés is elismeri, hogy, a kisebb települések mellett, Budapesten is komoly nehézségek akadtak. Erről a következőket olvashatjuk: „...a főváros egyik, másik kerületében, főleg a XVIII. kerületben felvásárlási láz volt, melynek hangulata még most is érződik. /Só, cukor, liszt felvásárlás, takarékból pénz kivétel, stb./”. Ráadásul – az említett háborús pszichózis következményeként – Hajdú-Bihar megyében, egyes kisebb településeken, oly mértékben felfokozták az indulatok, oly mértékben feloldódott a rendszerrel szembeni félelem, hogy az már-már az 1956-os vidéki történéseket idézte. Különösen súlyos volt a helyzet Tépe községben, ahol 1961. augusztus 12-én, „... kisebb hangoskodó asszony csoport lépett akcióba.” Konkrétan a következő történt: F. L. „... tsz tag feleség berontott a tsz vezetőségi ülésre és követelte a buza azonnali kiosztását. Néhány perc múlva 30–40 fős asszony csoport hangoskodott és dörömbölt a tanácsháza folyosóján. Követelték, hogy a község vezetői azonnal fogjanak hozzá a gabona kiosztásához, mert különben felőrlik a gabonarakárát. A hangoskodó asszony csoport csak a karhatalom megjelenése után oszlott szét.”. Az előbbieken idézett gondolatokat, illetőleg magát, az említett tájékoztató jelentést ld.: MNL OL, XXVIII–M–4. A HNF Országos Tanácsa TUK iratai. 47. doboz.
- 57 A Tanácsköztársaság megalakulása 50. évfordulójának munkaszüneti nappá nyilvánításáról az 1001/1969. (I. 28.) számú kormányhatározat rendelkezett. A kormányhatározat szövegét ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1969*. Közéleteszi: az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Bp. 1970. 305. o.
- 58 A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága, már 1958. december 23-án határozatot hozott a Tanácsköztársaság 40 éves évfordulójának ünneplésével kapcsolatosan; hosszú időt adva ezzel a szervezésnek. Ezután, nagyjából két hónappal később, 1959. február 24-én – a folyamatban lévő szervezőmunka részeként – a Hazafias Népfront Országos Titkársága is foglalkozott a Tanácsköztársaság 40 éves jubileumával. A Titkárság ezen az ülésen hagyta jóvá, vette

tudomásul azt a Tanácsköztársaság évfordulójának előkészületeiről szóló tájékoztató jelentést, melyet a HNF Művelődési Osztálya készített, néhány nappal korábban, 1958. február 20-án. E tájékoztató jelentésben már részletekbe menően is információkat kaphatunk azokról a különféle (épp szervezés alatt álló) ünnepekről, megemlékezésekről, egybekről, melyek azután – a sajtó dicsőhymuszavival kiegészülve – a Tanácsköztársaság jubileumi évfordulóját a „dolgozó tömegek” számára „be-aranyozták”. Az MSZMP PB 1958. december 23-i határozatát ld.: MNL OL, M–KS–288F–5/109. ő. e. A Hazafias Népfront Művelődési Osztálya által készített tájékoztató jelentést, illetve a Népfront Országos Titkárságának (az 1959. február 24-i titkársági üléshez kapcsolódó) döntését pedig ld.: MNL OL, XXVIII–M–4. A Hazafias Népfront Országos Titkárságának jegyzőkönyvei (1956–1984). 2. doboz.

- 59 Az idézett gondolatokat az 1959. évi II. törvény preambulumban olvashatjuk. A törvény szövegét ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1959*. Közzéteszi az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkáspárti Kormány Titkársága. Bp. 1960. 12. o.
- 60 A Kádár-korszakban mindvégig, a forradalom leverését követő megtorlás idején éppúgy, mint az un. „puha diktatúra” évtizedeiben, általános gyakorlat volt, hogy október 23-án, illetve annak „környékén” szigorú biztonsági intézkedések voltak érvényben. Példának okáért 1971. október 19-én, Borgos Gyula rendőr vezérőrnagy, a Belügyminisztérium Titkárságának vezetője, egy szigorúan titkos körlevelet tett közzé. E körlevélben Borgos a következőkről tájékoztatta az érintetteket: „*Miniszter elvtárs megbízásából értesitem vezető elvtársakat, hogy: 1/ valamenyny belügyi szervnél, ahol ügyeleti szolgálat van szervezve október 22.-én 17 h-tól október 24.-én 08 h-ig; november 3.-án 17 h-tól november 5. -én 08 h-ig az ügyeleti szolgálatot meg kell erősíteni.*”. Másodsor: „*Operatív és nyílt uton fokozni kell a védelmét a rombolásra, gyújtogatásra érzékeny területeknek, a jelentős népgazdasági objektumoknak, középületeknek, emlékműveknek és a nagyobb tömeget mozgató rendezvényeknek. Ellenőrizni kell az állam ellen izgatató tartalmú anyagok előállítására alkalmas eszközöket /nyomdák, sokszorosító gépek, írógépek/.*”. Harmadsor: „*A BM. II. és III. főcsoportfőnökségek szervei által foglalkoztatott ügynökségeket el kell igazítani annak érdekében, hogy minden tudomásukra jutó, a rendet és a biztonságot zavaró jelenségről, ellenséges hangulatkeltésről azonnal teygenek jelentést.*”. Negyedsor: „*A közrendvédelmi és közlekedésrendészeti állomány az 1/ pontban meghatározott időben – sötétedéstől virradatig – fordítson különös gondot az ellenséges röpcédula szórás, ful-*

- firkálás, gyanus csoportosulások felderítésére és megakadályozására.*”. Ötödször: „*A rendkívüli eseményekről a BM Főügyeletére soron kívül jelentést kell tenni.*”. Végül, de nem utolsó sorban (a körlevél záró gondolataként) megfogalmazódott is: „*Az említett szervek vezetői lehetőleg legyenek lakásukon, vagy elérhető helyen tartózkodjanak.*”. Megjegyzendő, hogy – nagyjából egy évvel az említett körlevél után – 1972. október 16-án Borgos Gyula vezérőrnagy újabb körlevelet tett közzé, a forradalmi események napjainak évfordulóihoz – október 23-hoz, s november 4-hez – köthető biztonsági rendszabályok kapcsán. Ebben a körlevélben Borgos (nem túl nagy fantáziáról árulkodva) szinte szóról-szóra megismételte, továbbadta, az előző évben leírtakat. Igaz néhány helyen, némileg, másképpen fogalmazott, másként interpretálta a „miniszter elvtárs” által adott parancsokat. Példának okáért, az 1971-es körlevél végén (aláhúzott mondatként) szereplő „*Az említett szervek vezetői lehetőleg legyenek lakásukon, vagy elérhető helyen tartózkodjanak.*” utasítás helyett, az 1972-es körlevél záró gondolatoként (aláhúzás nélkül) a következő szerepel: „*Az érintett szervek vezetői lehetőleg legyenek lakásukon, vagy elérhető helyen tartózkodjanak.*”. Mindez azonban csupán (apróbb) fogalmazásbeli különbség, a két körlevél tartalma között tényleges eltérés nincsen. Borgos Gyula 1971. október 19-i körlevelét ld.: ÁBTL, 4.2. 10–1595/1971 (10–X. 23./1971) 18. doboz. *Az 1971. október 22-24 és november 3-5 közötti időben az ügyeleti szolgálatok megerősítéséről.* Az 1972. október 16-i körlevelet ld.: ÁBTL, 4.2. 10–1815/1972 19. doboz *Ügyeleti szolgálat megerősítése október 23. és november 3-án.*
- 61 A trianoni döntéssel kapcsolatos hazudozásnak, illetve mellébeszélésnek egyik tipikus példája az, amiről az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának „burzsoá nacionalizmusról és a szocialista hazafiságról” szóló téziseiben olvashatunk. Az 1959-ből származó, s 50 ezer példányban megjelentetett tézisekben a trianoni döntés kapcsán – többek közt – a következő gondolatokkal találkozhatunk: „*Az ellenforradalmi nacionalizmus irredentizmust hirdetett. Trianon előidézői lettek Trianon leghangosabb ellenségei. A trianoni béke elleni irredenta uszítás azt a célt szolgálta, hogy elterelje a dolgozó osztályok figyelmét a Magyarországon különösen éles osztályellentétekről a megoldatlan társadalmi problémákról. A tőkés és földbirtokos osztály azért fájlalta a trianoni békét, mert az jelentősen megnyirbálta kizsákmányoló területeit s mindenekelőtt megfosztotta a nemzetiségek elnyomásának lehetőségétől.*” Azt tehát, hogy valakinek, az „uralkodó osztály” tagjaként, emberileg őszintén fájhott az ország ilyen mértékű területvesztése az MSZMP „történetírói” – úgy tűnik – fel sem tételezték. Persze a dologhoz

- hozzátartozik, hogy az állampárt ideológusai nem csupán az 1920-as békeszerződés kapcsán ítélték meg a történelmet hamisan, eltorzítottan. Más múltbeli események vonatkozásában is találkozhatunk igen-igen furcsa okfejtésekkel. Az Agitációs és Propaganda Osztály szerint például: „1848-ban a polgári szabadságjogok megadásának követelése haladás volt a feudális rendi kiváltságokkal szemben.”. Mindazonáltal: „1848 demokratikus eszméinek megvalósulása a forradalom és a szabadságharc győzelme esetén sem hozhatott volna mást, mint a burzsoázia uralmát.”. Vagyis az uralkodó párt nem csupán azt „tudta” pontosan mi, s miért történt, de még azt is, hogy „mi lett volna, ha...”. Ezek után már aligha csodálkozhatunk azon, hogy az MSZMP a múlt, s a feltételezett, de be nem következett események mellett a jövőt is tökéletesen „átlátta”. Úgy vélték, sőt biztosak voltak benne, hogy a jövőben: „A szocialista társadalom fejlődésében a határok elvesztik korábbi jelentőségüket és szerepüket.”. Mi több! „A szocialista világregndszerben a kommunizmus győzelmével megszűnnek a politikai országhatárok.”. Az idézett gondolatokat ld.: MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály: *A burzsoá nacionalizmusról és a szocialista hazafiságról (Tézisek)*. Kossuth Könyvkiadó, 1959. 15. 23. és 25. o.
- 62 Holott a méltó emlékezésre, s a (felejtés helyett) megbéklésre igenis nagy szükség lett volna. Ugyanis a trianoni döntés, s az azt – rosszabb feltételekkel – megismétlő, 1947-es párizsi békeszerződés (feldolgozatlan) traumája elevenen élt a magyar társadalomban, a „létező szocializmus” évtizedeiben is. Ennek az állításnak az alátámasztására csupán egyetlen példa: A Hazafias Népfőnt Pest megyei Irodája, illetőleg Nagy Elemér megyei titkár 1958 nyarán, 1958. július 12-i dátumozással, összegző jelentést készített *Jelentés a pestmegyei népfőntmunka néhány főbb területéről, az ott mutatkozó problémákról, kezdeményezésekről, tapasztalatokról* címmel; mely jelentést a HNF Országos Titkársága az 1958. július 15-i titkársági üléshez kapcsolódóan tárgyalta. Az említett jelentésben – sok egyéb más dolog mellett – a következőkről olvashatunk: „A pestmegyei munkásokra jellemző, hogy védelmzik a kormányt, pártot, felépnek azok ellen, akik szidják. Ma már csak elvétve, a vonatokon és félreeső helyeken tapasztalható ellenséges megnyilvánulás. Az általános helyeslés pozitív álláspont mellett azonban rendkívül széles, szervező, zavaros és ellenséges nézetek is jelentkeznek. Melyek ezek a téves és ellenséges nézetek megyénkben? A kormány miért nem tart igényt a magyarlakta területekre? Ha Erdély idetartozna, nem lennének anyagellátási zavaraink.”. Az idézett gondolatokat, illetve a *Jelentés a pestmegyei népfőntmunka néhány főbb területéről, az ott mutatkozó problémákról, kezdeményezésekről, tapasztalatokról* címet viselő összegző jelentés teljes szövegét ld.: MNL OL, XXVIII–M–4. A Hazafias Népfőnt Országos Titkárságának jegyzőkönyvei (1956–1984). 2. doboz.
- 63 Mesterházi Lajos a vallásos hit kapcsán – szó szerint – a következőképpen fogalmazott: „Az élet ridegsége elől, fájdalmas pillanatok türeltelensége elől, szenvedésekkel teli évszázadok kietlensége elől az ember egykor a mesébe menekült. A mesében alkotta meg a valóság felfordított délibábjaként azt, aminek lennie kellene. És – miként a vallásról – a meséről is azt mondták, hogy az ember természetes lelki szükséglete. Így volt. Kellott a tudatos, szép hazugság ahhoz, hogy a való terhé hordozni tudjuk évezredek át.” Az idézett gondolatokat, illetőleg Mesterházi Lajos *Merész álmok jogáért* címet viselő írásművét ld.: *Népszabadság*, II. évfolyam, 304. szám. Az újság *Karácsony 1957* nevet viselő, nyolcoldalas, kulturális mellékletnek első oldala. 1957. december 25.
- 64 Szántó Jenő *Régi szép karácsonyok...* elnevezésű cikkében, miután – kiegészítésekkel és kommentárokkal – felidézte a *Pesti Hírlap*, a *Pesti Napló*, s a *Népszava* 1932-es, karácsonyi számainak írásait, így zárta mondanivalóját: „Végezetül el ne felejtjük: valamennyi lap közölte XI. Pius pápa karácsonyi szövegét. Ő is beszél »a példátlan méretű általános és gazdasági válság«-ról, amelynek megoldását attól reméli, hogy »Krisztus halálának 1900. évfordulójára emlékezve, a buzgó imádkozás és az emlékezés meghozza a világ újjászületését.« Nem tudjuk, miként imádkoztak a hívők, s nem tudjuk, mit értett XI. Pius »a világ újjászületése« alatt 1933-ban. Abban az évben került hatalomra Hitler...”. Az előbbi idézetet, illetőleg Szántó Jenő írását ld.: *Népszabadság*, II. évfolyam, 304. szám, 17. o. 1957. december 25.
- 65 Az idézett mondatokat, illetőleg a Politikai Bizottság 1958. július 22-i határozatát ld.: MNL OL, M–KS 288f. 5/87 ó. e.
- 66 Uo.
- 67 Az említett intézkedést az 1.008/1958. (III. 5.) számú kormányhatározat rögzítette. A határozat szövegét ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1958*. Közzéteszi: Az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány Titkársága. Bp. 1959. 288. o.
- 68 Uo.
- 69 Uo.
- 70 Az idézett gondolatokat, illetve a 4.090/1947. M. E. számú rendelet teljes szövegét ld.: *Magyar Közlöny Rendeletek Tára* (1947. évi) 75. szám, Bp. 1947. április 2.
- 71 Az 1969-ben az április 4-i, illetőleg a húsvéti munkaidő beosztásáról az 1002/1969. (II. 9.) számú kormányhatározat rendelkezett. Az említett kormányhatározat, amellel, hogy előírta: „Az 1969. évben az április 5-i munkanapon a vállala-

- toknál, hivataloknál, intézményeknél szabadnapot kell kiadni...”; a szabadnap pótlásáról is részletesen rendelkezett. Mégpedig a következőképpen: „a) A kéthetenként szabadnapot tartó vállalatoknak a szabadnapot április 5-én kell kiadni akkor is, ha a beosztás szerint ez más napra esne. b) Az a) pontban nem említett vállalatoknál és költségvetési szerveknél a rendkívüli szabadnap miatt kiesett munkaidőt le kell dolgozni”. Azt, hogy milyen módon a vállalat igazgatója, a szakszervezeti bizottsággal egyetértésben, meghatározhatta. Pontosabban szólva választhattak az említett kormányhatározatban felsorolt háromféle lehetőség közül. Vagy azt választották, hogy „... a március 30. vasárnapi pihenőnapra az egyébként szokásos munkanapot rendelik el és ha a szombati munkaidő beosztás ettől eltérő, úgy ezt az április 4-ét megelőző munkanapon (április 3-a) csütörtökön alkalmazzák...”. Dönthettek úgy is, hogy „...a rendkívüli szabadnap miatt kiesett munkaidőt 1969. április 4-ét megelőző vagy követő két héten elosztva ledolgozzák...”. Vagy, volt még egy lehetőség, mégpedig az, hogy „...a dolgozókkal történő egyetértés alapján az ez évi rendes szabadság terhére szabadságnapot iktatnak be.”. Ami az ún. költségvetési szerveket illette: „c) A költségvetési szerveknél a rendkívüli szabadnap következtében kiesett munkaidőt a szakszervezeti bizottsággal egyetértésben megállapított időben és módon 1969. április 4-ét megelőző vagy követő két héten kell ledolgozni.” Kivéve a termelőmunkát folytató költségvetési szerveket, illetőleg a fegyveres testületeket. Rájuk nézve ugyanis (a már említett) b pontban foglaltakat is lehetett alkalmazni. Természetesen: „E határozat a megszaktítás nélkül üzemelő (folytonos) vállalatok, illetőleg ilyen jellegű munkakörökben foglalkoztatott munkaidő beosztását nem befolyásolja.” Az idézett gondolatokat, illetőleg az 1102/1969. (II. 9.) számú kormányhatározat teljes szövegét ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1969.* I. m. 305. o.
- 72 Az 1980-as húsvéti hosszú hétvége a 2/1980. (I. 7.) MüM számú rendelet alapján jött létre, mely rendelet ugyanakkor nem csupán a húsvéti munkarendet szabályozta, de az 1980. március 29-e és 1981. január 10-e közötti időszakra vonatkozóan, meghatározta a munkaszüneti napok körüli munkarend egészét is. A 2/1980. (I. 7.) MüM számú rendeletet ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1980.* Közlétesztési az Igazságügyi Minisztérium közreműködésével a Minisztertanács Titkársága. Bp. 1981. 772–773. o.
- 73 Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya 1960. február 25-én készítette el (Rapai Gyula által kézzel aláírt) összegző jelentését az 1958. július 22-én hozott PB határozat végrehajtásáról. A fentiekben idézett gondolatokat, illetve az 1960. február 25-én keletkezett jelentés teljes szövegét ld.: MNL OL, M-KS-288f.-5/172 ó. e.
- 74 Uo.
- 75 Uo.
- 76 Uo.
- 77 Uo.
- 78 Uo.
- 79 Uo.
- 80 MNL OL, M-KS 288f. 5/172 ó. e. *Jelentés és határozat az 1958. július 22-én a vallásos világnézet elleni harcról és a vallásos tömegek közötti felvilágosító és nevelő munka feladatairól hozott határozat végrehajtásáról* 1960. március 1.
- 81 A 005/85–2/1960 számú tájékoztató jelentést, illetőleg Benke Valéria miniszter-asszony előterjesztését ld.: MNL OL, XIX-A-83-a-172 jkv-1960.
- 82 Az a probléma, hogy Benke Valéria előterjesztése (meg egyébiránt a Művelődési Minisztérium titkos tájékoztatója is) „családi és társadalmi ünnepek”-ről beszélt, noha a temetkezések nem épp ünnepi események, a kormányzat (említett) szeptember 22-i ülésén merült fel először. Végül, rövid egyeztetés után, a kormányfő, Münnich Ferenc álláspontja győzedelmeskedett ez ügyben. Münnich volt ugyanis az ki – ésszerűen – azt javasolta: „Családi és társadalmi események új formája legyen a szöveg, az ünnep szó maradjon ki.” Javaslatával pedig a kabinet is egyetértett. Így történt aztán, hogy a szeptember 22-i ülésen elfogadott kormányhatározat címében nem szerepel az „ünnep” kifejezés, helyette „eseményekről” van csupán szó. Az idézett gondolatot, illetőleg az előterjesztéssel kapcsolatos vitát ld.: MNL OL, XIX-A-83-a-172 jkv-1960.
- 83 Az idézett mondatot illetőleg a kormányzat 3243/1960. számú határozatát ld.: MNL OL, XIX-A-83-a-172/2-1960.
- 84 Uo.
- 85 Uo.
- 86 005/85–2/1960 számú *Tájékoztató a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány részére a családi és egyes társadalmi ünnepek eddigi tapasztalatairól* MNL OL, XIX-A-83-a-172 jkv-1960.
- 87 Uo.
- 88 Az idézett mondat része annak a Rapai Gyula által kézzel aláírt javaslatnak, melyet az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya készített a Politikai Bizottságnak, 1958. július 12-én. Az említett dokumentum, mely a *Javaslat a Politikai Bizottságnak a vallás elleni eszmei harc és a világnézetű tömegnevelő munka feladatairól.* címet viselte, alapján született meg aztán az MSZMP PB (korábban már többször is említett) 1958. július 22-i határozata. Az idézett mondatot, illetőleg az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának július 12-i javaslatát ld.: MNL OL, M-KS-288f.-5/87 ó. e.

Nemzetközi konferencia a környezet- és a klímavédelemért

A Nyugat-magyarországi Egyetem a fenntartható fejlődésben elért hagyományaihoz és eredményeihez hűen 2009. december 3-án és 2010. október 21-én nemzetközi környezet- és klímavédelmi konferenciát rendezett. A találkozót a magyar NIH Nemzeti Innovációs Hivatal és az Új Magyarország Fejlesztési Terv, valamint a német Alexander von Humboldt Alapítvány támogatta.

A találkozót Náhlik András, az Nyugat-magyarországi Egyetem Erdőmérnöki Karának dékánja nyitotta meg, majd az egybegyűlteket Kengyel Miklós, a magyar Humboldt Egyesület elnöke köszöntötte.

Ezt követően hat szekcióban hangzottak el előadások a klímaváltozásról és klímavédelemről angol, valamint német nyelven. Ezeknek az előadásoknak a jelentősége az elmúlt hónapokban csak növekedett. Az alábbi tudományos ismeretterjesztő beszámoló ezért ezeknek a szekcióknak a munkáját foglalja össze magyar nyelven és ismerteti az olvasókkal.

Az *első szekció* a klímaváltozás okaival és hatásaival foglalkozott.

A szekciónak a vezetője *Hartmut Grassl*, a hamburgi Max-Planck Institut für Meteorologie korábbi igazgatója, az NYME honoris causája volt. Megnyitó előadásában „A természetes és antropogén klímaváltozás” témakört tárgyalta. Rámutatott arra, hogy az ENSZ által megszabott 2 °C hőmérséklet-emelkedés már számos veszélyt jelent az emberi életre nézve. Kitért a jelenlegi nehéz helyzetre, amely egyértelműen azt mutatja, hogy az egyre jobban körvonalazódó veszélyek ellenére a fenti cél betartása ma még rendkívüli akadályokba ütközik, nem csupán Európában, hanem az egész világon.

Viczián István „A klímaváltozás története a pliocénben és pleisztocénben a fosszilis talajok vizsgálata alapján” című előadásban kitért a Nyugat-Dunántúl 3,5-0,8 millió évvel ezelőtti állapotának az elemzésére, és felvázolt egy klímátörténeti időszakot, amelynek a nyomait ma is lépten-nyomon érezzük.

Szarka László „A főbb globális környezeti problémák a föld-tudományok szemszögéből” című előadásában a klímaváltozást mindössze az egyik fontos tényezőnek tartotta. Utalt arra, hogy egy időben több hatás is befolyásolja az emberi életet, így pl. az energia igények növekedése, a frissvíz tartalékok csökkenése és a ritka fémek jövőben várható hiánya. Amennyiben a tendenciák nem változnak, úgy a katasztrófa elkerülhetetlen, függetlenül a földfelszín hőmérsékletének a növekedésétől vagy csökkenésétől.

„A klímamodellezés módszerei” című előadást *Horányi András* és szerzőtársai tartották. Ezt követte „A magyar klíma előrejelzés eredményei” című beszámoló *Bartholy Judit* és szerzőtársai előadásában. Mivel mind a kettő előadásnak rokon tartalma volt, ezért a szerzők kérésére egy közös írásos beszámoló jelent meg a gyűjteményben „A Kárpát-medence regionális klímamodellezésének eredményei” címmel. Ebben az előadásban a szerzők négy scenáriót hasonlítottak össze és ennek alapján alkottak meg egy, a 21. századra vonatkozó eredő scenáriót. Ezek szerint a hőmérséklet egyértelműen emelkedni

fog, a csapadékeloszlás előrejelzése azonban pontatlannak bizonyult. Abban mind a nyolc szerző egyetértett, hogy a nyári csapadék mennyisége a jövőben csökkenő tendenciát fog mutatni.

„Közép-Európa regionális változásai az újonnan kifejlesztett MAGICC/SCENGEN 5.3 klímamodellre alapozva” című előadásában *Mika János* és szerzőtársai az 1980–1999 időszakra vonatkoztatva a 2030–2049 közti, valamint a 2080–2090 időszakra határozták meg az európai scenáriókat.

Wantuchné Dobi Ildikó „Az Országos Meteorológiai Szolgálat (OMSZ) nemzetközi kapcsolata” címmel tartott előadást és mutatta be a WMO, az EUMETSAT, az ECMWF, valamint az EUMETNET tevékenységét.

„A klímaváltozás és a rovarvilág kapcsolata” című előadásában *Lakatos Ferenc* a növekvő átlaghőmérséklet és a rovarok elterjedésének összefüggését tárgyalta. Rámutatott arra, hogy a klíma változása olyan rovarok elterjedését tette Európában lehetővé, amelyek idáig a délebbi területeken voltak honosak. Más fajok kártevőkké váltak vagy rendkívüli mértékben elszaporodtak. Ezek a változások az esetek többségében növekvő kártételt jelentenek az erdőségek és a növényvilág számára.

A második szekció a táj és a környezet témakörrel foglalkozott.

Ezt a szekciót *Uwe Schneider*, a Hamburgi Egyetem professzora vezette. Bevezető előadása „A táj és a környezet alakításának feladatai” címet viselte és elemezte a tájhasználatban a fenntartható szolgáltatás rendszerét, a jelenlegi tájalakítási lehetőségeket és a várható változásokat. Végezetül a politika részére adott optimalizálási útmutatót.

„A mezőgazdasági növénytermesztés klímaváltozástól való függősége” témakörben *Jolánkai Márton* a mezőgazdasági termelésben várható mennyiségi és minőségi változásokat elemezte. Kitért a termelés során az élelmiszer-ellátás, a szállítás, a tárolás és az elosztás veszélyeire az erősödő klímaváltozás függvényében.

Cséplő Ágnes és szerzőtársai „A növények szárazságtűrésének vizsgálata molekuláris szinten” előadásukban a növények szárazságtűrésével foglalkoztak. Elemezték a klímaváltozással párhuzamosan növekvő sóterhelés és a hiper-ozmotikus feltételek hatását a növényekre. Olyan nemesítések magatartását mutatták be, amelyek a szárazságot lényegesen jobban tűrik, mint a hagyományos növények.

„A növényvilág változása a klímaváltozás következtében” című előadásában *Berki Imre és szerzőtársai* a dél-kelet európai tájakra ható növekvő klímahatásokat vázolta fel. Utalt a régió erdőségeket, sztyeppéket és száraz sivatagi területeket is magába foglaló jellegére. Kitért arra, hogy a növényvilág sebezhetősége jelentős, amelynek során a kedvezőtlen változások hatása elsősorban a talaj degradációjában, annak kiszáradásában, valamint a tárolt szerves szén oxidációjában jelentkezhet.

Bede-Fazekas Ákos „A növények alkalmazása és a klímaváltozás összefüggései a kertépítészetben” című előadásában bemutatta, hogy a kertépítészetre mind erőteljesebben hat a klímaváltozás. Ennek tükrében a mediterrán tájakon már bevált módszerek fokozott alkalmazását javasolta. Fontos tényezőnek nevezte a csapadék felfogását, tárolását és a cseppöntözés egyre elterjedtebb alkalmazását. Előadása záró szakaszában bemutatta a dísnövények szerepét a lokális klímavédelemben.

„A klímaváltozás következményei, a sivatagosodás és a táj degradáció” című előadásában *Kertész Ádám* a fenti folyamat természetes, valamint a mesterséges hatásait vizsgálta. Jellemezte a talaj és a táj degradációs jelenségeit. Kitért a Duna-Tisza köze térség fokozott sebezhetőségére és rámutatott arra a fontos tényre, hogy ennek a folyamatnak a kapcsán a talajvíz lényeges csökkenésével is kell a jövőben számolni.

„A klímaváltozás és az élelmiszeripar, valamint az állattartás közötti kapcsolat” című előadásában *Lehel Csaba* az állattenyésztés jelentőségét hangsúlyozta a klímaváltozás folyamatában. Utalt az élelmiszerfogyasztás, valamint a klímabarát és a fenntarthatóság szempontjainak megfelelő szemlélet-átalakítás szükségességére.

Gribovszki Zoltán és szerzőtársai „Az evapotranszspiráció becslése a talajvíz és a vízhozam nagy gyakoriságú mérése alapján” című előadásában az erdei talajvíz és a felszíni vízhozam közös rendszerének a törvényszerűségeit mutatta be, majd egy lokális méretekben alkalmazott kísérleti eljárásról számolt be, amelynek a segítségével az evapotranszspiráció jó közelítéssel megállapítható.

A harmadik szekció a környezet-, a klíma- és az energiavédelem tárgyalásával foglalkozott.

A bevezető előadást *Stefan Bringezu* tartotta „A fenntartható nyersanyag-gazdálkodás és változások a törvényhozásban, valamint a tudományban” címmel, aki egyúttal a szekcióvezetői feladatokat is ellátta. Előadásában az EU növekvő nettó nyersanyagimportjából, mint alaphelyzetből indult ki. Fő célnak a „The Big Three” szemléletnek megfelelően az üvegházhatású gázok kibocsátásának a csökkentését, a mezőgazdasági termőterületek globális kiterjedésének a korlátozását és az abiotikus források kiaknázásának a mérséklését jelölte meg.

„A szénhidrogénipar mitigációs tevékenysége” címmel *Rácz István László* számolt be a szénhidrogénipar üvegházhatású gázok kibocsátásáról, valamint a csökkentés és az IEA Blue Map forgatókönyvnek a gyakorlati lehetőségeiről.

„A klímavédelem jogi aspektusai” előadásban *Vida Sándor* a klímavédelmet a humán magatartási normák rendszerében tárgyalta. Kitért a nemzetközi jog fejlődésére e téren (Rio de Janeiro 1992, Kiotói jegyzőkönyv 1997). Az Európai Irányelvek közül a 2003/87 és a 2004/101 direktívát, mint a legfőbb intézkedéseket a klímaváltozás ellen elemezte.

„Az Európai Unió polgári védelme” című előadásában *Dalnoki Zsolt* a közösségi szervezetek együttműködését szorgalmazta. A történelmi fejlődés felvázolása után példaképpen a Prestige tankhajó katasztrófáját mutatta be. Zárószavában az információáramlás és az együttműködés fontosságát hangsúlyozta az Európai Unión belül.

Tóth Judit „A klímajog és a társadalom” című tanulmányában a környezet és a klíma kedvezőtlen megváltozása nyomán létrejövő elvándorlások, azaz migrációs áramlatok jogi alapjait vizsgálta. Beszámolójában rámutatott arra, hogy az emberi jogok egyértelmű biztosítása e téren még hiányos. Az ENSZ szervezetei dolgoznak ugyan az utóbbi években egyre erőteljesebben ható migrációs hullámok okozta gondok megoldásán, a menekültek megfelelő elhelyezésén, de meglátása szerint szükség van az ez irányú törvényhozási munka gyorsítására.

„A klímapolitikai intézkedések gazdasági hatásai” című előadásában *Székely Csaba* a klímaváltozásnak a gazdaságra ható negatív következményeit vázolta fel. Hangsúlyozta a megfelelő gazdasági szabályozók fontosságát ebben a folyamatban. Kitért a CO₂-csökkentés és a hatékonyság összefüggésének a vizsgálatára. Elemezte a globális, nemzeti, vállalati és családi körülmények közt szükséges klímavédelmi stratégiákat.

„A fenntartható makrogazdaság a környezetvédelem szempontjából” című előadásában *Palócz Éva* és szerzőtársa kiemelte a szociális és a gazdasági kapcsolatok összekapcsolódásának és közös tárgyalásának a szükségességét a klímavédelemben. Hangsúlyozták a változással összefüggő gazdasági hatások súlyát és az ebből adódó megelőzési munkálatok jelentőségét.

Az atomenergia szükségességét és a meglévő kapacitások bővítésének az igényét tárgyalta *Aszódi Attila* „A nukleáris energia hazai jövőképe” előadásában. A Paksi

Atomerőmű mellett bemutatta a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem BME Kísérleti Atomreaktorát.

„A szélenergia-hasznosítás legújabb eredményei” témakört *Tóth Péter* és szerzőtársai elemezték. A világ és az Európai Unió szélenergia-termelésének a bemutatása után a hazai helyzetet ismertette, majd a 2020-ra várható helyzetet tárta fel.

Lett Béla és szerzőtársai „Az energetikai célú fatermesztés vizsgálata elágazó koronájú fák esetében a SOSKLIMA kutatási munka keretében” előadásukban a klímaváltozás során fellépő káros hatásokat elemezték. Kitértek a szárazság hatásának bemutatására, amelynek következtében egyre szükségesebbé és gyakoribbá válhatnak az újratelepítések. Ajánlásokat soroltak fel a magán erdőgazdaságok megfelelő felkészüléséhez és egy stratégiát ismertettek a hosszabb vágásfordulójú (6-15 év) erdőségek tűzifaként történő hasznosítására.

A „Statikus mágneses terek élettani hatásai” című előadásában *László János* a mágneses tér fluktuációjának a változását elemezte az elmúlt 100 millió évben. Megállapította, hogy a mágneses tér jelentős hatást vált ki az élő szervezetben. A megfigyelések egereken végzett farmakológiai (gyógyszertani) és neurológiai vizsgálatokon alapultak. Az emberi szervezetre történő hatás kísérleti vizsgálata még csak kezdeti szakaszban található.

A *negyedik szekció* a műszaki haladás és a jövőképek kérdéseivel foglalkozott, amelynek munkáját *Franz-Josef Kirschfink* irányította.

Bevezető előadása az „Alternatív üzemanyagok a légi közlekedésben” címet viselte és a biológiai üzemanyagoknak a nemzetközi légiközlekedésben játszott szerepét elemezte. A légi ipar komplexitására utalva kitért a résztvevő szektorok együttműködésének a szükségességére, valamint a várható CO₂ csökkentés pozitív hatására a repülés klímavédelmi céljainak a teljesítése érdekében.

A „Klímaváltozás és a biomassza-termelés Magyarországon, valamint a régióban” című előadásban *Palocz-Andresen Mihály* és szerzőtársa a magyar biomassza-termelés klímaviszonyoktól való függőségéből indult ki. Megállapították, hogy az energetikai célú ültetvények a mezőgazdaságban a gazdáknak hosszú távon tudnak bevételt biztosítani. A rövidtávú klímahatások előre láthatólag nem csupán csökkenthetik azonban a biomassza hozamot, hanem ingadozóvá is tudják azt tenni. A korszerű gépesítés és öntözés bevezetése csökkentheti a gondokat.

Molnár Sándor és szerzőtársa „A fának, mint újratehermelhető nyersanyagoknak a szerepe a klímavédelemben” című témakört elemezte. Hangsúlyozták, hogy a faipar jelentős mennyiségű szenet, azaz korbont és így CO₂-t köt meg optimális módon és hosszú távon, amely a gyakorlati klímavédelemben nem elhanyagolható tényező.

A „Fotokatalitikus szennyvíztisztítás” technikáját *Horváth Ottó* és szerzőtársai mutatták be. Az általuk alkalmazott titándioxid alapú heterogén fotokatalitikus eljárás a nehezen lebomló szerves szennyező anyagok környezetbarát ártalmatlanítására is kiválóan alkalmas.

A „Katasztrófa sújtotta területek építészet” fokozott jelentőségre tesz szert a klímaváltozás során és a várhatóan erősödő migrációs mozgások által okozott gondok megoldásában. Ma a már hosszú történelmi múltra visszatekintő technika nem csupán szükségmegoldásként jelentkezik, hanem jelentős általános építészeti hatásokkal is bír, hangsúlyozta *Máthé Katalin*.

„A klímaváltozás hatása az épületgépészetre, ezen belül a klimatechnikára” beszámolójában *Kajtár László* a légkondicionáló berendezések üzemmódját elemezte igen magas külső hőmérsékletek esetén. Rámutatott arra, hogy a rizikó-alapú modellezés jelentősége

a klímaváltozás során növekedni fog, és előre láthatólag már a közeljövőben befolyásolni fogja a légkondicionáló berendezések méretezését.

„Gazdaságunk dinamizálását szolgáló innovatív technológia: a hőszivattyúzás” tematikájú előadásában *Komlós Ferenc* a hőszivattyú hatékonyságát és a megújuló energiák fokozott hasznosítását helyezte előtérbe.

Az „Épületek energiafelhasználásának csökkentési lehetőségei” beszámolójában a 2010-ben életbe léptetett 2010/31/EU irányelv hatásait vizsgálta az épülettechnikai tervezésben *Magyar Zoltán*. Az előírásoknak megfelelően 2018. december 31. után a hivatali épületeknek nulla emisszióval kell rendelkezniük, 2020 után pedig minden újonnan épített épületnek ezzel a technikai szinttel kell bírnia.

A „Növénytermesztésre vonatkozó éghajlat változási hatástanulmányok módszerei” című előadásában *Erdélyi Éva* és szerzőtársa kitért a mezőgazdasági ökológiai rendszerekre ható klímaváltozási tényezők vizsgálatára. A hatások elemzésére a gráf rendszert alkalmazták és indikátorokat vezettek be. Kitért a módszer stratégiai jelentőségére a tervezési folyamatokban.

Az *ötödik szekció* a vörösiszap-katasztrófa következményeit elemezte. Vezetője *Palocz-Andresen Mihály* volt, aki bevezető előadásában a klímaváltozás és a vörösiszap-katasztrófa összefüggéseit vizsgálta. A 2010 októberében bekövetkezett katasztrófát hosszan tartó esőzés előzte meg, amely a talaj megcsúszását eredményezte. Felvetette a kérdést, hogy a fenti példa alapján nem volna-e meggondolandó a tárolók méretezését és felülvizsgálati előírásait a változásokhoz igazítani?

„Az ajkai vörösiszap-katasztrófa talajra tett ökológiai hatásai” című tanulmányában *Kovács Gábor* és szerzőtársa mérésekkel támasztotta alá, hogy a vörös iszapréteg vastagsága 10-20 cm. Jelezte, hogy vizsgálataik szerint a talaj önmegújuló ereje jelentős, és ez rövid időn belül regenerálni fogja a térség termőtalaját. Az átmeneti időszakokra energiaültetvények létrehozását szorgalmazta.

Kiss Zsuzsanna „A hulladéktelepek csurgalék vizének phytoremediációs tisztítási lehetőségei” témakörben energiaültetvények hasznosítási lehetőségeit mutatta be. Vázolta, hogy a fás szárú energiaültetvények mellett célszerűnek tűnik napraforgó és repce alkalmazása a vörös iszappal szennyezett területek tisztítására. A termesztett növényeket el kell tüzelni vagy a biodízelgyártásban lehet őket értékesíteni.

Az utolsó szekció előadásai nem a konferenciával egy időben, hanem korábban hangzottak el, de a teljesség kedvéért ezeket is egybefűztük a kollokvium beszámolóival, mivel témakörük erősen illeszkedik a klímavédelemhez.

A *hatodik szekció* a magyar–német klímavédelmi együttműködés jegyében zajlott. A szekciót *Manfred Fishedick* vezette, és így az első előadást is ő tartotta a „Wuppertal Intézet bemutatása” címmel. Ennek az intézménynek a profilja a klíma-, a környezet- és az energiavédelem témája köré csoportosodik. Számos, a két országot egyaránt érintő területet tárt fel előadásában, amely igen sok aktív együttműködési lehetőséget tartogat.

Ernest Kiss a szegedi székhelyű és főként az épületgépészettel és megújuló energiákkal foglalkozó „Archenerg Clustert” mutatta be.

Czupy Imre „A fatuskó kiemelés kísérleti eredményei” címmel egy gazdaságos vibrációs fatuskó kiemelő gépi technikai megoldást és egyúttal egy környezetkímélő erdőgazdálkodási megoldást tárgyalt.

„A nyárfatömörítés technikája a faipari alkalmazás érdekében” című előadásában *Németh Róbert* és szerzőtársa egy új technológiai módszert mutatott be. Ezzel az eljá-

rással a jövőben lehetővé válhat a viszonylag kis fajlagos sűrűséggel rendelkező fafajták szélesebb körben történő faipari hasznosítása.

Nagy Tamás „A közlekedés és a klímaváltozás” témakörben a világméretű és erősen növekvő közlekedés hatásait vizsgálta. Nemzetközi példákkal támasztotta alá a fokozott haladás és klímavédelem szükségességét.

Márföldi Anna a Benedek Elek Pedagógiai Kartapasztalatait elemezte a „Gyermeknevelés és a környezet-, valamint a klímatudatos oktatás kialakítása” témakörben.

Az Apáczai Csere János Kar tanárképzési rendszerét *Varga Józsefné* tárgyalta, aki a képzés fontosságát hangsúlyozta az oktatók továbbképzésében.

Gucsik Andor és szerzőtársai a Savaria Egyetemi Központ bemutatásával egyértelmű bizonyítékát adták annak, hogy a Nyugat-magyarországi Egyetemen, a világon egyedülálló vívmányként egy kézben van a kisgyermekneveléstől kezdve, a tanárképzésen át, egészen az egyetemi oktatásig a környezet- és klímavédelem minden lépcsőfoka.

A találkozó az NYME rektorának, *Faragó Sándornak* és az NYME rendes akadémiai tagjának, *Mátyás Csabának* a záró szavaival ért véget.

A TÁMOP-Humboldt Kollokvium előadásainak angol nyelvű kiadása 2012-ben már megtörtént. 2013-ban megjelent a fenti gyűjtemény német nyelvű változata is. Összefoglalva megállapítható, hogy a 2011. és 2012. év aszályossága külön aktualitást adott a 2010. évi konferenciának. Ez jelentett indítékot a jelenlegi ismertető megírásához is.

TÁMOP-Humboldt Kollokvium a Környezet- és a Klímavédelemért.

Konferencia elnök: Palocz-Andresen Mihály, Helyszín: Nyugat-magyarországi Egyetem, Sopron. A gyűjtemény kiadója a Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó vállalata.

[Absztrakt hozzáférés:] web <http://tamop-humboldt.nyme.hu/index.php/22462/?&L=1>

(TÁMOP-Humboldt colleg for environment and climate protection: 2009. December 3rd & 2010. October 21st in Sopron, University of West Hungary : [proceedings of the conference „Protection of the environment and the climate”] / Michael Palocz-Andresen & Róbert Németh & Dóra Szalay ed. - Sopron : Univ. of West Hung. Press, 2011. - 283 p. : ill. + CD-R)

(Támop-Humboldt Kolleg für den Umwelt- und Klimaschutz: 3. Dezember 2009 und 21. Oktober 2010, in Sopron, Universität Westungarn: [abgeleitet aus der Konferenz „Schutz der Umwelt und des Klimas”] Michael Palocz-Andresen & Róbert Németh & Dóra Szalay ed. - Sopron : Univ. West Hung. Press, 2012. S. 319. : ill.)

Bűvölet nélkül – félúton

Elmélkedések Romsics Ignác könyvéről

A magyar történetírás – az európai/nemzetközi történetíráshoz hasonlóan – szinte a kezdetektől jelentékeny érdeklődést tanúsított a historiográfia iránt. Csak a magyar történetírás történetének átfogó feldolgozására is többen kísérletet tettek már, a névsor Flegler Sándortól, Baráth Tiboron keresztül Várdy Béláig és Gunst Péterig terjed.¹

Romsics Ignác szintén nem először nyúl történetírás-történeti témához. Jelen szinézisét több, akár előtanulmánynak is minősíthető munka előzte meg, többek között a 16–18. századi magyar történetírásról, Szekfű Gyula „Három nemzedék”-éről, általában is a huszadik századi magyar történetírásról, a magyar történettudomány 1945 utáni gleichschaltolásáról, a magyar történetírás 1990 utáni intézményrendszeréről, illetve népszerűsítő jellegű előadást is tartott a teljes európai történetírás fejlődéséről.² Hozzá lehet tenni mindehhez ugyanakkor, hogy ezek az írások inkább mások eredményeire támaszkodó összefoglalások, önálló kutatásokon alapuló, eredeti, eddig nem, vagy kevésbé ismert forrásbázist megmozgató tanulmány meglehetősen kevés található közöttük.

Jelen összefoglalás lényegében a 15. századtól kezdődően kíván átfogó (Romsics professzor kedvelt, legalábbis a kötetben többször felbukkanó kifejezésével „nagyívű”) képet kialakítani a magyar történetírás fejlődéséről, s minden fejezetben – a címben ígértnek megfelelően – kitekintést nyújt az európai történetírás fejlődésére is. E fejezetek azután átölelik a 16–18. századi magyar történetírást, a 19. századi magyar „historiográfiát”, a magyar történetírás fejlődését/alakulását a 20. század első felében, illetve mindennek fő momentumait a 20. század későbbi időszakában (második felében).

Nyomban megjegyezném itt, hogy ezt a fajta kronológiai felosztást több vonatkozásban is vitathatónak tartom. Látszólag talán a politika/köztörténeti implikációk megkerülését szolgálja mindez, ugyanakkor éppen hogy megrekedés ez a köztörténeti kereteknél. Hiszen a 19. században külön fejezetbe kerül a reformkor és a neoabszolutizmus (amelyek persze köztörténeti kategóriák), s nagy a törés, amikor a szerző a dualizmus korát két részre osztja s például Jászi Oszkárt vagy Szabó Ervint a 20. század elejének („századelő”) irányzatai közé sorolja. Holott ezek viszonylag egységet képeznek a dualizmus kori történetírás egyéb irányzataival. Legalábbis abból a szempontból, hogy ekkor az egyik fő kérdés a Romsics Ignác által „tudományos”-nak, általában professzionálisnak (a problémára később még visszatérek) történetírás kialakulása, amely viszont részben éppen a Jásziék által képviselt „pozitívizmus”-sal szemben konstituálódik, tehát így, ebben az oppozícióban kapja meg az értelmét/jelentőségét.³

Amint az előzőekből látható, Romsics Ignác könyve három alapvető fejezetben tárgyalja a 19–20. századi magyar történetírás történetét, a következőkben mindeneke előtt ezeket a fejezeteket veszem górcső alá.⁴

A dualizmus kori fejezetnél (a könyvben részben „A magyar történetírás a 19. században”) már jeleztem az egyik fő kifogásomat, a periodizáció kérdését (azaz, hogy Jásziékat és Szabó Ervint elszakítja mindettől). Ugyanakkor ebben a fejezetben is megjelennek a könyv fő erényei. Romsics professzor meglehetősen széleskörű forrásanyagot megmozgatva ismerteti az időszak legfontosabb intézményeit, irányzatait, illetve történetíróit. Megjelennek ugyanakkor

a szintézisnek egyéb, a többi (a magyar történetírással foglalkozó) fejezeteiben felbukkanó vitatható pontjai is. Meglátásom szerint ugyanis túl sok a feldolgozásban az ún. „histoire événementielle”, azaz Romsics professzor számos helyen egyfajta életrajzot ad, felsorolva az egyes történészek legfontosabb műveit (ezt a kötet végén található életrajzi lexikonban vagy lapalji lábjegyzetben is meg lehetett volna tenni), esetenként igen (szerintem túlságosan is) sokat idéz a történészek műveiből (többnyire azonban inkább az előszavakból), ahol/amelyek során gyakran elmarad az értelmezés. Itt, a dualizmus kori fejezeteknél is látható az elemzés egyik fő szempontja: a reprezentatív szintézis, a Magyar Nemzet Történeté-nek analízise (hasonlóan a későbbiekben a Hóman–Szekfűhöz, illetve 1945 után a különböző összefoglalásokhoz⁶) úgy történik, hogy a szerző fejezetről-fejezetre haladva ismerteti ezek tartalmát, fő mondanivalóját, s néha a későbbi, főként a mai történetírás eredményeivel/állításaival összevetve értékeli/értelmezi az ott leírtakat.⁷ Ez sok vonatkozásban pusztán deskriptív jellegűvé, gyakran didaktikussá, sőt egyenesen trivializálónak teszi a műveket, s pusztán a jelen történetírói műveivel/eredményeivel való összevetés az egyetlen elemzési szempont. Sokkal érdekesebbé válnak az irányzatok, illetve a történetírók akkor, amikor a műveiket övező vitákra kerül sor, amelyekből ebben a korban különösen négyet emel ki a szerző: a Marczali elleni rágalomhadjáratot, az Acsádyval szembeni kritikát, az Erdélyi–Tagányi vitát, illetve „A száműzött Rákóczi” polémiát.⁸ (Mindezeket azonban a 20. század első felét tárgyaló fejezetben, ami ismételtelen felveti a periodizáció problémáját, hiszen az itteni problematikák mind-mind a 19. századi, illetve a dualizmus kori történetírásban gyökereznek.)

Hiányolható még ebből a fejezetből a különböző történetírói iskolák/irányzatok bemutatása is, pl. a népies realista irányzatról, a nemzeti romantikus iskoláról, a történetírók ún. bécsi köréről (amely szintén átnyúlik a 20. század elejére) nem esik szó, pedig ezek jelenthetnék részben a mélyebb elemzési szempontokat, s részben az európai történetírással való egybevetésre is ez adna lehetőséget.⁹

Ugyanakkor a szerző – véleményem szerint – helyesen adja meg a 19. század második felének (szerintem, amint jeleztem, dualizmus kori) magyar történetírásának summáját: ez az időszak a magyar történetírás professzionalizálódásának időszaka/periódusa, amikor is (sőt éppen ezért) sok vonatkozásban európai színvonalúvá válik.

Az intézményesülés kapcsán olvashatjuk a könyvben:

„A két tudományegyetem történeti tanszékei, az Akadémia történeti osztálya, a Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Országos Levéltár döntő mértékben járultak hozzá ahhoz, hogy a 19. század utolsó harmadában a magyar történetírás *professzionizálódott* [! – az én kiemelésem – E. V.], és elérte, sőt talán meg is haladta az átlagos európai színvonalat. Bár a történetírás képében tetszelgő jóindulatú dilettánsokkal és a kevésbé jóindulatú sarlatánokkal továbbra is lehetett találkozni, a *szakmaiság* [! – E. V.] követelményei az élenjáró nyugat-európai országokhoz hasonlóan Magyarországon is egyre általánosabbá és elfogadottabbá váltak.” (125. o.)¹⁰

Romsics Ignác könyvének következő nagyobb – a magyar történetírással foglalkozó – fejezete a 20. század első felének magyar historiográfiáját elemzi. Amint a korábbiakban említettem, meglehetősen kétséges, hogy egy fejezetbe kell-e/lehet-e összevonni a századelő történetírását a két világháború közöttivel (ezt a szerző a „Horthy-korszak” történetírásaként aposztrofálja, ami sok tekintetben kifejező (kifejezi pl. azt, hogy a szerző alapvetően a politikátörténetből érkezett historiográfiai mezőkre), hiszen itt teljesen új politikai körülmények között, meglehetősen új intézményrendszer alakult ki, új irányzatokkal egyetemben.¹¹

A szerző részletesen bemutatja ezeket az intézményeket és irányzatokat, amelyek közül a legfontosabbnak – magától értetődően – a Szekfű és Hóman által reprezentált szel-

lemtörténetet, Domanovszky művelődéstörténeti iskoláját, Mályusz, Hajnal és Szabó István társadalomtörténeti kezdeményezéseit, valamint – eléggé meglepő módon – a szélsőjobboldali (Málnási Ödön és Baráth Tibor) és a marxista történetírást (Molnár Erik, Révai József, Mód Aladár) emeli ki.¹²

Nyomban szeretném leszögezni, hogy ezt a fajta elrendezést több vonatkozásban is kérdésesnek tartom. Mert egyrészt hiányzik pl. Eckhart Ferenc és az ő alkotmány- és jogtörténeti iskolájának/irányzatának bemutatása, pedig Eckhart ebben az időszakban – de általában is a huszadik századi magyar történetírásban – a korábban említettekkel (Szekfű, Hóman, Mályusz stb.) hasonló nagyságrendű történetírói egyéniség, akinek iskolája, illetve vitája a Szent Korona-tanról a nemzeti romantikus iskolával pl. szervesen kifejezi a korszak egész jellegét historiográfiai szempontból. (Ez nem más egyébként, mint a társadalomtörténeti szempont térhódítása.¹³)

Másrészt kimarad pl. a nemzeti romantikus iskola egységes irányzatként való elemzése, bemutatása, holott ennek vitái Szekfűékkel, de akár a népiekhez vagy Mályuszekhez, illetve a szélsőjobboldalhoz való viszonyuk tisztázása/boncolgatása, szintén alapvető a korszak jellegének körüljárásához.¹⁴ Az irányzatok közül azonban különösen túlzónak és vitathatónak érzem a szélsőjobboldali (és részben a marxista) iskolák aránytalanul terjedelmes leírását. Ezek a korszak történetírásában teljesen marginális pozíciót foglaltak el, ráadásul Romsics professzor pl. Baráth Tibor és Málnási Tibor történetírását (helyesebben egy-egy meglehetősen komolytalan magyar történeti összefoglalását/kompilációját) ugyanolyan terjedelemben (5+6, összesen 11 oldalon) mutatja be, mint a mégiscsak fontosabbnak tekinthető Szekfűt, vagy Hajnalt (ő 4 oldalt kap), vagy Szabó Istvánt. Az elhibázottsághoz mindezekeken felül az is szervesen hozzátartozik, hogy ezeken a hosszú és másoktól elspórolt oldalakon a szerző „elemzése” kimerül a szinte szó szerinti hosszú idézetekben, amelyeket – amint már említettem – szerintem máshol is, ebben a fejezetben szintúgy, túl hosszú lére ereszt, s nem ritkán ismert szövegrészeket (pl. Szent István Intelmeit a jövevény népekről) idézve teszi ezt.¹⁵

Egyébként pedig még a következő megjegyzéseim lennének ehhez a fejezethez: nem kívánok túlságosan mélyen belemenni a Szekfű-kérdésbe (megtettem ezt máshol¹⁶), de egyrészt a Szekfű ábrázolás szétesik, különböző fejezetekben szerepel, különböző problémák körül, aminek alapján nehéz kibogozni még a szerzőnek is a róla alkotott képét. (Persze kérdés, hogy ilyen képre Szekfűről egyáltalán szükség van-e?) Részben persze előkerülnek a Szekfű-diskurzus bizonyos elemei, amelyeknek alapján kérdéses például Szekfű szaktörténész vagy ideologikus mivolta.¹⁷ Romsics Ignác – úgy tűnik – időnként a kelleténél jobban hangsúlyozza ideologikus mivoltát, a „Három nemzedék”-et például (Dénes Iván Zoltánnal megegyezőleg¹⁸) nem tekinti szakmunkának (viszont soha, sehol nem tisztázza könyve során, hogy mi a „szakmunka”, illetve a „szakmunkaiság” kritériuma), s szerinte Szekfűnél a harmincas években („Mi a magyar?”), illetve a negyvenes években („Valahol utat veszítettünk”) is döntőek/alapvetőek az ideológiai motívumok. Ennek során persze olyan eléggé feloldhatatlannak tűnő ellentmondásba ütközik, hogy a Magyar Történetet a legjobb magyar történeti összefoglalásnak minősíti (igaz, hogy csak annyi terjedelemben ír róla, mint Málnási Ödön „A magyar nemzet őszinte története”-ről, vagy Mód Aladár összefoglalásáról). Eközben elismeri viszont, hogy Szekfű a Magyar Történetben mintegy meghosszabbítja, az egész magyar történelemre kiterjeszti a „Három nemzedék” korábban merő ideologikumnak aposztrofált felfogását. Akkor ez most (Magyar Történet, Szekfű egészében) szakmunka vagy ideologikum?¹⁹

Az ellentmondások számát nem csökkenti (hanem növeli) pl. a Szekfűvel (hallgatólagon) szembeállított Szabó István értelmezése a könyvben. Szabó István itt a maga

társadalomtörténeti (közelebbről parasztság- és népiségtörténeti) kezdeményezéseivel/ törekvéseivel úgy jelenik meg, mint a tudományosság letéteményese, akinek megállapításai/eredményei sok vonatkozásban máig érvényesek.

„A magyarság életrajza”, illetve a „Nemzetszemlélet és magyarságtudat” című munkák kapcsán írja Romsics Ignác:

„A magyarság életrajza a két világháború közötti népiségtörténet kiemelkedő alkotása. A rendelkezésre álló rész munkálatokra és saját kutatásaira is támaszkodva Szabó István olyan szintetikus munkát alkotott, amely a szellemtörténet spekulatív konstrukcióit és a népiségtörténet metaforikus nyelvhasználatát egyaránt elkerülve ad *szakszerű* és *tárgyilagos* [az én kiemeléseim – E. V.] képet a magyar és nem magyar népek történeti demográfiai és településtörténeti múltjának ezeréves Kárpát-medencei alakulásáról...” „1943-tól kezdve jelentős energiáit kötötte le az oktatás, de továbbra is jelentkezett kisebb-nagyobb társadalomtörténeti írásokkal. Kiemelkedett ezek közül az 1943-ban megjelent Nemzetszemlélet és magyarságtudat című terjedelmes tanulmánya, amelyben a rendi és modern nemzeti történet alakváltozásainak elemzésén keresztül lényegében a magyar nacionalizmus történetét írta meg ma is érvényes formában.” (I. m. 337. o.)

Itt meg szeretném jegyezni, hogy semmiféle különösebb előítélet vagy averzió nem befolyásol a Szabó Istvánról alkotott véleményemben, helyes, hogy Romsics Ignác – nem utolsósorban az én kutatásaimra, illetve megállapításaimra támaszkodva – a magyar történetudomány kiemelkedő 20. századi képviselői között tárgyalja. Ugyanakkor pl. Szekfű esetében mintha túl sokszor hangozna el az „ideologikus”, s Szabó esetében pedig a „szakszerű”, és a „tárgyszerű” jelző. Holott – amint korábbi tanulmányaimban erre rámutattam – Szabó István munkáiban szintén számos alkalommal kimutatható az ideologikus, „retorikus”/retorikai motívum. Egyik kiváló példa erre éppen az idézett „Nemzetszemlélet és magyarságtudat” című cikksorozata, amely 1943–44-ben (tehát nem csak 1943-ban!) jelent meg a Várkonyi Nándor által szerkesztett *Sorsunk* című folyóirat hasábjain (már a megjelenés helye is ideologikummal telített, hiszen nem szaklapról, illetve szakfolyóiratról van szó!). Ebben Szabó azt fejti ki (summázva), hogy a XVI–XVIII. századi rendi, illetve a 19. századi politikai nemzetfogalom után saját korában a pl. (helyesebben legfőképpen) Mályusz Elemér által „A magyar történetudomány”-ban kifejtett *népi* nemzetfogalom és nemzetszemlélet az aktuálisan érvényes és így követendő (azaz ezzel azonosítja magát). Mi ebben a ma is érvényes forma?²⁰

Kifejezetten ténybeli tévedés ebben a fejezetben mindezek felül, hogy a Mályusz által az Országos Levéltárban alapított munkaközösség írásai jelentek volna meg a Település és Népiségtörténeti Értekezések című sorozatban 1938 és 1943 között.²¹ Az előbbi munkaközösség által készített monográfiák csak két szerzőtől (Szabó István, Ila Bálint), a Magyarság és Nemzetiség című sorozatban láttak napvilágot, míg a Romsics professzor által említett sorozat a Mályusz egyetemi (!) intézetében, a harmincas évek második felében felállított Népiség és Településtörténeti Intézetben készült doktori értekezéseket tartalmazza.²²

Mályusz kapcsán érdemes még megjegyezni, hogy a szerző (bevált módszeréhez híven, miszerint inkább előszavakból és – néha, itt is – politikai propagandafüzetekből idéz hosszasan) indokolatlanul nagy terjedelemben (majd egy teljes oldalon) idéz/közöl hosszú részleteket Mályusz „Vörös emigráció” című, valóban pamfletnek minősíthető könyvéből.²³ (I. m. 325. o.) Ugyanakkor meg sem említi (nemhogy valamilyen összképet adna róluk) Mályusz valóban úttörőnek tekinthető/számító társadalom- és szellemtörténeti munkáit (Türelmi rendelet, A Rákóczi-kor társadalma, A magyar társadalom a Hunyadiak korában, A magyar köznemesség kialakulása, Magyar renaissance²⁴, magyar barokk

stb.²⁵), aminek következtében – bár az alfejezet részben az „utak a társadalomtörténethez” címet viseli – Mályusz társadalomtörténeti, a magyar mediavisztikát modernizálni kívánó törekvései elsikkadnak s – majdhogynem Szekfűhöz hasonlóan – inkább ideológiai, ideológusi implikációi kerülnek előtérbe.²⁶ (Jellemző módon a Szekfű és Mályusz között a középkori magyar nemzetiségi politikáról folytatott vitát is azzal intézi el lapidárisan a szerző, hogy mindkettő „egyaránt spekulatív és anakronisztikus”; nem tudom, hogy ilyen leírható-e historiográfiai munkában, ebben az esetben azonban bizonyosan kétséges, hiszen talán mégis a mögöttes tartalmakra, a miért-re való rákérdezés lenne itt a feladat.)²⁷

Romsics Ignác összefoglalásának utolsó nagyobb érdemi egysége az 1945 utáni magyar történetírást mutatja be („A magyar történetírás a 20. század második felében” címmel.²⁸) Ebben külön alfejezet tárgyalja az 1945 és 48 közötti időszakot, amely a professzor akadémiai székfoglalójának is tárgya volt.²⁹ (Külön fejezet elemzi végül az 1989 utáni, a rendszerváltozást követő időszakot, ezt azonban nyugodt szívvel együtt olvashatjuk az előző fejezettel.)

A szerző ebben a részben is nagy lendülettel mutatja be az új, immár marxista történetírás intézményrendszerét, pl. a különböző kutatóintézeteket (valamint Országos Levéltár), folyóiratokat, egyetemeket, forráskiadványokat, a legfontosabb vitákat, szintéziseket stb. Az intézmények bemutatásánál változatlanul hiányolhatjuk a segédtudományok és a rokontudományok „fejlődésének”/alakulásának elemzését, pedig ezekből (amint a korábbiakban is) többfajta következtetés is levonható. (Például a segédtudományok esetében a mediavisztika háttérbe szorulása az 1950-es években.) E fejezetekben is túlzottan, túlságosan is lexikonszerűnek érzem az egyes történészek életművének a bemutatását, itt is érvényes: mindezt lábjegyzetekben vagy függelékben meg lehetett volna oldani.³⁰

Hiányolhatjuk még a fejezetben a különböző irányzatok (esetleg gazdaságtörténet, társadalomtörténet, agrártörténet, eszmetörténet) elemzését. Mindössze két ilyesmivel foglalkozik a szerző (ha a külföldi magyarok történetírását nem számítjuk ide – amit viszont, mármint a külföldi magyarok történetírására való kitekintést, csak helyeselhettünk, hiszen az is a magyar történetírás szerves része): az egyetemes történeti kutatásokat, kiemelve benne az ókortörténetet és a Kelet-Európa kutatására vonatkozó eredményeket, valamint az 1945 utáni historiográfia írás teljesítményeit.³¹

Ezen irányzatok bemutatásánál Romsics professzor eljárása az, hogy a szintézisekben itt is időrendben haladva (őstörténet, középkor, koraujkor, 19. század, 20. század, illetve ekkor már természetesen az 1945 utáni időszak is) az egyes korszakokon belül mutatja be pl. a különböző rész tudományok (történeti demográfia, várostörténet stb.) újabb és újabb megállapításait. Itt a fejezetek (sőt az egész könyv) áttekintését meglehetősen nehézé teszi, hogy az újabb és újabb szintéziseknél (legutoljára a „Magyarok Európában” köteteinél) újból és újból nekirukkol egy ilyen időrendben haladó áttekintésnek, aminek alapján meglehetősen nehézkéssé válik az egyes szintézisek összehasonlítása, illetve mindez az egész kötet alapvetően „eseménytörténeti”, lexikális jellegét húzza alá. Az egyik leginkább vitatható pontnak ebben a fejezetben mégis az ún. „nemzeti kommunista” történetírás fogalmát gondolom.³² Erről már egy meglehetősen régi vita/diskurzus folyik a magyar történeti (sőt publicisztikai) irodalomban, merthogy nemzeti és kommunista elvileg kizárják egymást. A fogalmi zavart jelentős mértékben növeli, hogy – ismereteim szerint – Rainer M. János is ezt a jelzőt használja (sőt ez a summa) Nagy Imre életrajzában a mártír miniszterelnök politikai koncepciójának, illetve gyakorlati tevékenységének minősítésére.³³ A nemzeti itt – az én értelmezésemben – éppen a hivatalos hatalommal, a rákosista berendezkedéssel való szembenállás, a (társadalmi-demokratikus reformokkal is egybekötött) önálló „magyar út” szinonimája. A Romsics Ignác által használt értelemben vett nemzeti kommunista történetírás viszont (úgy tűnik) éppen a fennálló hatalmat, azaz

a Rákosi-féle berendezkedést kiszolgáló történetírás. Itt Romsics professzor nyilván pl. a Mód Aladár (és részben Révai) által képviselt felfogásra utal³⁴, ahol a Habsburgokkal/németekkel szembeni nemzeti szabadságharcok (amúgy a népfront gondolat jegyében) alapvető jelentőségűek voltak. Mindazonáltal nemzetinek ezt a történetírást (főleg a korszak egészére nézve) mégsem aposztrofálnám, hiszen fő tartalma az *osztály* fogalma, illetve az osztályharc kategóriája volt, amihez képest – legalábbis bizonyos esetekben – a nemzeti/nemzet éppen szélesebb, demokratikusabb tartalmat hordozhatott. (Amint ez Nagy Imre, illetve az egész 1956 esetében is így volt, hiszen utóbbit ma már inkább „nemzeti felkelés”-nek, nemzeti szabadságharcnak hívjuk.³⁵)

A „nemzeti” jelző ekkor sok vonatkozásban az osztályellenség (azaz a nemzethez nem tartozók) kizárására (hogy ne mondjam kitelepítésére) szolgál, azaz az osztályfogalomnak alárendelődik. A történetírásban ennek leképezése az a tény, hogy a nemzetet azonosították az alsóbb társadalmi rétegekkel (munkásosztály, zsellérség, szegényparasztság) s ehhez képest egyenesen a demokratikusabb felfogás felé való nyitást jelentett az 1970-es években az a „feldfedezés”, hogy az alsóbb társadalmi rétegek szemhatára – pl. a középkorban – alig terjedt lakóhelyükön, közvetlen környezetükön túl (a nemzet, haza látóköréig aligha); ezzel sokkal inkább a felsőbb rétegek, pl. a művelt köznemesség rendelkezett, s a Dózsa-féle parasztháború (a társadalmi haladás letéteményese) sem a szegényparasztság és a zsellérség, sokkal inkább a korábban (az 50-es években) osztályellenségnek tekintett, emelkedő, polgárosodó paraszti réteg, s a mezővárosok voltak.³⁶

A Mód Aladár-féle szemlélet és az osztályharcos felfogás ott ér egyébként össze, hogy mindkettő meglehetősen primitív politikátörténet volt, s jellemző, hogy a társadalomtörténeti szemszög akkor rehabilitálódik (illetve ver gyökeret, honosodik meg), amikor a nemzetfogalom is nyit korábban kiátkozott rétegek (az „uralkodóosztály”) felé, azaz demokratizálódik. A nemzetit (akármilyen egyéb kiegészítéssel) inkább az utóbbiaknak hagynám meg.³⁷

Hozzátenném mindehhez, hogy ugyanakkor nem a „nemzeti kommunizmus” fogalmának a problematikája az 1945 utáni fejezet (azaz az 1945 utáni magyar történetírás) kulcskérdése. A döntő szempont itt annak felvetése (s véleményem szerint a számos adat, név, intézmény „historie événementielle”-szerű felsorolása mellett/mögött tulajdonképpen ez sikkad el a könyvben), hogy az 1945/48 utáni, ún. „marxista” történetírást hogyan lehet értékelni, értelmezni: azaz (az extenzív bővülés mellett³⁸), jelentett-e/jelenthetett-e ez valamiféle előrelépést a korábbi, pl. a két világháború közötti magyar történetíráshoz képest?³⁹

Véleményem szerint nem, sőt egyenesen nagyfokú visszaesést hozott, ugyanis míg pl. a két világháború közötti periódusban, sőt sok vonatkozásban már a dualizmus időszakában is (bár akkor nem ez a fő mérce) számos társadalomtörténeti vonatkozást hordozott a magyar történetírás (sőt a legjobbak – ezért a legjobbak – kifejezetten ilyen, vagy szintén európai léptékkal is bíró eszmetörténeti történetírást műveltek), a háború után (1948-tól kezdődően), bár – főként az 1970-es évektől kezdődően – tartalmazott társadalom- és gazdaság-, sőt eszmetörténeti modernizációs tendenciákat (de különösen egyéniségeket), sok vonatkozásban, egyéb kelet- és közép-európai társaihoz hasonlóan, mégis visszaesett a rossz *politikátörténet* szintjére.⁴⁰ Mindezt számos bizonyítékkal és érveléssel lehet alátámasztani, aminek csak egyik eleme a történettudományos intézményrendszer „államosítása” (pl. a Történettudományi Intézet, Munkásmozgalmi Intézet, Párttörténeti Intézet), azaz pártirányítás alá vonása, ami – mutatis mutandis – azért 1989-ig érvényes volt. (Mindez természetesen a tudományos kutatás és véleményalkotás szabadságát is alapvetően gátolta, amihez képest a két világháború közötti időszak aranykor volt – ezért is léteztek különböző irányzatok akkor.⁴¹)

Ami a legjobban bizonyítja azonban a politikatörténet regnálását és a modern Nyugat-Európában ekkor áttörő társadalomtörténeti/társadalomtudományos megközelítés marginális voltát, de legalábbis másodrangú helyzetét, az éppen az 1980-as években megfigyelhető, de még az 1990-es években is tartó (vagy akkor főképpen kibontakozó) folyamat, a történettudomány ún. *reprofesszionalizációja* volt (pedig, mint láthattuk, a professzionalizmus a 19. század programja).⁴² Mindez jelenti pl. a forráskritika, a segéd-tudományok tekintélyének visszaszerzését, a citatológia, a közvetlen politikai/ideológiai utalások, a „vörös farok” elhagyását, az újból meginduló, „pozitivista” forrásközlést (pl. Anjou-kori Okmánytár, Erdélyi Oklevéltár stb.), bizonyos folyóiratok újbóli megindulását, a régi-új rész tudományok (kormányzattörténet, intézménytörténet, egyháztörténet stb.) „szakszerű” művelését.⁴³

Befejezőként néhány szót a könyvnek az egyetemes történetírást taglaló fejezeteiről. (Itt persze alapvető kérdésekről lesz szó.) Ebben az egyik szembeszökő ellentmondás, hogy Romsics Ignác előszavában Ernst Breisach magyarul 2004-ben megjelent monográfiájához utalja az olvasót, ugyanakkor ő saját maga is jelentős/terjedelmes fejezeteket szán mindennek, viszont nem tisztázza mondanivalójának viszonyát Breisach említett művéhez. Ennél is nagyobb problémának gondolom a korábban már említett koherencia hiányának a kérdését, mert a szerző nem tisztázza sem Breisach, sem a saját egyetemes történeti historiográfiái fejezeteinek viszonyát a magyar történetírásról szóló fő fejezetekkel. A koherenciahiány és a fogalmi tisztázatlanság egyik fő (vagy talán legfontosabb) elemének a „tudományos” történetírás fogalmának használatát gondolom. A kötetben, meglehetősen nyilvánvalóan, a „tudományos” történetírás a 19. században kibontakozó ún. „professzionális” történetírást jelenti. Szinte teljesen elsikkad azonban az a probléma, hogy – számos újabb historiográfiai összefoglaló szerint – a huszadik században a történetírásnak/történettudománynak egy teljesen új paradigmája bontakozik ki, amelyet társadalomtudományos, szociológiai alapvetésű „szcientista” történetírásnak szoktunk nevezni. Nincs itt tér a két paradigma összevetésére (korábban több írásomban, pl. Breisach könyve kapcsán is részletesebben kifejtettem ezt⁴⁴), a kérdésnek itt olyan szempontból van jelentősége, hogy egyrészt a fogalmak tisztább használata lehetőséget adna a 19. és 20. századi történetírás fő irányainak, problémáinak konzisztensebb áttekintésére (amikor is nem „esnének szét” az egyes iskolák); másrészt problematizálhatná mindez a magyar történetírás fő kérdéseit is a 20. században, hiszen az meglehetősen deskriptív jellegű elrendezésnek tűnik, ahogy a magyar történetírás a 20. század első és második felében Romsics könyvében megjelenik. Ellenben lényegesen jobban problematizálnak, de legalábbis megválaszolandó kérdéseket feltevőnek tűnik, hogy kinél, melyik irányzatnál, milyen mértékben valósult meg a 20. századi európai történetírásban oly „forradalmi” jelentőségű társadalomtudományos/szociológiai aspektusú, a 19. századi politikatörténet-centrikus történetírással diametrálisan ellentétes, „modern” történettudomány. (Felfogásom szerint ebben áll pl. a két világháború közötti magyar történetírás jelentősége, s ezért hiányolom pl. Eckhart Ferencet, viszont ezért elhanyagolható Málnási Ödön és Baráth Tibor, sőt bizonyos tekintetben Révai, Mód Aladár vagy akár Molnár Erik is.⁴⁵ Utóbbiak jelzik, hogy ez a problematizálási irány lehet mérvadó a marxista történetírás értékeléséhez – tehát az egész könyvben a „Magyar történetírás a 20. század második felében” című fejezethez – is: azaz, hogy ez mennyiben valósította meg/képviselte ennek a szcientista, társadalomtudományos történetírásnak a szempontjait, így mennyiben képvisel egyfajta európaiságot, illetve: hogy ennek mi a viszonya a két világháború közötti, több vonatkozásban akár európai léptékű magyar történetíráshoz?)

Nem mehetünk el szó nélkül mindezzel egyidejűleg az egyetemes történetírást tárgya-

ló fejezetek egy további alapvető problémája mellett sem. Romsics Ignác ugyanis több alkalommal kitér történetelméleti és történetfilozófiai kérdésekre, persze tárgyából adódóan (a magyar történetírás erre kevés lehetőséget ad) ennek kis teret szán, s inkább csak érzékelteti, hogyan vélekedik e problémákról. Egyrészt ugyanis mindennek kevés jelentőséget tulajdonít (vagy átutalja Breisach-hoz az olvasót e vonatkozásokban); másrészt értelmezése, értékelése már-már lapidáris, egyenesen ismeretterjesztő előadások/tanfolyamok szintjére süllyedő előadásban/ábrázolásban merül ki. Vonatkozhat mindez akár pl. a történelmi materializmust (Marxékát) tárgyaló fejezetre, vagy a Nietzsche-re vonatkozó sorokra, de az olyan kijelentés is alapvetően téves, hogy B. Croce a történelmi megismerés alapját az intuícióban látja. Ez legfeljebb ifjúkorára érvényes, s pl. 1938-as híres művében⁴⁶ azért bírálta Meineckét, mert a historizmus kialakulásában – amelyet egyébként ő is az európai gondolkodást forradalmasító jelenségnek gondol – Justus Mösernek, Herdernek és Goethének tulajdonítja a legnagyobb jelentőséget. Ő ezzel szemben Hegelt tekinti – pl. Goethe helyett – a fő egyéniségnek, s nagy különbség Hegel és az előzők között éppen a „közvetlen”, a „közvetítés” nélküli, a Herder és Goethe által oly kedvelt irracionális elutasítása. De úgy gondolom, hogy ma már nemigen lehet arcpirulás nélkül leírni azt, hogy Collingwood nézeteiben „kevés eredetiség” van⁴⁷, amihez képest (ez lehet, hogy Breisach hatása) ízlésemhez (és jelentőségükhöz) képest meglehetősen sok szó esik Beardról, Beckerről, Carr-ról és Eltonról (összességében több, mint Croce-ékról), s pl. a hermeneutikáról egyetlen szó sem.⁴⁸

Hogyan lehet összegezni a fentebb elmondottakat, azaz mi is tulajdonképpen jelen sorok szerzőjének végső verdiktje Romsics professzor könyvéről?

Mindenekelőtt Romsics Ignác nagyszabású szintézise (az elmondottak fényében) kissé elsietettnek tekinthető. Ezt talán meglepő egy olyan roppant kiterjedt publikációs listával rendelkező, akadémikus történészről kijelenteni, úgy vélem azonban, hogy meglehetősen naivitás Romsics Ignác részéről, ha úgy gondolja, néhány éves tájékozódással/olvasással a témakörben (azaz alapvetően mások munkájára/feldolgozásaira támaszkodva, hiszen lényegében egyetlen itt tárgyalt témakörben sem végzett alapkutatásokat⁴⁹, nem publikált a kérdéskörrel kapcsolatos forrásokat sem) képes lehet egy ilyen nagylélegzetű feladattal megbirkózni. Romsics Ignác ugyanis (amint a könyv szövegéből is lényegileg kiderül, illetve a korábbiakban is többször utaltam erre) politikatörténész, aki jelen könyvében inkább csak kirándulást tett a historiográfia területére. Ma már azonban a historiográfia nemzetközi gyakorlata azt mutatja, hogy ezt nem lehet holmi kedvtelésből, „levezetésképpen”, mellékesen üzni, mindennek ugyanis olyan óriási irodalma van, olyan eddig még ismeretlen vagy feldolgozatlan forrásanyagot kell megmozgatni⁵⁰, olyan széleskörű (nem kis részben filozófiai) műveltségre kell szert tenni ennek műveléséhez, hogy ez lehetetlenné teszi a tárgykör mellékesként, átnyergelésként való üzését, mindez teljes embert kíván.⁵¹ Úgy hiszem, hogy ezek jelentős részével Romsics Ignác nem rendelkezik, s ebből adódik pl. az egyetemes historiográfiai folyamatokra való kitekintésének enyhén szólva is hiányos, dülöngélő megalapozottsága (ezt bizonyítja az irodalomjegyzék vonatkozó részének roppant szelektív volta is⁵²), a filozófiai áramlatok bemutatásának időnként ismeretterjesztő, időnként lapidáris és redukcionista volta, vagy például az alkalmazott fogalomrendszerének/fogalmainak láthatóan meg nem emésztett / végig nem gondolt volta, illetve az egyetemes és magyar folyamatok közötti kapcsolat bemutatásának szinte teljes hiánya.⁵³

(Az elsietettséget bizonyítja egyébként a könyvben található számos félreütés, helyesírási hiba, időnként kifejezetten értelmetlen mondatokkal megfűszerezve. Pl. 301. o. és 60. o.: detereminisztikus/determinisztikus helyett; 287. o.: monoklauzalitás monokauza-

lítás helyett; 239. o. Darton/Darnton helyett; 222. o. par excellence/par excellence helyett, stb. stb.⁵⁴ Mindük közül kiemelkedik a francia levéltárosi intézmény, az École des Chartes-nak a leírása a 133., 114., 115. és a 67. oldalakon, ahol minden esetben Chartres-t olvashatunk, bizonyítva, hogy itt nem egyszerű félreütésről, hanem hibáról, a francia nyelvtudás alapvető hiányosságairól, a francia intézmény nevének nem helyes ismeretéről van szó, pedig ez újabban több magyarul megjelent kiadványban, kézikönyvben is helyesen olvasható.⁵⁵)

Hozzá kell tenni ugyanakkor, hogy nem tagadhatók Romsics Ignác könyvének jelentős érdemei sem. Amint utaltam rá (a jelzett kifogásokkal) alapvetően tarthatónak gondolom a dualizmus koráról adott képet (igaz a periodizációval nem értek egyet), különösen a professzionalizmus fogalmának alkalmazását. Szintén roppant üdvözlendőnek gondolom az intézményrendszer mélyebb bemutatására irányuló erőfeszítéseket (amelyeket persze, egyes, az elméleti kérdések iránt is fogékonyságot mutató történészek mélyen lenéznek, „pozitivistának” minősítenek, igazolva ezzel változatlanul tökéletes tudatlanságukat a pozitívizmus fogalmának mibenlétéről) – igaz ez némely esetben kissé öncélú, különösen, amikor a szerző nem tud lényegi jelentéstartalmat hozzárendelni a fejleményekhez, példának okáért az 1990 utáni jelenségek leírásánál. (Teljesen jelentéktelennek/irrelevánsnak gondolom azt a szóban/beszélgésekben felvetett szempontot/kifogást, miszerint Romsics Ignác pusztán 1945 előtt született történészeket említ könyvében. Ez – mint Hegel mondaná – teljességgel külsőleges szempont.)

Az egyik legnagyobb érdeme a könyvnek azonban (a szintén jelzett kérdéseimmel együtt) az 1945 utáni magyar történetírás bemutatása, amely a vonatkozó irodalomban a legnagyobb terjedelmű⁵⁶, számos tanulságos részletet, érdekességet, sőt gondolatot találunk itt, ami jó kiindulópont (viszont inkább csak kiindulópont) mondjuk az egyetemisták számára a korszakkal való nem könnyű szembesüléshez.

Mindent összevetve, jelen sorok szerzője (hogy a könyv címére rímelő allúziót használjon) egyáltalán nincs „elbűvölve” Romsics Ignác könyvétől⁵⁶, ugyanakkor jelentős erőfeszítésnek – valahol félúton lévőknek – tartja egy olyan irányban, amelyre a magyar historiográfiai kutatásnak és oktatásnak nagy szüksége van, s amely részben tükrözi is ennek jelenlegi helyzetét, s amely többek között az európai (sőt kelet-európai) történetírással való alaposabb összevetéssel (és persze további bőséges alap kutatásokkal) mélyíthető tovább.

(Romsics Ignác: Clio bűvöletében. (Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel.) Budapest, 2011, Osiris Kiadó, 628 p.)

JEGYZETEK

- 1 Vö. Erős Vilmos: Gunst Péter: A magyar történetírás története. in: *BUKSZ*, 1996/3. 334–336. o.
- 2 Vö. *Századok*, 114. évf., 1980. 3. sz. A felszabadulás utáni évtizedek magyar történetírása. Rövid áttekintés.
Benne Romsics Ignác: Történetírásunk a két világháború közötti korszakról. 440–465. o.
Romsics Ignác: A katasztrófa okai. *Korunk*, 2007. július.
Romsics Ignác: Történelem, történetírás, hagyomány. Osiris Kiadó, Budapest, 2008.
Romsics Ignác: A magyar történetírás évszázadai. *Korunk*, 2011/5. május. 3–15. o.
- 3 Ha pedig felvetődött már a periodizáció kérdése, rögtön megjegyzném, hogy az európai történetírásra való kitekintésben jelentős koherenciahiány van. Felvetődnek itt a szellemtörténeti/eszmetörténeti kategóriák (reneszánsz, felvilágosodás – de a barokk nem), később romantika, historizmus, pozitívizmus, történelmi materializmus, „tudományos” történetírás stb. Nem világos, hogy miért éppen ezek vetődnek fel, mi ezeknek az egymáshoz való viszonya, hogyan kapcsolódnak pl. a későbbi, huszadik századi történetíráshoz, mondjuk a szellemtörténethez. Utóbbinál – a fogalmi zűrzavart növelve – megjelennek a nemzeti történetírás szem-

pontjai is, nevezetesen, a szellemtörténethez kötődően a német kerül terítékre, viszont akkor a többi (amerikai, francia, angol) miért nem? Itt jegyezném meg azt is, hogy az európai kitekintésnél – sok egyéb mellett – talán hiányolható némi kelet- vagy közép-európai kitekintés/utalás is. Hiszen a magyar történetírás egyik mércéje – a kétségkívül mérvadó nyugat-európai mellett – mégiscsak ez lehetne (a „horribile dictu” osztrákkal esetleg még ki is egészítve, vagy ebbe azt is beleértve).

- 4 Nem kívánok részletesen foglalkozni a 16–18. századi időszakot tárgyaló résszel, mert ez inkább bevezető/felvezető jellegű, s részben tárgyából adódóan is csak felületes áttekintés, alapvetően korábbi panelekre épít. A leginkább alapvető panel a felvilágosodásnak a magyar történetírásból való hiányolása („A felvilágosodás nyugat-európai történetírásához fogható historikusok tehát nem születtek a Duna, Tisza és a Maros mentén” – hangzik az állírái verdikt a 42. oldalon.) Holott – akár szakirodalmi szinten is – érdemes lett volna szembesülni azzal a korábban pl. Hóman Bálint, később részint Gunst Péter által képviselt felfogással (amelyet számos európai feldolgozás erősít), hogy a par excellence felvilágosodás (pl. Voltaire és Condorcet) tulajdonképpen – ahistorikus volta miatt is – egyfajta dilettantizmusnak tekinthető, s az igazán előremutatót, európai forráskritika alapjait lerakó, sokszor jézuita (tehát felvilágosodás-ellenes) erudita történítők/történetírói iskolák valósították meg. Ennek pedig több magyar megfelelője, párhuzama volt, így ekkori történetírásunk/történettudományunk több szempontból éppen hogy európainak minősíthető. Ez a közfelfogás paneljeinek jelentősen ellentmondó értelmezés. Vö. mindezekhez:

Hóman Bálint: Tudományos történetírásunk megalapítása a XVIII. században. In: Uő: Történetírás és forráskritika. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1938. 353–380. o. Valamint uő: A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon. Uo. 383–437. o.

Erős Vilmos: A XVI–XVIII. századi történetírás II. A magyar történetírás a XVI–XVIII. században. In: Világosság, 2009/3. 127–137. o.

- 5 I. m. 77–166. o.
 6 De számos egyéb munka, így pl. a két világháború között Málnási, Baráth, ismertetése is így történik. Vö. mindezekről a későbbiek.
 7 I. m. 152–166. o.
 8 Vö. i. m. „A századelő irányzatai és vitái” című fejezet. 260–284. o.
 9 Vö. mindezekhez pl. R. Várkonyi Ágnes 1973: A pozitívista történetelmélet a magyar történetírásban. I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest.
 R. Várkonyi Ágnes. Buckle és a magyar polgári történetírás. *Századok*, 1963 (97) 610–644. o.
 Vardy, Steven Bela, *Clio's Art in Hungary and Hungarian America*. New York: Columbia University Press. 1985. (Ez nem szerepel a kö-

tet végén található irodalomjegyzékben. Minderről később.)

Erős Vilmos: A magyar történetírás a dualizmus korában. *Valóság*, 2012/2. 22–40. o. Uő: Die ungarische Geschichtsschreibung zur Zeit des Dualismus (1867–1918). In: *Kakanien revisited*, 2012. <http://www.kakanien.ac.at/beitr/fallstudie/VEroses1/main>. 1–10. o.

- 10 Az idézett sorok nem akármilyen historiográfiái horderejének megértéséhez (jelentéskonstituálásképpen) érdemes felidézni a következőket:

R. Várkonyi Ágnes (korábban már említett) monográfiájában – amelyről Dénes Iván Zoltán egy helyütt azt állítja, hogy szinte észrevétlen maradt a magyar historiográfiában, holott az a Debreceni Egyetemen már az egyetemisták számára is kötelező olvasmány! – azt az álláspontot képviseli, hogy igazán előremutatót – persze a marxizmus mellett, vagy inkább után – a pozitívizmus jelentett a 19. század második felében (különösen) a maga gazdaság- és társadalomtörténet-centrikus szemléletével, s a rankei historizmus pusztán a feudális, nemesi-romantikus érték szemlélet szócsové lett volna. Ezzel szemben meg kell állapítanunk (a legújabb historiográfiái szakirodalom fényében különösen), hogy a 19. századi európai történetírás legfontosabb jelensége a rankei hagyományokon kiinduló professzionalizálódás volt, amelyhez képest a pozitívizmus sok vonatkozásban merő dilettantizmus volt, nem véletlenül szenvedett alapvetően vereséget a nagy 19. századi, a paradigmák kérdését eldöntő vitákban. Mindez persze azt jelenti, hogy pl. a magyar történetírásban az európaiság színében/jelmezében tetszelgő polgári radikális és történelmi materialista történetfelfogás (á lá Jászi és Szabó Ervin) „szociológiai” szemlélete, sok vonatkozásban merő dilettantizmus és politikai propaganda volt.

Látható, hogy Romsics Ignác állásfoglalása ebben a vonatkozásban közelít ehhez az európai szakirodalomhoz (s ellentétes pl. Pók Attila és mások korábbi felfogásával), viszont épp itt hiányolhatjuk a koherenciát, azaz azt, hogy ezt a professzionalizálódást egy fejezetben, Jásziékat egy másikban tárgyalta, s így elmaradt a tulajdonképpeni fogalmi, sőt elvi konfrontáció (pedig ez ráadásul a szintézis kulcsfogalmait érinti).

Az a megállapítás persze, hogy a dualizmus kori történetírás ezzel a professzionalizálódással sok tekintetben európai rangú, nem teljesen új, hiszen erre utalt már a magyar szakirodalomban részben Gunst Péter (ő is „tudományos” történetírásról beszél ekkor, hasonló értelemben, mint Romsics Ignác, azaz nem Jásziékat értve ezen), de Várdy Béla, illetve Glatz Ferenc, sőt – jóval korábban – Hóman Bálint is megállapította ezt.

Hogy azután ezt a professzionális történetírást a magyar és nem magyar szakirodalom számos al-

- kalommal „lepozitivistázza” az megér egy külön misét, s az e kérdéskörben uralkodó fogalmi zűrzavart példázta, amire jelen sorok szerzője korábbi írásaiban már számos alkalommal utalt.
- 11 Vö. Vardy, Steven Bela, 1976 *Modern Hungarian Historiography*. New York: Columbia University Press
- 12 I. m. 337–355. o.
- 13 Az Eckhart irodalomból vö. pl. Mezey Barna, 2000. Utószó. In Mezey Barna (szerk.): *Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet*. 407–437. Budapest: Osiris.
- 14 Vö. Kosáry Domokos: A magyar történetírás a két világháború között. In Kosáry Domokos (szerk.): *A történelem veszedelmei. Írások Európáról és Magyarországról*. Budapest: Magvető, 1987. 321–355. o.
- 15 I. m. 328. o. 329. lj.
- 16 Vö. legújabban Erős Vilmos: A szellemtörténetről a népiségtörténetig. (Tanulmányok a két világháború közötti magyar történetírásról.) (2., javított, bővített, átdolgozott kiadás.) Debrecen University Press, Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012. (A továbbiakban Erős 2012.)
- 17 I. m. 295. o. és passim.
- 18 Vö. erre Erős 2012.
- 19 A *Magyar Történet*hez vö. még pl. Gerő András, 1991. Hóman–Szekfű, és ami utána következik. *Kritika*, 1991/2. 39–41. o.
- 20 Amint egyéb tanulmányaimban ezt kimutattam, Szabó mindezt – természetesen – az egyéb konkrét/par excellence népiségtörténeti tanulmányaiban is érvényesíti (a Romsics Ignác által szakmunkának minősített „A magyarság életrajza”-ban is), ráadásul szinte mindenhol a Szekfűék által képviselt *politikai nemzet* fogalmával szemben konstituálódik ez a népi nemzetfogalom (mint Mályusznál is). Azaz mindkettő, Szabó és Szekfű is (és Mályusz, és Hajnal, és Domanovszky is) retorikailag/ideologikusan telített, viszont abban talán egyetértés van közöttünk, hogy *mindkettő* (az említettekkel, Mályusz stb. együtt) mégis sok tekintetben meghaladása az egyoldalú (a dualizmus korában regnáló?) politikátörténetnek, s így legalább egy „várakonyi” különbség választja el a korabeli szélsőjobboldali (és marxista) irányzatoktól is, amelyek primitív jellege éppen abban fogható meg, hogy bennük a politikátörténet, a „histoire evenementielle” dominál. Vö. legújabban Erős 2012.
- Válamint még Erős Vilmos: Asszimiláció és retorika. (Szabó István: A magyar asszimiláció című tanulmányának rekonstrukciója.) /Csokonai Disputa Könyvek/ Csokonai Kiadó, Debrecen, 2005. 174 o. Uő (szerk.): A harmadik út felé. (Szabó István történész cikkekben és dokumentumokban.) /Kisebbségkutatás Könyvek/ Lucidus Kiadó, Budapest, 2006. 418 o.
- 21 I. m. 327. o.
- 22 Vö. Erős Vilmos: A Szekfű–Mályusz vita. /Csokonai Új História Könyvek./ Csokonai Kiadó, Debrecen, 2000.
- Válamint Erős 2012.
- 23 A vörös emigrációról újabban vö. Soós István: Szekfű Gyula és Mályusz Elemér *A vörös emigráció* című műve. In: A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében. (Szerk. Ujváry Gábor, a szerkesztő munkatársa Nagy József Zsigmond) Ráció Kiadó, Budapest, 2011. 238–250. o.
- 24 Vö. erre még Erős Vilmos: Utak a népiségtörténethez: Mályusz Elemér és Szabó István. In: *Századok*, 147. évf., 2013/1. 68–97. o.
- 25 Itt ismét inkább csak az látszik, hogy Romsics professzor a politikátörténet felől érkezett a historiográfiába, ezért kevés érzelme van a társadalom- és eszméletörténeti vonatkozások iránt. Ebből következően viszont ő, aki gyakran illet történészeket azzal a váddal, hogy ideologizálnak, szintén ideologizál, illetve rövidebb zárt, lapidáris, leegyszerűsített, sommás ítéleteket alkot a szóban forgó szerzőkről. (Bár e leegyszerűsítések – amint egy helyen erre utal – a szintézisek legitím tartozékai. Ez akár igaz is lehet, de a felhozott példák túlzott leegyszerűsítések – ezekről a kérdésekről (például Mályusz társadalomtörténeti kutatásairól, illetve ezek háttéréről) ennél talán már lényegesen többet tudunk. Illetve fel kell készülnünk a várható jogos ellenvetésekre a túlzott redukcionizmus/túlzottan lapidáris megfogalmazások esetén.)
- 26 A historiográfiai vaktság egyfajta gyöngyszemként is értékelhető Romsics professzor megjegyzése a 318. oldalon a Domanovszky-féle mezőgazdaságtörténeti sorozatról. Itt Wellmann Imre kapcsán azt jegyzi meg, hogy őt (és a sorozat többi íróját) „a földesúr és jobbágy viszonyának idealizálása” jellemezte. Itt egyébként Wellmannék – részben nyilvánvalóan Hajnal István felfogását adaptálva – a középkori jobbágy és földesúr viszony „kölcsonosság”-ére, patriarchális jellegére hivatkoznak, amit Romsics Ignác „számos ellenpéldával cáfolható túlzásnak” tekint. Ez persze szíve joga.
- Vizont amikor mindennek lábjegyzetében (egy-fajta „szakmai” tekintélyként?) Sándor Pál 1954-es cikkére utal, amelyben Sándor az ilyen felfogásokat/nézeteket – nyilvánvalóan a Rákosi rendszer igazolásának szándékával – a Horthy fasizmus „népi közösség”-ét hirdető szemfényvesztésének, az osztályharc eltagadásának, azaz egyenesen fasisztának tekinti (Szabó Istvánt is így értelmezi) s ehhez a szerzőnek semmi kommentárja, megjegyzése nincs, akkor talán joggal vetődik fel az a kérdés, hogy a jegyzetkelti hivatkozás, a lapalji jegyzetek használata, amit Romsics professzor könyvében – úgy tűnik – több alkalommal is a szakmaiság talpkövének tekint, mennyiben biztosítéka ennek a szakmaiságnak.
- 27 Megjegyezhető, hogy ez az összefoglalás legna-

- gyobb terjedelmű része, kb. 140 oldalban tárgyalja az ekkori történéseket.
- 28 Vö. Romsics Ignác: A magyar történetírás gleichschaltolása, 1945–1949 [Részletek]. *Rubicon*, 2011. 5. sz.).
- 29 Egy példa erre a számos egyéb között pl. Moravcsik Gyula bemutatása. I. m. 423. o.
- 30 Vö. erről Erős 2012.
- 31 Vö. pl. erre még Faragó Vilmos: Farkas Mihály rész-ágyúja. (Magyar nemzeti önszemlélet 1948–1956. Vázlat. Budapest, é. n. Jelen sorok szerzőjének közvetlen emléke egyik neves irodalomtörténész professzorunk felháborodása, miszerint, hogy lehet az ötvenes évek elejének köz- és tudományos gondolkodását nemzetinek minősíteni, amint azt Faragó teszi.
- 32 Vö. még pl. Méray Tibor: Nagy Imre élete és halála. Bibliotéka Kiadó, 1989, 260. o. Ugyanígy értékel.
- 33 Vö. erre még újabban Gyurgyák János, 2007. *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest: Osiris.
- 34 Vö. Rainer M. János: Nagy Imre. Politikai életrajz 1953–1958. (II. kötet.) 1956-os Intézet, Budapest, 1999.
- 35 Vö. erre legújabbán Erős Vilmos: Magyar Historiker-Streit? A Mohács-vita az 1970-es években. (Az emlékezethely kutatásának módszertani problémái (Mohács példája) című konferencián elhangzott előadás.) DAB Székház, Debrecen, 2011. június 16–17. (Megjelenés alatt)
- 36 Természetesen mindennek a rendszerváltást legitimáló, addig elhúzódó mögöttes zöngéje (kognitív tartalma van, azaz, hogy a nemzeti mennyiben hozható közös nevezőre a demokritikussal.) Ebbe itt nem kívánunk belemenni, de csak politikai ellenfeleik tagadhatják, hogy ez a történetpolitikai/szellemi- és történetírói hagyomány volt a rendszerváltás egyik szellemi-politikai előkészítője, Szabad Györggyel az élen.
- 37 Egy nemrégiben megjelent kiadvány pl. női történetírók/történészek nagyszámú megjelenését emeli ki ebből a korszakból. Vö. Atlas of European Historiography. (The Making of a Profession 1800–2005.) Edited by Ilaria Porciani and Lutz Raphael. Palgrave Macmillan, New York, 2010.
- 38 Erről számos vélemény fogalmazódott meg a nem túl régi időkben. Vö. pl. Glatz Ferenc: Történetírás Magyarországon, 1949–1990. *Történelmi Szemle*, 2011. 2. sz. 315–334. o.
- Valamint Holger Fischer: Politik und Geschichtswissenschaft in Ungarn: Die ungarische Geschichte von 1918 bis zur Gegenwart in der Historiographie seit 1956. (München, 1982.) Fischer, Holger: Neuere Entwicklungen in der ungarischen Sozialgeschichtsforschung. In. Archiv für Sozialgeschichte 34 (1994), 131–156. o.
- Gyáni Gábor: Történetírásunk az évezred fordulóján. In. Uő: Történeszdiskurzusok. L'Harmattan., Budapest, 2002. 35–54. o. (Eredetileg *Századvég*, 18. 2000. évsz. 117–141. o.)
- 39 A „nemzeti kommunizmus” fogalmánál egyébként külön zavart okozhat, hogy azt a Ceaușescu-rendszerre, illetve annak történetsemmelétére is szokták alkalmazni. S bár Ceaușescu és Rákosi rendszere között számos hasonlóság van, azért Rákosi intézkedéseinek aligha volt valamelyik etnikum, nemzeti kisebbség elnyomására (vagy megsemmisítésére) irányuló tartalma, s az 1950-es évek magyar történeti diskurzusából alapvetően hiányzik a Burebista-féle nagy nemzeti hősökre való hivatkozás, sőt a beszédmódból az Árpádra, Szent Istvánra, illetve a „történelmi Magyarországg”-ra való hivatkozás lényegében kiesik. Ehhez jön még a szlávok történelmi szerepének, a magyar fejlődésre való nagy hatásának hangsúlyozása, ami teljességgel ellentétes a Ceaușescu-rendszerben regnáló diskurzussal.
- Mindezekre magyar tekintetben számos példa van. Vö. Erős Vilmos (szerk.): A harmadik út felé. I. m. A románra alapvető persze Lucian Boia: Történelem és mítosz a román köztudatban. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest–Kolozsvár, 1997.
- 40 Ugyanakkor persze nem érthetünk egyet olyan lapidáris minősítésekkel, alkalmanként inaktívakkal, ami nemritkán előfordul montanság. Vö. pl. Óze Sándor: Nemzetudat és historiográfia. Hamvas Intézet, 2009.
- 41 A reprofeszionalizálódás fogalmához vö. Atlas of European Historiography. I. m. Illetve Erős Vilmos: A közép- és kelet-európai történetírás. (Megjelenés alatt.)
- 42 Véleményemet (azaz azt, hogy a magyar történetírásban a „marxista” történetírás nem hozott társadalomtörténeti áttörést, s a politikátörténet – sok tekintetben máig – regnáló maradt) alátámasztja, hogy Gyáni Gábor (itt kivételesen egyetértünk egymással) még a 90-es évek magyar történetírását vizsgálva is a politikátörténet „mainstream” voltáról beszélt a magyar történetírásban. De természetesen az 1980-as, 1990-es évek számos új, alkalmanként egyenesen „ellenzéki” jelensége – így a Hajnal István Kör, Aetas, később Korall, kiadói tevékenység (Századvég Osiris), CEU, összefoglalások stb. – csak úgy értelmezhető és értékelhető, hogy a regnáló, fundamentalista politikátörténettel szemben a társadalomtörténeti, később a posztmodernnel, a nyelvi fordulattal összefüggő „történeti antropológiai” megközelítésért küldött (többnyire sikertelenül). Vö. Gyáni Gábor: Történetírásunk az évezred fordulóján. I. m.
- Összességében – úgy tűnik – a különböző paradigmák egymásra torlódásáról beszélhetünk, s ez okoz számos félreértést elméleti vitákban is.
- 43 Vö. Erős Vilmos: Egyedi-egyetemes történetírás. (Megjegyzések Ernst Breisach könyvéhez.) Történeti Tanulmányok, XII. Szerkesztette Velkey Ferenc. Debrecen, 2005. 7–25. o.

- 44 Vö. a korábbiak.
- 45 Vö. Benedetto Croce: *Die Geschichte als Gedanke und Tat*. Bern, 1944.
B. Croce, *La storia come pensiero e come azione*, Laterza, Bari, 1938.
- 46 Ebben talán Kelemen János mégis irányadóbb, aki terjedelmes tanulmányban elemezte Collingwood gondolatait. Az is enyhén szólva elgondolkodtató, hogy a történetelmélet egyik legjelentősebb folyóiratában, a *History and Theory*-ban kb. két évente jelennek meg önálló tanulmányok Collingwoodról, sőt külön számot is publikáltak életművéről. Mindezek kinyilatkoztatása során Romsics Ignác lapidaritásban vetekszik Óze Sándor említett művével.
Vö. Kelemen János: *Az ész képe és tette. A történeti megismerés idealista elméletei*. Atlantisz, Budapest, 2000. Illetve Erős Vilmos: *Az angol történetírás a huszadik században. Aetas*, 27. évf. 2012/3. 139–154. o.
Annak is megvan a sajátos bája, hogy ugyanaz a kiadó, amelyik Romsics Ignác könyvét megjelenítette, egy másik kiadványában – persze három indokolatlanul szétszakított fejezetben – Collingwood magyarul is megjelent főműve *Epilógusát* szinte teljes terjedelmében újra közölte. Ha annyira „kevés eredetiség” van Collingwood művében, akkor ezt vajon mi indokolja? *Történetelmélet I–II*. Szerkesztette Gyurgyák János – Kisantal Tamás. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.
- 47 Bizonyos helyeken előtűnik Romsics professzor könyvének ars poeticája is. pl. a 197. oldalon, illetve a 242. oldalon az angol történészekre, Eltonra, Tosh-ra és Marwickra hivatkozik, akik a forrásközelségben és az így értelmezett racionalitásban látják a történeti munka mibenlétének, „objektivitásának” biztosítékát. Eltekintve attól, hogy Romsics Ignác ilyen jellegű forrásfeltáró, forrásértelmező tevékenységet a historiográfia területén alig végzett, e történészeket pl. A. Munslow nevezetes csoportosításában a „rekonstrukcionista” történészekhez sorolja, ami ebben az összefüggésben enyhén szólva sem kifejezetten pozitív minősítés.
Vö. A forma fontosabb a tartalomnál. (Interjú Alun Munslow angol történésszel) [Az interjút készítette Erős Vilmos.] *Aetas*, 2009/4. 190–198. o. Valamint i. m. 197., 242. o.
- 48 Kivéve az 1949 körüli időszakot. Vö. a Rubiconban Romsics Ignác: *A magyar történetírás gleichschaltolása*. I. m.
- 49 Vö. Erős Vilmos: *Mit jelent a történetírás-történet és miért írjunk ilyent?* in: *Aetas*, 2000/4. 142–147. o.
- 50 Vö. pl. G. Iggers, R. Lutz, Dossé, J. Tollebeek, I. Porciani, Burrows, F. Hartog, M. Völkel stb. műveit, illetve ilyen irányú tevékenységét. Az említett szerzőkhöz vö. pl. Erős Vilmos: *A történetírás történet paradigmái*. (Historiográfiai konferencia, előadás. Debrecen, 2010. november 25.) In: *Történeti Tanulmányok XIX. /A historiográfia műhelyében/* (Szerkesztette Erős Vilmos és Velkey Ferenc.) Debrecen, 2011 (2012). 9–20. o.
- 51 Vö. részben az előző jegyzet. A tanulmányomban elemzett/említett szerzők nagy része hiányzik, pedig ők többnyire alapvetők a vonatkozó szakirodalomban. Pl. Eduard Fueter, H. E. Barnes, D. Kelley de számos más szerző is említhető, ráadásul tanulmányom nem törekszik teljességre.
Megjegyzem még, hogy a magyar szakirodalomból is feltűnően hiányzanak pl. Soós István, V. Windisch Éva, Lackó Mihály, Frank Tibor és mások művei.
- 52 Érdekes, hogy Romsics Ignác könyvének lektora Katus László, akinek ilyen kérdésekben – tudtommal – semmiféle publikációja nincsen. Kíváncsi lennék tehát lektori véleményére. Ez persze nem érinti Katus professzor egyéb (főként gazdaság- és társadalomtörténeti) irányú, természetesen jogosan nagyra becsült tevékenységének értékeit.
- 53 Számos további példa található mindezekre a könyvben, csak találmra vö.: 121. o.: rezenzenek, recensek helyett; 119. o. tehéségekkkel, tehetségekkkel helyett; 110. o. Shönherr Gyula, Schönherr helyett; 153. o. törtémetíró, történetíró helyett; 56. o. elvítették, elvitték helyett; 190. o. Beardót, Beardet helyett; 228. o. bouvini csata, bouvines-i helyett; 409. o. tanyitványa, tanítványa helyett; 403. o. France modern, moderne helyett; 326. o. Magyar történetírás új útjai, „A magyar történetírás új útjai” helyett; 328. o. néhány írásaiban, néhány írásában helyett. Tárgyi tévedések is előfordulnak, hiszen Szakály Ferenc: *A mohácsi csata című könyve* nem 1977-ben, hanem először 1975-ben, Mályusz Elemér: *A magyar történettudomány-a* pedig nem 1943-ban, hanem 1942-ben jelent meg.
- 54 Vö. *A történetírás mint tudomány. (A történeti kutatás kialakulása a XIX. századi Franciaországban.)* Szerkesztette Lajtai L. László. Napvilág Kiadó, Budapest, 2007.
Illetve Gerard Noiriel: *A történetírás válsága*. Napvilág, Budapest, 2001.
- 55 Kivétel itt Trencsényi Balázs és Apor Péter angol nyelven megjelent tanulmánya, amely szintén igen terjedelmes (ráadásul egy sokkal rövidebb időszakról), sajnos azonban „pozitivistá” mivoltában veteszik Romsics Ignác könyvével.
Vö. Trencsényi, Balázs – Apor, Péter: *Fine-Tuning the Polyphonic Past: Hungarian Historical Writing in the 1990s*. In: *Narratives Unbound. (Historical Studies in Post-Communist Eastern Europe)*. Edited by Sorin Antohi, Balázs Trencsényi and Péter Apor. Central European University Press. Budapest – New York, 2007. 1–99. o.
- 56 Pedig vannak olyan historiográfiai összefoglalások, amelyekről igen. Számosat ezek közül megemlítek in. Erős Vilmos: *A történetírás történet paradigmái*. i. m.

NÉMETH GYÖRGY

Egy opcióról – a harmadik totalitarizmus avagy miért kell ismernünk az iszlámot

2011. év elején arról írt a *The Economist*, hogy az iszlám növekszik és *megváltoztatja a világot*. A muszlimok száma a mai 1,6 milliárdról 2030-ra 2,2 milliárdra, vagyis a világ népességének 23,4%-áról 26,4%-ára nő. A növekedés fő oka a fiatalok (15–29 évesek) magas aránya, mely 1990-ben a világ fiatal népességének még csak 20%-át tette ki, 2010-ben már 26%-át, 2030-ban pedig 29%-át fogja. Bár a medián életkor (az az életkor, amelyiknél az idősebbek és a fiatalabbak száma azonos) a muszlim többségű országokban is növekszik – 1990-ben csupán 19, 2010-ben már 24 év volt, 2030-ban 30 lesz –, de még így is jócskán alacsonyabb, mint a fejlett országoké, ahol már most 40 körül van és növekszik. 2030-ban Indonézia helyett Pakisztán lesz a legnépesebb iszlám ország, lélekszáma két évtized alatt 80 millióval 256 millióra nő, míg Indonéziában csupán 239 millióra, ami alig haladja meg az indiai muszlimok számát, mely 236 millió lesz (ezzel Indián belüli részarányuk a mai 14,6%-ról 15,9%-ra nő). Nigériában, Afrika legnépesebb országában is többségbe kerülnek a muszlimok, számuk a mai 76 millióról 2030-ra 117 millióra, arányuk 47,9%-ról 51,5%-ra nő. Mindez annak ellenére, hogy a nigériai nem-muszlim nők termékenysége is igen magas, egy nő élete során átlagosan öt gyermeket hoz világra, a muszlim nők azonban még ennél is többet, 6-7-et. Ennek bizonyosan köze van ahhoz, hogy a szülőképes életkorú muszlim nők irástudatlansága háromszorosa a nem-muszlimokénak (71,9% szemben 23,9%-kal), s ez nem nagyon látszik változni, mivel a muszlim lányok kétharmada semmiféle formális oktatásban nem részesül, míg a nem-muszlimok esetén csupán minden tizedik.

A rémálomból valóság lehet, mondja az *Economist*: Európa Eurábiává válhat. Európa iszlám népessége a 2010-es 6%-ról 2030-ra 8%-ra nő. A növekedés a tengerentúlon ennél is dinamikusabb: Kanadában 2,8%-ról 6,6%-ra, az Egyesült Államokban 2,6 millióról 6,2 millióra nő, de a muszlimok részaránya még így is csak 1,7% lesz, nagyjából annyi, mint a zsidóké. Franciaországban a mai, valamivel 7 feletti értékről 10% fölé kerülnek, míg Svédországban létszámukat megduplázva elérik a 10%-ot. Oroszországban a kiinduló helyzet is magasabb ennél: 11,7%, ez 14,4%-ra nő, ami 18,8 millió muszlimot jelent. Ők azonban Európa nyugati felével ellentétben nem bevándorlók, hanem legalább – részben a szovjet időszakból örökölt – őslakosok. A lap idézi az iszlámkutató Jonathan Laurence bostoni professzor véleményét, aki szerint Európa liberális demokráciáinak ugyan van esélyük megbirkózni a növekvő problémával, de ugyanannyi eséllyel bele is bukhatnak. Az viszont szinte biztos, hogy az iszlám-hívők már 2030-ban jól artikulált, hatékony és létszámarányukat meghaladó alkuerejű politikai képvisellel rendelkeznek majd, miközben nem a befogadó államok polgárainak körében, hanem elsősorban hittestvéreik között törekuszenek elismertségre. Ráadásul a vallási-kulturális választóvonal jórészt társadalmi-gazdasági törésvonal is; itt húzódik majd az „osztályharc” frontvonalá.¹

Olvasom azt is, hogy a német belügyminisztérium nyilvánosságára hozta azt a – megbízásából készült – tanulmányt, mely részben összhangban Thilo Sarrazin szociáldemokrata politikus-jegybankár 2010-ben elhíresült könyvével² azt mondja, az országban

elő muszlimok nem csekély része elutasítja a társadalmi beilleszkedést. A *nem csekély* a Németországban élő, de (még) nem német állampolgárságú, 13–32 év közötti muszlim fiatalok negyedét (pontosan 24%-át) jelenti. Ezek megvetik a nyugati kultúrát, nem hajlandók betagozódni a többségi társadalomba, mélyen vallásosak, és hajlamosak legitim eszközként elfogadni az erőszakot. Bár éppen örülni lehetett volna annak is, hogy 76% talán mégsem így gondolkodik, és töprengeni azon, mit lehet tenni a 24% megnyerésért, ehelyett azonban ösztűz zúdult a belügyminisztériumra: miért és mért éppen most tették közzé a tanulmányt? Sőt, egy török származású kormánytámogató liberális FDP-képviselő felvetette: miért volt arra egyáltalán szükség? A liberálisok és a szociáldemokraták szerint – bár utóbbiak Sarrazint végül nem zárták ki a pártból – a konzervatívok politikai tőkét akartak kovácsolni. Visszautasították a belügyminiszter magyarázatát is, miszerint Németország nyitott társadalom, de annyira mégsem, hogy befogadjja a vallási fanatizmus hirdetőit.

Az euro-nacionalizmus mellett, amely attól tart, egész Európa felszámolja önmagát, az iszlám oldaláról is visszhangra lelt Sarrazin írása. A magát liberálisnak valló mindössze 24 éves Inan Türkmen, Kelet-Anatóliából Ausztriába vándorolt kurd-török család Linzben nevelkedett sarja 2012 februárjában 95 oldalas pamfletben válaszolt Sarrazinnak: „fiatalabbak vagyunk, éhesebbek és számosabbak... mindegy, hogy szerettek-e bennünket vagy sem, tudtok-e minket integrálni, a végén mi fogunk diktálni Európában [...] sok gyerek születik nálunk, innovációs központokat építünk, miközben nálatok csak az öregek otthona szaporodik. Gazdaságunk virágzik, a tettek omladozik. Húsz éven belül mi, törökök zsebre vágunk benneteket”.³

Aki tudni akarja, honnan ez a magabiztos hang, ami jóval több és jóval másabb, mint amit mi, a – bármennyire is szabadulni szeretnének egyesek e címkétől – görög-római-zsidó-keresztény kultúra hordozói jobb fogalmak híján fanatizmusnak mondunk, annak érdemes kezébe vennie Póczik Szilveszter vékony kis kötetét.

A szerző, mint az Előszóban mondja, nem iszlámkutató, hanem közbiztonsággal és biztonságpolitikával foglalkozó szakember. A nemzetközi terrorizmus jelenségét vizsgálva látta szükségét, hogy megismerje az iszlám fundamentalizmus társadalom- és eszmetörténetét, hiszen az iszlamista terrorizmus nem elszigetelt, hanem mélyen gyökeredző társadalmi jelenség, megértéséhez fel kell tárnai a mögötte „rejlő szociális mozgásokat és az azokat irányító, illetve az azok által előidézett civilizációs, kulturális, spirituális és intellektuális mozzanatokot és ezek kölcsönhatásait” (7. o.). A szerző arra vállalkozott, hogy megértse a külvilág szemében terroristának számító szervezetek célrendszerét, mikrokultúráját, lelkiségét. Mert aki a külvilág szemében terrorista, az önmeghatározása szerint az iszlám hit és társadalom védelmében fegyvert fogó harcos. „Fel kellett tennem a kérdést – írja –, honnan ered az a társadalmi dinamika és spirituális erő, amely hadseregeket támaszt szinte a semmiből, saját életüket is eldobni kész, sőt eldobni akaró harcosokat olyan társadalmi közegben, amelyből hétköznapi szemmel és értelemmel nézve csak elmenekülni lehet.” (uo.) De – teszi hozzá a recenziens – nemcsak a terroristákról van szó, hanem az Európába bevándorolt s nem csupán elsőgenerációs muszlim fiatalok jelentős hányadának Nyugat-gyűlöletéről is. Bár elmenekültek onnan, ahonnan csak menekülni érdemes, de megvetik azt az országot és kultúráját, ahová menekülniük érdemes volt. Póczik könyve megérteti, hogy ez valójában miért nem paradoxon.

A szerző már az elején leszögezi: az iszlám, benne az arab-izlám világ „valódi, életképes és innovatív nagycivilizáció” (8. o.), s elveti Huntington elméletét a civilizációk összecsapásáról, mely szerint „az elkövetkező időszak fő konfliktusforrása kulturális gyökerű lesz: az újjászülető iszlám lesz a Nyugat fő ellenfele” (15. o.). A szerző szerint ez ehhez kapcsolódó mediatisztált primitív iszlám-kép egy „konfrontációs politikai és ideológiai konstrukció” része, „tartalmában és funkciójában egyenértékű az iszlamista harci szervezetek által az asszonyokat-gyermekeket gyilkoló keresztes lovag képébe sűrített Európa-ábrázolással”. Ezzel szemben úgy véli, a globalizáció hatására a civilizációk valójában nem távolodnak, hanem közelednek, technikai és értékészletük kiegyenlítődése zajlik – bár ez csak több évtizedes távlatában nyilvánvaló. Ami változatlan, az a nagyhatalmi vetélkedés...

De hát akkor valójában mi történik? Póczik történelmi léptékben optimistának mondható magyarázata szerint az európaihoz képest az iszlám társadalomfejlődés 80-100 éves elmaradásban, fáziskésésben van. Az iszlám társadalmak a gyarmati függőségből éppen csak megszabadulva ma önmaguk kulturális újradefiniálásával vannak elfoglalva. Keresik helyüket az immár globálissá vált hatalmi rendszerben, keresik a társadalmilag adekvát igazgatási formákat, a hagyomány és modernitás összeegyeztetésének módját, hogy élhető, otthonos kulturális, szellemi és társadalmi viszonyok építhessenek. „Az iszlám társadalmak heroikus és önemésztő küzdelmet folytatnak – legfőképpen – önmagukkal, az iszlám filozófia és társadalmi gondolkodás pedig görcsösen igyekszik rekonstruálni azt az univerzális világképet és etikai zsinórmértéket, amelyben egységes és összefüggő rendben szemlélhető az Isten, az értékeiben közel egységes közösség és az ellobbanó egyéni lét végpontjaira feszített világegész.” (uo.) Hasonlóra az európai filozófia utoljára a 19–20. század fordulóján tett kísérletet, de annak tragikus társadalmi-politikai következményei miatt lemondott a további kísérletezésről, „belenyugodott a mindenség, a társadalmi és egyéni lét tükörszilánkos percepciójának posztmodern koncepciójába, a dolgok és cselekedetek transzcendencia és emelkedett erkölcsiség nélküli instrumentális szemléletébe.” (uo.) A két tragikus következményű kísérlet a kommunizmus és a fasiszmus szellemi megalapozása volt. Az európai társadalmi gondolkodás által kihordott két totalitarizmus mellé a szerző szerint az iszlám filozófia és társadalmi gondolkodás a fundamentalizmus képében megszülte a harmadik totalitarizmust; a radikális politikai iszlám célja ennek gyakorlatba ültetése: az *izlám forradalom* – ezért is kapta a könyv ezt a címet. Azonban a társadalmi gondolkodásban a fundamentalizmus csupán az egyik szereplő, forradalmával *antitotalitárius* ellenforradalmárok – a Nyugat hajlamos őket demokratáknak gondolni – állnak szemben. Ez ad okot optimizmusra. Mivel a forradalmárok rendszerint céltudatosabbak, jobban szervezettek és kezdeményezőbbek, egy forradalmi kisebbség is hatalomra juthat, mint a kommunizmus és fasiszmus vagy éppen Irán példája mutatja. Van ok hát tartani a mégoly kicsi, de virulens fundamentalista forradalmárokról.

A szerző legsúlyosabb és Európa-központú gondolkodásunk számára kétségtelenül újdonságszámba menő állítása, hogy a kommunista és a fasiszta eszmerendszer mellett létezik egy harmadik, eddig nem sok figyelemre méltott totalitarizmus. Ez akkor jelent meg, amikor az első kettő politikailag még hatékony volt (az 1930–1950-es évek időszakában), de csupán napjainkra vált politikailag jelentőssé. Míg a kommunizmus és a fasiszmus befejezett múlt, addig az iszlám fundamentalizmus profetikusan folyamatosan jelen. Sorsa nyitott. A 2011-es év arab tavaszával számos országban a politikai hatalom közvetlen közelbe jutott, s még nem látható, miként él azzal: eszmei totalitarizmusából totalitárius politikai gyakorlat lesz-e, vagy a politikai gyakorlat lesz az, amely totalitarizmusát fokozatosan elkoptatja.

Póczik Szilveszter könyve négy tanulmányból áll. Az első az iszlám társadalmakban megjelenő politikai radikalizmus nemzetközi politikai és társadalmi okait vázolja (13–56. o.). A második tanulmány a radikális iszlám eszmetörténetét (57–80. o.), a harmadik pedig két legjelentősebb gondolkodóját és az általuk alapított és vezetett máig legjelentősebb szervezetet, a Muszlim Testvériséget mutatja be (81–126. o.), amely szervezet a könyv megírása után az Egyiptomot vezető politikai erővé lett. Végül a negyedik a terrorizmus fázisát maguk mögött hagyó, aszimmetrikus háborút vívni képes fegyveres szervezetek, a Hamasz és a Hezbollah eszméit, létrejöttét és fejlődésirányait vázolja (127–164. o.). A könyvet igen részletes irodalomjegyzék (165–176. o.), a tanulmányok magyar és angol nyelvű rezüméi (177–187. o.) és a szerzővel kapcsolatos információk, könyveinek és fontosabb tanulmányainak listája zárja (189–191. o.)

(Iszlám, modernizáció, globalizáció) A szerző első alaptézise, hogy a nemzetközi iszlám terrorizmus társadalomtudományi értelemben definiálhatatlan, történelmi és szociológiai értelemben üres fogalom. Ami a külvilág és elszenvedői számára terrorizmus, az iszlám radikálisok és szimpatizánsai számára felszabadító háború. Ennek során, egyébként formális békehelyzetben, konspiráción nyugvó illegális fegyveres szervezetek (vagyis nem államok legitim fegyveres ereje) politikai célok érdekében polgári és/vagy katonai célpontokat támadnak meg. Az iszlám radikalizmus azonban a közkeletű hiedelem ellenére nem a terrorizmus szinonimája – szögezi le a szerző.

Póczik Szilveszter a világrendszer egészéből közelít az iszlám-arab világra. A szerző második alaptézise, hogy minél nagyobb egy népesedési, katonai, kulturális és világgazdasági tekintetben amúgy jelentékeny régió modernizációs hátránya a centrumhoz képest, modernizációs feszültségei annál fenyegetőbben hatnak vissza a világgazdasági és világpolitikai centrumra (13. o.). A nemzetközi terrorizmus „a globalizált világ egyenlőtlen erőviszonyokon alapuló nemzetközi gazdasági, politikai, szociális és kulturális rendszerében, illetve ezek alrendszerében szükségszerűen jön létre. E rendszerek különféle gyengébb résztvevői valóságosan létező problémákra megoldást keresve, meghatározott politikai és társadalmi céljaik elérése érdekében konspiratív szervezeti keretek között az adott rendszerben nem legális, de általuk legitimnek tekintett irreguláris fegyveres erőt vesznek igénybe, vagy ilyennel fenyegetnek a rendszer szabályait meghatározó domináns szereplőkkel szemben.” (14. o.) Tehát azt állítja, hogy „a terrorizmus a fennálló nemzetközi politikai rendszerben nem különös és átmeneti jelenség, hanem rendszer-specifikum.” (uo.) Bár a recenzens nem osztja maradéktalanul a szerző véleményét, hiszen a terrorizmus kialakulásához további feltételek is szükségesek, amelyek persze a szerző figyelmét sem kerülik el, mégis nyilvánvaló, hogy „a terrorizmus leküzdésére a jelenleg alkalmazott közbiztonsági, nemzetbiztonsági és katonai eszközök egyáltalán nem vagy csak korlátozottan alkalmasak.” (uo.) Megoldást csak a modernizációs hátrány csökkentése, ledolgozása hozhat, ami azonban nem teljesen azonos „a hatalmi, gazdasági, politikai és kulturális jogositványok és esélyek összességének helyi, regionális és nemzetközi szinten a mainál egyenletesebb” leosztásával, ahogy a szerző fogalmaz (15. o.).

Az iszlámnak – ma még – biztosan vannak olyan, a kereszténységétől lényegesen elütő szemléletbeli jellemzői, melyek hajlamosítják a totalitarizmus irányába történő elmozdulásra. A kereszténység egyrészt a reneszánszból induló társadalmi-szellemi folyamatok következtében hitéleti subkultúrává degradálódott, másrészt – leszámítva néhány késő-középkori és korajúrkori kísérletet, mint Savonarola firenzei teokratikus köztársasága, a jezsuiták paraguayai állama stb. – az „Add meg a császárnak, ami a császáré, Istennek, ami az Istené” gondolat jegyében sohasem volt erős hajlama a totalitarizmussá válásra.

Ezzel szemben az iszlám önmagát nem csupán vallásnak, hanem – mindenekelőtt – *civilizációnak* tekinti, ezért lehet politikai iszlámról beszélni, míg politikai kereszténységről nem. Az iszlám civilizáció az egyén létét, életét és halálát is, egy történelmi kontinuum részeként érti és éli meg, a mulandó egyén csak a metafizikai, civilizációs és isteni közösség részeként bír jelentőséggel és értelemmel, ezzel „az egyén és a közösség önazonosítására lényegesen szélesebb kulturális, szellemi horizontot nyit, mint a kereszténységgel közelebbi-távolabbi kapcsolatba hozható nyugati individualista ember, aki történelmi horizontjáról egyre inkább már csak saját létidőszakát képes áttekinteni és valóságosként megélni, az őt megelőző 2000 évről és az őt követő fejlődésről legfeljebb tudomása van, tapasztalata, megélése, elképzelése nincs róla, köze lényegében nincs hozzá.” (21. o.) Az iszlám történetorientáltsága metafizikai, „attól a ponttól keletkezeti önmagát, amikor kilépett a babona világából és belépett az Allah által bevilágított univerzális világba” (uo.), ami előtte volt, lényegtelen. Ennek köszönhetően az Európából ismert (kis)nemzeti nacionalizmus az iszlám világban legfeljebb periférikus jelenség. Az iszlám világ – önrítelmzése szerint – csupán történelmi, igazgatási okokból és átmenetileg tagolódik országokra, ami nem kérdőjelezi meg az iszlám közösség (umma) egységét. Így például az 1980-as évtized véres iraki–iráni háborúja nem arab–perzsa háború volt, hanem a hitetlenek (kaafir) elleni háború – ahol mindkét fél számára a *másik* volt a hitetlen.

Kérdéses, hogy az iszlám fundamentalizmus az iszlám kezdeteitől létező jelenség-e vagy új fejlemény. A tudomány az utóbbi felé hajlik. Bernard Lewis szerint „az iszlámban eredendően... benne rejtett a militáns ellenállás mozzanata”, amit „a fundamentalizmus teoretikusai elméletileg összefűztek az iszlám újjászületés gondolatával” (uo.), s amit a *szent háború* (dzsihád) eszmei eleme igencsak könnyűvé tett, ennek ellenére azonban „a mai politikai iszlám a jelenkori történelmi helyzet produktuma, jelenkori kérdésekre keresi a választ”. (23. o.) A gyarmati időszak után európai mintájú nacionalista és szocialista fejlesztési stratégiákkal kísérletező uralkodó osztályok csődje s a globalizáció jelen állása az iszlám radikalizmust a politikai hatalom várományosává léptette elő. (Az arab tavaszt követő politikai fejlemények nyomán ez az esély – a könyvét 2011 őszén nyomdába adó szerző ezt csak valószínűsíthette – jórészt valóra vált.) Egy dél-koreai elemző szerint az iszlám fundamentalizmus egyszerre társadalomreformer és üdvtanokon nyugvó mozgalom, egyszerre reagál a muszlim társadalmakra nehezedő külső nyomásra és azok belső válságára. Tehát a muszlim világ elitjének modernizációs kudarca felelős a szélsőségesen tradicionalista politikai iszlám felemelkedéséért. Ezt a kudarcot a muszlim tömegek előtt az Izraeltől elszenvedett megalázó katonai vereségek tették nyilvánvalóvá.

Ezzel szemben Póczik szerint a probléma inkább az, hogy az arab világban Dahrendorf kifejezésével „modernizációs sokk” lépett fel: a modernizáció „túláságon gyorsan, átmenetek nélkül és kiegyensúlyozatlan módon zajlott, illetve zajlik. [...] A második világháború után a tradicionalista moszlim társadalmak valósággal belezuhantak a modernizációba” (25. o.), az alkalmazkodáshoz rövid volt az idő, szűkösek a kapacitások, a modernizációhoz fűződő túlzott egyéni és közösségi várokozások beváltatlansága mély csalódást keltett, ami politikailag lenullázta az iszlám liberalizmust. A felvilágosult, nyitott iszlámot hirdető üldözött kisebbséggé váltak: Salman Rushdie bujkálni kényszerül, az irodalmi Nobel-díjas Naguib Mahfouz ellen merényletet kíséreltek meg, Farag Foda 1992-ben – Póczik könyvében tévesen 1993 szerepel (25. o.) – politikai gyilkosság áldozata lett. A mérsékelt iszlamizmus radikalizálódása azt a megalapozott aggodalmat kelti, hogy mérsékeltnek látszani a radikálisok politikai taktikája.

A szerző harmadik alapkérdése az, mi adja a látszólag tradicionalista politikai iszlamizmus – más totalitarizmusokhoz hasonló – vonzerejét, mely képzett értelmiségieket is csatlakozásra bír. Ez – hangsúlyozza a szerző – nem lumpenértelmiség, „hiba volna motivációit kizárólag anyagi helyzetükből és státuszukból levezetni”, mert „túlvilági és evilági metafizika eszmei vonzalmai legalább ekkora vagy még jelentősebb súlyú tényezőként jönnek számításba”, amit az is bizonyít, hogy „a radikális politikai iszlam ideológusai többnyire nem mollahok, hanem a világi gondolkodók köréből kerülnek ki” (27. o.), akik eszméiket nem teológiának, hanem – elsősorban – politikának tekintik. Ezért lehetséges az, hogy „a radikális politikai iszlam szuggesztív eszmeisége, lelki kisugárzása széles körben népszerűsége tette a hagyományos elitet egyes, máskülönben nagyon is világi csoportjai körében is.” (ua.) A harcoló iszlam – s erre a 2001. szeptember 11-i merényletek egyértelműen bizonyítékot szolgáltatottak – „igen vonzó és hatékony a Nyugaton élő moszlim fiatalság esetében is.” (uo.) A szerző elutasítja az ehhez fűzött és Nyugaton bevett közhelyes és önhibáztató szociológiai magyarázatot, miszerint a muszlim bevándorlók többségének nem sikerült integrálódnia, ezért azonban a Nyugat csak magának tehet szemrehányást. Ezzel szemben azt hangsúlyozza, hogy ez nem is történhetett nagyon másként: a „bevándorlók többsége szegény országok alulfejlett régióinak szegény rétegeiből – tehát eleve halmozott hátrányokkal – érkezik szinte időugrással a hipermodernitásba, ahol nyelvi, kulturális és faji korlátok szükségképpen elszeparálják őket a többségi társadalomtól. Gyermekük kétszeresen elidegenedettek, gyökértelemné váltak: bár nemritkán magasabb iskolai végzettséget szereznek, más nehezen integrálódó másodgenerációs bevándorlókhoz hasonlóan mind eredeti, mind befogadó kultúrájukban bizonytalanul mozognak, és interkulturális konfliktusok között vergődnek.” (28. o.) Az őket kínzó ellentmondás lényegében ugyanaz, mint a modernizálódó iszlam államok ott-hon maradt ifjú nemzedékeié.

Póczik szerint – a kereszténységtől eltérően – az iszlamban „a modernség és hagyomány közötti középut dogmatikai alapjai nem teremtődtek meg” (uo.), ezért az iszlam gondolatvilágában felnőtt (másodgenerációs) bevándorlókban „e kettősség egyfajta bűntudatot ébreszt, amely végül a legradikálisabb iszlam-értelmezésekhez való vonzalomhoz vezet el” (uo.). Az iszlam tanítás szerint a hívő kötelessége keresni a harmóniát Istennel és ennek jegyében fellépni, áldozatot hozni a muszlim világközösség érdekében. Az elköteleződés lélektani logikája a szerző szerint ugyanaz, mint a művelt értelmiségi családok gyermekeinek kiállása a „proletáriátus” (a kommunizmus) vagy a „nemzet” (nemzeti-szocializmus, faszizmus) mellett. A kommunisták az imperialisták – helyi komprádor burzsoáziára támaszkodó – világméretű összeesküvésében hittek, a militáns iszlam harcosai pedig abban hisznek, hogy társadalmi szegénysége és gyengesége a Nyugat világméretű – helyi elitekre támaszkodó – összeesküvésére vezethető vissza. „A fundamentalizmus vonzereje azonos a korábbi totalitarizmusok vonzerejével: a teljességet megragadó kvázi vallási világmagyarázatra épülő ideológia didaktikusan pontos önmeghatározási lehetőségeket, küldetést és cselekvési irányokat jelöl ki a modernitás többszörös csapdájában vergődő egyén számára. Paradox módon ma a harcos iszlam minden veresége, de minden győzelme is az iszlamizmus további erősödését eredményezi, egy militáns szervezet szétverésével számos másik keletkezik.” (29. o.)

(Gyökerek és eszmék) A politikai iszlam eszmevilágának máig érvényes keretét a 20. század közepén két egyiptomi iszlam gondolkodó, Haszán al-Banna és Szajjid Kutb rajzolta meg. Munkásságuk betetőzését jelentette az akkor már négy generációra visszatekintő – egyidejűleg messianisztikus, reformista és tradicionalista – iszlam újászületés szellemi

áramlatának, amelynek egyik kiindulópontja a 18. század középső harmadában született vahabizmus. A kötet második tanulmánya az újjászületési mozgalom irányzataiba – szalafizmus, pániszlamizmus stb. – és gondolatvilágába enged bepillantást Muhammad ibn Abd al-Wahháb, al-Afghani, Muhammad Abdu munkásságának ismertetésével.

(Párhuzamos életrajzok – Haszán al-Banna és Szajjid Kutb) A harmadik tanulmány közel félszáz oldalon mutatja be a politikai iszlám eszmevilágát meghatározó két legfontosabb gondolkodót. Közös bennük, hogy mindketten egyiptomiak, 1906-ban születtek, a kairói Iszlám Tudományok Házában folytattak vallási tanulmányokat és fontos szerepet játszottak a Muszlim Testvériség létrejöttében, végül pedig nem természetes halállal haltak. Bár céljaik azonosak voltak, különbségük is jelentős: Al-Banna volt a taktikus, Kutb volt a stratégia. Al-Banna politika- és társadalomszervező, Kutb elveit magával ragadóan megfogalmazni tudó megtörhetetlen próféta. Kiegészítették egymást.

Al-Banna az iszlám civilizáció hanyatlását az iszlám romlatlan szelleméhez való visszatéréssel vélte megfordíthatónak, az iszlám modernisták álláspontjától eltérően úgy gondolta, hogy a konzervativizmushoz való ragaszkodás jelenti a kisebb veszélyt. 1928 márciusában hetedmagával alapította a Muszlim Testvériség szervezetét, melynek haláláig vezetője marad. A Muszlim Testvériség igen gyorsan önszerveződő vallási és jótékonsági szervezetek ernyőszervezetévé vált: az 1940-es évek fordulóján több mint félmillió taggal rendelkezett. Egyiptomban 50 körzeti, az Egyiptommal szomszédos arab világban 2000 tagszervezete volt, amelyek saját imaházakat, iskolákat, gyárat, jóléti intézményeket működtettek. Gyors térnyerésüket társadalomszervező és karitatív tevékenységüknek köszönheték. Al-Banna európai mintára társadalmi osztályokon átívelő tömegmozgalomra épülő politikai párt megszervezésére törekedett, de bázisa az alsóközéposztály volt. A mozgalom szembeállította tagjait az égető társadalmi kérdésekkel, az ország gyarmat-voltával, a nacionalizmussal és a palesztin-kérdéssel, s mindezekre iszlám alapokon nyugvó megoldási lehetőséget kínált. Számos tagja önkéntesként vett részt a palesztinai összecsapásokban, majd az első arab–izraeli háborúban, erre az alapra épült egyre szélesedő fegyveres bázisa. Al-Banna 1936-ban felszólította az arab államférfiakat: kezdjenek dzsihadot az arab területek felszabadításáért, mert, mint mondta, az iszlám nem létezhet alávetettségben, hivatása az, hogy törvényeivel és hatalmával uralkodjék minden nemzet felett. A világháború kitörésekor katonai szövetséget akart kötni Hitlerrel és Mussolinivel. Segítséget ugyan nem kapott az angolbarát Faruk király megdöntéséhez, de az Egyiptomban állomásozó brit hadsereggel kapcsolatos információkért cserébe pénzt igen. Amikor a palesztin-kérdés az ENSZ elé került, felszólította az arab világot, hogy akadályozza meg Izrael állam létrejöttét. Az egyiptomi kormány egyre fenyegetőbbnek érezte a Muszlim Testvériséget. 1948 decemberében a szervezetet feloszlatták, vezetőjét orvgyilkossal ölették meg. Al-Banna az arab függetlenség és az iszlám mártírjaként hal meg.

Szajjid Kutb a Muszlim Testvériség és utódszervezeteinek eszmei zászlóvivője volt. Gondolkodásában hosszú közhivatalnoki tevékenység után az 1950-es években az USA-ban tett tanulmányútja hozta meg a végérvényes változást. Elítélte a Nyugat szellemi és erkölcsi zuhlottságát, a nemek közötti feslett kapcsolatokat. Hazatérése után szakított múltjával és végképp az iszlám fundamentalizmus felé fordult. 1951-ben tagja, később egyik vezetője lett a Muszlim Testvériségnek. A királyságot megdöntő egyiptomi forradalomig (1952) szoros kapcsolatban állt a Nasszer vezette Szabad Tisztek Mozgalmával, de a forradalom győzelme után a Muszlim Testvériség radikalizálódása miatt börtönbe került. Kutb-ot 1955-ben 25 év kényszermunkára ítélték. Bár tíz év fogság után szabadlábra helyezték, hamarosan összeesküvés vádjával újra perbe fogták, halálra ítélték, és

1966 augusztusában felakasztották. Így ő is az iszlám mártírjává lett.

Világképe börtönévei alatt kristályosodott ki teljesen. Gondolkodásában a két központi fogalom az *iszlámelőtti tudatlanság*, *istennélküli vakság* állapota, és a vele szemben álló, *imádásra egyedül érdemes*, *Isten által uralt világ*, mely magasabb rendű bármilyen nemzetállami, demokratikus vagy népi szuverenitásnál. Úgy vélte, minden iszlámon kívüli kultúra elvetendő, a tudatlanság korának tévelygésétől meg kell szabadulni szent háború árán is, azt pedig a világ minden táján fellépő élcsapatnak kell vezetnie. A keresztények és zsidók Istent mellőzve emberi urakat szolgálnak, céljuk az emberiség minden forrásának megkaparintása. Kutb számára a Nyugat nem csupán elűzendő gyarmatosító, hanem eszmei ösellenség; az iszlám az isteni útmutatás elfogadása, a nem-iszlám világ az Isteni parancsok elutasítása, lázadás Isten földi szuverenitása ellen. A Próféta és a Korán küldetése az emberiség újraegyesítése, a harmónia helyreállítása és a létezés célokkal való felruházása – amit csak iszlám társadalmi rendet megvalósító kormányzat irányításával lehetséges.

(*A Hamász és a Hezbollah*) A szerző könyvének befejező részében bemutatja a radikális politikai iszlám két legjelentősebb harci szervezetét, a palesztin Hamászt (127–146. o.) és a libanoni Hezbollahot (146–164. o.). A két szervezet azonos ideológiai alapon áll, amit nem ír felül az sem, hogy előbbi az iszlám szunnita, utóbbi a síita ágához tartozik. Terrorszervezetként jöttek létre, de ma már inkább olyan aszimmetrikus háborúra képes komoly hadszervezetként határozhatók meg, melyek egyúttal széles támogatottsággal bíró társadalmi mozgalmak is. Támogatottságukat széles körű társadalomszervező tevékenységükkel (oktatási, egészségügyi és szociális intézmények működtetése) nyerték el, szükség és lehetőség szerint pedig európai értelemben vett politikai pártként lépnek fel.

A röviden Hamászként ismert Iszlám Ellenállási Mozgalmat 1987-ben az első intifáda idején alapították a Muszlim Testvériség palesztin tagjai, ötletgazdája és első szellemi vezetője Jaszin sejk volt, aki 2004-ben izraeli „célzott likvidálás” áldozataként halt meg. A szervezet fegyveres szárnya (Kasszám Brigádok) 1990 végén jött létre, akciói eleinte kollaboránsok, később katonai célpontok ellen irányultak, míg végül célpontnak tekintettek minden izraelit, mondván, hogy az általános hadkötelezettség miatt minden izraeli egyben katona is. Tagjai az első – még sikertelen – öngyilkos merényletet 1993-ban követték el, amit 2000 márciusáig 12, a második intifáda időszakában (2000. szeptember – 2004. augusztus) 52 „sikeress” követett. A Hamászt Damaszkuszról irányított szabályos igazgatási szervezet vezeti, katonai, politikai és szociális téren egyaránt.

A Hamász 1988 augusztusában kelt Kartája – amelynek első teljes magyar szövegét Póczik könyve közli – máig a fundamentalista iszlám legfontosabb stratégiai dokumentuma. Egységes keretbe foglalja a szervezet politikai filozófiáját, céljait és módszereit. Szellemissége a Muszlim Testvériség gondolatvilágából fakad. Fókuszában az iszlám társadalmi reform és a palesztin-kérdés áll. Kimondja, hogy „programja az iszlám, ebből nyeri eszméit, logikáját és világnézetét...” (uo.). Célul tűzi ki Izrael megsemmisítését, mert „Palesztina földje az iszlám jogszerű öröksége, amely az Ítélet napjáig kizárólag a moszlimok jövőendő nemzedékeit illeti meg. Az [...] nem adható-vehető, és nem is adható fel önként.” (136. o.) A Karta szerint Palesztinában, csakúgy, mint a muszlimok által valaha is meghódított területeken (amibe elvileg dél felől a teljes Ibér-félsziget és Franciaország Poitiers-ig, dél-kelet felől Európa Bécsig belefér) a saria érvényes. Eközben széleskörűen használja a nyugati antiszemitizmus paneljeit: a Cion bölcseinek jegyzőkönyveit hitelesnek fogadja el, a forradalmakat – különösen a francia forradalmat és a bolsevik hatalomátvételt, a gyarmatosítást és a világháborúkat zsidó világhuralmi mesterkedésnek véli, tagadja a holokausztot, egyenlőségjelet tesz a cionisták és a nácik közé.

Míg a Hamász délről, a Hezbollah – Isten Pártja – északról határos Izraellel. Létrejött a libanoni polgárháborúhoz kötődik. A Hezbollah belépője a 241 amerikai békefenntartó katona halálát okozó bejruti robbantás volt. Miután Izrael 2000-ben kivonult Dél-Libanonból, helyét jórészt a Hezbollah foglalta el, s így közvetlenül támadhatta Izraelt és annak libanoni szövetségeseit, de külföldön is hajtott végre támadásokat zsidó intézmények ellen. A Hezbollah azonban, akárcsak a Hamász, lényegesen több mint terror-szervezet: pragmatikus módszereket alkalmazó, politikai realizmust tanúsító, katonai és politikai fegyvelmen nyugvó szervezet, mely nagyrészt szociális és oktatási tevékenységet folytat, miközben aktív és taktikus politikai részvétele nem feledteti ideológiai és társadalmi céljait. Bár síita szervezet, a szunniták széles körű támogatását is bírja, és mélyen beépült a libanoni társadalom intézményrendszerébe, kórházakat, biztonsági cégeket, bevásárló központokat tart fenn, gondoskodik másfélezer mártírjának családjáról. Az egész arab világban fogható televíziót működtet, melynek nézettsége vetekszik az al-Dzsazíráéval. A szervezet fő támogatói Irán és Szíria, de támogatják szunnita államok is. Fontos jövedelemforrása saját globális – legális és illegális – gazdasági tevékenysége is.

A szervezet első tíz évében egyértelműen terrorszervezet volt, de idővel működése stratégiai és taktikailag is egyre átgondoltabbá vált. A libanoni polgárháború befejezése (1989) után kilépett iszlamista világforradalmi szerepéből és a helyi politika felé fordult, „libanonizálódott”. Az 1992. évi libanoni nemzetgyűlési választásokon a mandátumuk közel tíz százalékát szerezte meg. Egyre befolyásosabb politikai erőként egyre inkább a reálpolitika felé fordult, vezetői elhatárolódtak a 2011. szeptember 11-i támadás kieszelőitől. Bár Szíria kivonulása Libanonból (2005) kétségessé tette a szervezet politikai jövőjét, a Hezbollah nem gyengült meg, sikerrel vitte végbe nacionalista profilú integrálódását a világias libanoni társadalomba. A 2006 júliusában kirobbant izraeli-libanoni háború valójában Izrael és a Hezbollah közötti háború volt, mely legalábbis döntetlenül, egyesek szerint azonban utóbbi győzelmével végződött, mivel Izrael egyetlen stratégiai célját sem érte el (bár nem is ragyon erőltette).

Bár a Hezbollah ugyanolyan fundamentalista és univerzális elveket vall, mint a Hamász, mégsem vált doktriner harci szervezetté, mivel gyökerei nem egy ideális állam-eszmébe, hanem az Iráni Iszlám Köztársaság politikai valóságába kapaszkodnak, ami folyamatos alkalmazkodó-készséget igényelt. A Hezbollah teljesítménye azért is figyelemreméltó, mert az iszlám világ hasonló szervezetei többnyire eltávolodtak a társadalmi valóságtól, saját partikuláris szervezeti-katonai érdekeik rabjává váltak. Ezzel szemben a Hezbollah ma már inkább politikai párt, mely alapjában elfogadja a demokratikus politizálás szabályait, aktuális politikai feladatok megoldására koncentrálnak, miközben bármikor kész arra, hogy felelevenítse „a fiókba tett vallási dominanciájú stratégiai célokat”.

A történelem tehát nem ért véget. Folytatódik és, mint látjuk, többfelé ágazhat.

A recenzens a könyv legfőbb erényének tartja, hogy belülről próbál megérteni olyasmit, amire a zsidó-keresztény-görög-római kultúrában szocializált – de ennek lényegi sajátosságait sem értő, más kultúrkörök gondolkodását pedig végképp félreismerő – nyugati átlagpolgár általában csak lesajnálóan legyint, „fanatikusokat” vagy „fundamentalistákat” emleget, vagy rosszabb esetben az iszlámot, mint *sui generis* agresszív vallást vádolja.

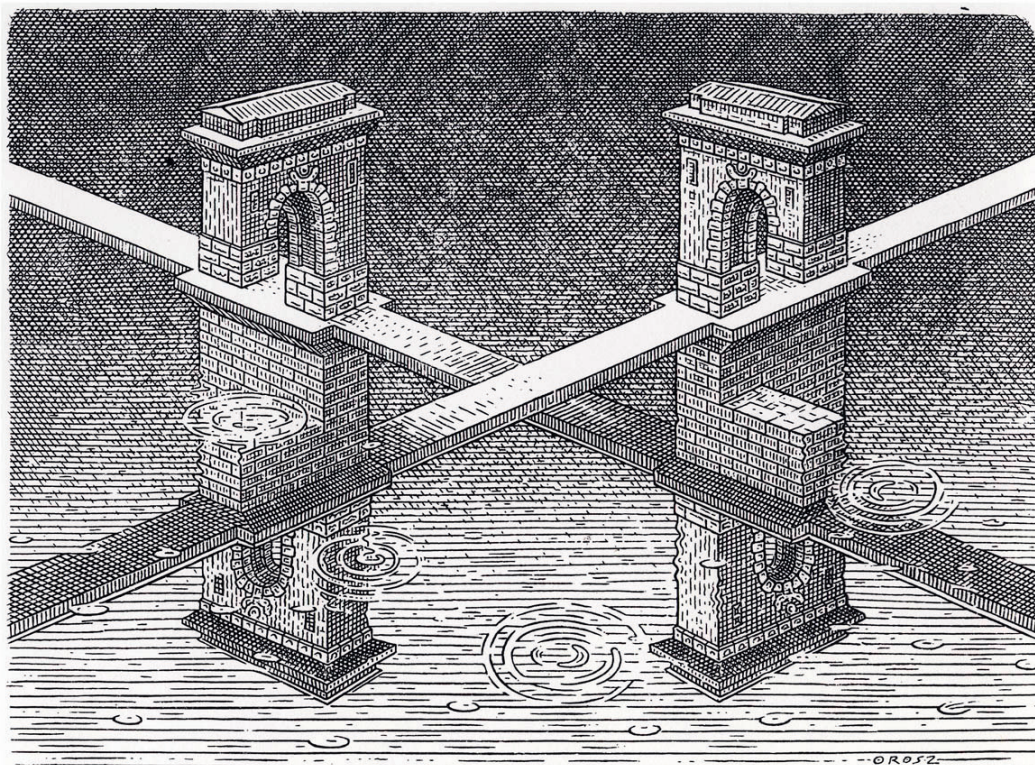
Az ismertetés írója a méltatás ellenére azonban nem mehet el kritika nélkül a könyv néhány – nem is jelentéktelen – könyvészeti és szerkesztési hiányossága mellett. Szembeötlő, hogy a kötet – sejtethetően az egymásra torlódó politikai fejleményektől is

siettette – kapkodva készült, és legkevésbé sem dicséri a korrektor munkáját. Különösen a kötet vége felé sok a betűlütés, szerkesztői slendriánság. Igen hasznos, hogy ez a tanulmánykötet megjelent, de szerencsés volna, ha a szerző tárgyát monografikus formában dolgozná fel újra, kikerülve ezzel a zavaró átfedéseket, és biztosan nem írná meg az első tanulmány második felében rövid-vázlatosan azt, amit később három tanulmányban hosszasan-részletesen megtesz. Ismét kapkodni azonban nincs oka – a problémahalmaz még jó néhány évtizedig itt marad velünk. Hacsak maga alá nem temet minket.

(Póczik Szilveszter: Az iszlám forradalom. Négy műhelytanulmány a radikális iszlámról. Pécs, 2011, Publikon Kiadó, 192 p.)

JEGYZETEK

- 1 A waxing crescent. Islam and demography. The Economist, 2011. január 29. A lap a washingtoni székhelyű Pew Research Centre nonprofit
- 2 alapítvány „The Future of the Global Muslim Population” című tanulmányát ismertette. Sarrazin, Thilo: Deutschland schafft sich ab. Wie wir unser Land aufs Spiel setzen. Deutsche Verlags-Anstalt, München, 2010.
- 3 Ld. „Török túlzás”. HVG, 2012. március 17. 27. o.

Az Actio Catholica Magyarországon

Gianone András 2006-ban védte meg a jelen kötettel azonos című doktori disszertációját az ELTE Bölcsészettudományi Karán. A kötet gyakorlatilag az értekezés javított, némileg bővített kiadása. A bővítésre a szerzőnek megvolt a lehetősége, hisz évekkal később, 2010-ben jelent meg a kötet.

A Budai Ciszterci Szent Imre Gimnáziumban tanító szerző alapos, több éves kutatómunkája nyomán dolgozta fel az oly fontos, nemcsak a szűk egyházi életet érintő témáját. A könyv két nagyobb részre osztható fel, az első, kb. 220 oldalon az elemző jellegű főszöveget olvashatjuk, majd egy mintegy 150 oldalas függelékben a legfontosabb dokumentumok, köztük az Actio Catholica (a továbbiakban: AC) ügyrendje, az AC szervezeti felépítését bemutató ábra, számos, az AC működését jellemző táblázat és bibliográfiai jellegű felsorolás (pl. az AC kiadványai) található egy technikai szempontból néhol kevésbé sikerült fénykép-gyűjtemény mellett.

A kötet szerzője széles forrásbázist mozgató meg választott kutatási területének feltárásához. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára mellett több egyházmegyei és rendtartományi levéltár anyagát használta fel, ezeken túl pedig kéziratos naplók és a plébániai irattárak anyagait is átnézte, a források közé a még élő, az AC működésében szerepet vállalt személyekkel készített interjúkat is felvette. Ezeken kívül a korszakkal foglalkozó számos magyar nyelvű köztörténeti és egyháztörténeti tétel szerepel a listán, ám már a bibliográfia áttekintésekor szemet szúr (főképp a hátlapon található méltatás erre vonatkozó részének olvasása után), hogy az egyébként idegen nyelv szakos tanár nem igazán használt fel idegen nyelvé, izgalmas párhuzamokkal kecsgetető, az AC történetével foglalkozó írásokat.

A kötet felépítése alapvetően kronológiai szempontú, először az AC létrejöttének okai, körülményeivel foglalkozik. Elemzi a katolikus társadalmi tanítást kifejítő pápai megnyilatkozásokat, és az ezekkel foglalkozó egyéb szövegeket. A nemzetközi háttér és párhuzamok nagy vonalakban történő felvázolása után pedig a magyar AC megalapításának körülményei kerülnek terítékre. Az előzmények után a magyarországi AC megalapítását övező vita részletes leírása következik. A következő nagyobb egységben az AC működésének keretei, az anyagi háttér és a szervezeti kérdések megvilágítására kerül sor. Ezután érkezőnk el (az eddigi fejezetek, bármennyire fontosak is, csupán alig egynegyedét foglalják el a mű elemző részének) a terjedelmi szempontból legalábbis, legjelentősebb részhez. Az AC működése a Horthy-korszakban című fejezet részletesen, szakosztályokra lebontva tárgyalja a szervezet munkásságát. Érdekes, és némileg talán vitatható módon csak ezután, megközelítőleg a könyv felénél olvashatunk az AC szervezetét és működését meghatározó elvi és személyi jellegű ügyekről. Mindezek szépen megvilágítják, hogy a korábban lefektetett, papíron létező szervezeti felépítés mi minden valós, személyes érdektől is motivált tényező által volt befolyásolva és formálva. A különféle szervezési kérdések tárgyalása után a szerző az AC és a többi katolikus egyesület kapcsolatára, gyakran viharoktól sem mentes viszonyára fókuszál. A tematikus felbontású fejezetek következő darabja pedig az AC és a politika címet viseli. Ebben a szövegegységben az uralkodó po-

litikai rendszerhez fűződő szálakról és az egyéb, korszakra jellemző ideológiákkal való kapcsolatról olvashatunk. Az utolsó nagyobb, mintegy a könyv negyedét kitevő egységben pedig az AC 1945 és 1948 közötti tevékenységét veszi nagyító alá a szerző, a fentebb már ismertetett metodika szerint, először a szakosztályok munkásságával foglalkozva, majd pedig az AC és a politika kapcsolatát elemezve. A kötet utolsó pár oldalán pedig egy – a könyv méreteihez, az átfogott korszak sajátosságaihoz, a felmerült problémákhoz képest – viszonylag rövid összefoglalást olvashatunk.

Rátérve a részletesebb ismertetésre, kezdve az első fejezettel, rögtön talán az egész AC legizgalmasabb kérdésével találkozunk, azzal, hogy miként fér meg, az alapvetően klerikális, a II. Vatikáni Zsinatig a laikus hívek háttérben maradását támogató katolikus teológiával az AC elsősorban a világiak aktivitására építő mozgalma. Mert mi is az AC valójában? Erre a korszak legkomolyabb katolikus gondolkodói, teológusai keresték a választ. Az előzmények után a Vatikán a 19. század végén jött rá arra, hogy a vetekedő kortárs ideológiákkal szembeni harcra csak úgy van esélye, hogyha a világi katolikusok által képviselt erőforrásokat is felhasználja. Ilyenformán XIII. Leó, X. Pius és XI. Pius is határozott módon állt ki a világiaknak a társadalmi munkában történő nagyobb mértékű bevonása mellett. Gianone is elismeri, hogy az őskeresztény alapokra való hivatkozás ellenére egyértelmű, hogy a 20. század találmánya az AC. XI. Pius, az AC gyakorlati megalkotója a szervezetet a katolikus eszmék terjesztése és megvalósítása eszközének tartotta, melyben fontos funkciókat töltenek be világiak, de alapvetően mégis a hierarchia vezetése alatt működik. Az alapkoncepció szerint az országos AC-k szervezetét nem határozták meg, így különféle szervezetek jöttek létre a helyi adottságoknak megfelelően. Sajnos Gianone nem aknázza ki a párhuzamok lehetőségét, amely mindenféleképpen színesebbé, érthetőbbé tette volna a magyar AC történetének ábrázolását is. Megemlíti ugyan egy félmondattal, hogy Olaszországban a fasiszták nyomására csupán a hitbuzgalmi élet szervezésére korlátozódott az AC, Franciaországban pedig sajátos, a társadalmi rétegek szerinti felosztást követtek az AC szakosztályai is. Mindez azonban nem segíti az AC és egyben a Magyar Katolikus Egyház két háború közötti történetének megértését. Véleményem szerint egy bővebb, a meglévő szakirodalomra alapozott, az osztrák és a német mintát is részletesen bemutató fejezetekre mindenféleképpen szükség lett volna a könyv megírásakor, így ugyanis a magyar sajátosságok a levegőben lógnak, nem értelmezhetők megfelelően.

Az AC közvetlen elődjének az Országos Katolikus Szövetség tekinthető, mely különböző elődszervezetek átalakításának eredményeképpen 1908-ban alakult meg. Ennek munkássága elsősorban az évenként ősszel megrendezett nagygyűlések és különböző körmenetek, zárandoklatok megszervezésében merült ki. Ezen elődszervezet mellett, mely csúcsszerveként működött, ki kell emelni az egyházközségek szerepét is. Ezek a 19. század második felében kialakult, a helyi plébános vezetésével laikusokat is az egyházi munkába bevonó szervezetek elsősorban az iskolafenntartói kötelezettségek ellátását végezték, ami később az AC egyik fontos működési területe is lesz. Ezen két szervezet jelentette a katolikus társadalmi mozgalom alapját, erre lehetett később építkezni.

A magyar AC létrehozásának mikéntjével 1929-ben kezdett el foglalkozni a püspöki kar. Érdekes módon a már említett, korlátozottan működő olasz példa volt a leggyakrabban idézett minta a viták során. Egyesek az Országos Katolikus Szövetség átalakításával és kiegészítésével is megelégedtek volna, mások szerint teljesen új csúcsszervet is létre kell hozni, megint mások pedig az egyházközségi rendszer alaposabb kiépítésére, és az arra való alapozásra biztattak. Az AC megalakítása körüli vitákba a magyar katolikus egyház legexponáltabb szellemi vezetői is beleszóltak, igen élénk, sokrétű eszmecsere

alakult ki. 1931-ben végül az egyházközségi alapon történő szervezkedés mellett tette le a garast a püspöki kar, bár ezzel sokan nem értettek egyet. Az AC központi szervezetének és elnökségének a kialakítására csak 1932-ben került sor, így tekinthetjük ezt az alapítás dátumának. Az elnök a mindenkori esztergomi érsek volt, az ügyvezető elnököt pedig a püspöki kar választotta a tagjai sorából, az első ügyvezető elnök Glattfelder Gyula csanádi püspök lett. Világi társelnök a napi politikából is jól ismert Apponyi Albert gróf és a volt vatikáni követ, a katolikus társadalmi mozgalom elkötelezett tagja, Nagy Elek lett. Az egyesületi képviselők közé a korszak jeles katolikus egyesületeinek vezetőit hívták meg, így került ide Bangha Béla, Zichy Rafaelné, Blaskó Mária vagy éppen Tiefenthaler József. Az AC igazgatója, és mint ilyen, a szervezet valós vezetője, a napi ügyek intézője, a hosszú távú stratégiai tervek megvalósítója, az első számú kapcsolattartó Mihalovics Zsigmond pesti egyházmegyei pap, segítője Kósa Kálmán kultuszminiszteri tanácsos volt hosszú ideig. Az AC bonyolult felső vezetéssel rendelkezett, az Országos Elnökség mellett Országos és Igazgató Tanács is működött, gyakran egymást átfedő ügykörökkel. Ezen utóbbi szerveknek az egyházmegyei AC-k vezetői is tagjai voltak. Az egyházmegyékben megpróbálták az országos szinten felállított szakosztályi szervezetet másolni. A szakosztályok felállítását egyházközségi szinten is kötelezőnek tartották, de sok esetben ez nem valósult meg. Mint láthatjuk tehát, az AC igazából nem mozgatott meg új erőket, hanem a régi, gyakran szétforgácsolt katolikus társadalmi mozgalomban megedződött embereket szedte össze és rendezte egységes szervezetbe. Fontos kiemelni, hogy a hazai klérusnak túlnyomó befolyása volt az AC ügyeire nézve, a világiak, még a megnevezett vezetők is inkább csak segédcapatnak számítottak. Megemlíthető az is, hogy az AC ezen bonyolult szervezeti felépítése gyakran inkább hátráltatta a cselekvést, hisz az agilis ügyvezető igazgató sokfelé tartozott jelentési kötelezettséggel, sok helyen kérték számon, gyakran ellentétes előjellel a munkásságát.

A magyar AC elsősorban nem a katolikus politikai törekvések támogatásának céljával alakult. Apponyi Albert jól fogalmazta meg, hogy a katolikus egyháznak talán Magyarországon van a legkellemesebb helyzete, ezért az ellenzéki politizálásnak nincs helye. Ennek következtében a magyar AC profilja inkább a kulturális ügyek, a karitás és a sajtó, a propaganda kérdései felé fordult.

Az AC kinyújtott karjai, a valóságos munkát végző szervei a már emlegetett szakosztályok voltak: a hitbuzgalmi és erkölcsvédelmi; a sajtó; a szervezési; a szociális és karitatív és a kulturális szakosztály. Mind az öt szakosztály élén az adott szakterület neves, hozzáértő szakembere állt, így került például a sajtószakosztály élére Bangha Béla jezsuita páter.

Az AC rendelkezett éves munkatervvel, melyek egy-egy jelmondat köré szerveződtek, így a harmincas évek első felében általában a család jelentőségét kiemelő mondatok, az eucharisztikus világkongresszus után pedig a nemzet és a kereszténység, a katolikus magyarság problematikáját tárgyalták. Az országos szervezet legnagyobb szabású eseménye a Katolikus Szövetségtől átvett éves nagygyűlések megtartása volt.

Az AC két háború közötti tevékenységének csúcspontja kétségtelenül az 1938-ban megrendezésre kerülő Eucharisztikus Világkongresszus volt, amely talán az egész Horthy-korszak legnagyobb szabású nemzetközi eseménye volt. Az AC kétségtelenül monumentális módon, nem ritkán százazreket mozgósítva rendezte meg a világkongresszust. Az előtte való év, és az utána következő esztendő is ennek jegyében telt, elmondhatjuk, hogy az AC majdnem teljes kapacitását lefoglalta a szervezés.

A szakosztályok tevékenysége szintén megérdemli a figyelmet. A hitbuzgalmi szakosztály feladatkörébe tartozott országos szinten az egyházhoz való hűség, a szentségekkel

való rendszeres élés előmozdítása, a házias élet, a családi élet tisztaságának felügyelete és védelme. E cél elérése érdekében először is egy nagyszabású adatfelvételt bonyolított le az AC, melynek során plébániánként felmérték, hogy az ott élő katolikusok az adott időszakban hányszor gyóntak, áldoztak, vettek részt misén, hány vegyes házasság, hány válás történt a közösségekben. Ezekhez az adatokhoz gyakran szubjektív értékelés is tartozott. Gianone a függelékben közli az összesített adatokat táblázat formájában, de azt nem tudjuk meg, hogy körülbelül mekkora lefedettségű volt az adatgyűjtés, mennyi maradt meg belőle, hol őrzik stb. Az AC Országos Elnöksége beszámolóin keresztül mindenestre bepillantást nyerhetünk a szervezet kiterjedt tevékenységébe. Ez a szakosztály végezte egyebek mellett még a vallásos iratok országos, több százezer példányra is kiterjedő nyomtatását és terjesztését.

A kulturális szakosztály munkálkodása átfedéseket mutat a Katolikus Tanügyi Tanács feladatkörével, ami nem ritkán bonyodalmakat is okozott. A szakosztály iskolaügyre vonatkozó feladatainak egyik legfontosabbika szintén az adatgyűjtés volt, amely főleg a protestáns iskolába járó katolikus gyermekek felderítését célozta. A szakosztály másik feladata a népművelés katolikus szellemben történő kialakítása. Ennek jegyében százezer számra adták ki a népies nyelven megfogalmazott, különböző praktikus tudományos vagy éppen társadalmi, teológiai kérdésekkel foglalkozó füzeteket. Emellett Esztergomban Katolikus Nyári Egyetemet szerveztek, előadásokat, ankétokat vittek le vidékre is.

A szociális és karitatív szakosztály egyik fontos feladata volt a katolikus egyház társadalommal kapcsolatos gondolatainak népszerűsítése. Másrészt pedig a szegénygondozás minél hathatósabb megvalósításával foglalkoztak. Ennek jegyében például támogatták az először Egerben megvalósuló, a helyi önkormányzati és egyházi szervek összefogásával kialakult, és később az egész országban követésre méltónak talált ún. Magyar Norma elterjesztését. A Norma alapkonceptiója volt a segítség minél alacsonyabb szinten történő megszervezése, az adományok valóban rászorulókhöz történő eljuttatása. A szakosztály feladatai igazán csak a világháború idején szaporodtak meg, amikor is a hadigondozottak felé fordult a figyelem. Fontos feladatok hárultak rá a háború után is, amikor nemzetközi kapcsolatainak köszönhetően a szakosztály az egyházközi karitás szervezeteit is felhasználva tartott fenn kiterjedt segítségnyújtásra szakosodott hálózatot. Ingyen ebédet osztottak a háború után csak Pesten tízezreknek.

Az AC egyik legaktívabb, legdinamikusabb tevékenységi köre a sajtóügy volt. A Sajtószakosztály vezetője, Bangha Béla a terület szakértőjének és lelkes harcosának bizonyult. Az AC kimondott célja az volt, hogy a katolikusok kizárólag katolikus lapot olvassanak. Habár az AC megalapításától kezdve jelentős eredményeket értek el az eladási számok emelése terén, még a korszak végén is csak álom maradt a fent említett célkitűzés. Az AC maga egyébként nem rendelkezett hivatalos lappal, a Bangha által preferált Nemzeti Újságot és Új Nemzedéket támogatta.

A szervezési szakosztály szervezte meg az évi nagygyűléseket, és bonyolította le a rendszeres zárandoklatokat, körmeneteket. Ez a szakosztály volt felelős az AC helyi, egyházközi szervezeteinek kiépüléséért is. Elmondható, hogy a felülről kialakított szervezet nem épült ki minden egyes plébánián, nagyban függött mindez a helyi papok akaratától, akik érdekes módon gyakran csupán elvégzendő extra feladatot láttak az AC szervezet kiépítésében és működtetésében, ami, hogyha a széles körű adatfelvételekre és kérdőívekre gondolunk, egészen érthetőnek tűnik.

Összességében elmondhatjuk, hogy az AC szakosztályaiban folyó munka alapvetően nem volt érintetlen terep a katolikus egyház társadalmi téren való cselekvése számára. A sajtóügyet Bangha Béla feltehetően az AC nélkül is ugyanolyan buzgalommal, legfeljebb

kevesebb sikerrel képviselte volna, hisz erre kiépített szervezete, a Központi Sajtóvállalat már korábban megalakult.

Külön izgalmas kérdést képez az AC és a politika viszonya. Azon társadalmi jellegű kérdések, amelyekkel foglalkoztak gyakran megkívánta a politikusokkal való kapcsolat-tartást is az AC vezetőinek részéről. Az AC elviekben ugyan politikamentes intézmény volt, vezetőségének tagjai azonban a kormányzati szakpolitika, de gyakran a parlamenti pártpolitizálás neves tagjai közül kerültek ki. Elég talán Apponyi Albertre vagy Huszár Károlyra utalni, de maga Mihalovics is politizált, a fővárosi politika színterén. Az AC a politikából más téren vette ki a maga részét a két háború között. Egyrészt harcolt a bolsevizmus ellen, másrészt pedig, kissé enyhébb hangvétellel, de a nemzeti szocializmust is kritizálta. Az előbbinek a szervezet, de inkább az abban résztvevő egyének a háború után itták meg a levét. A korszakban végig fontos szerepet kapott az aktív liberalizmus-ellenesség is.

Az AC 1945 után meglehetősen nehéz helyzetbe került. Habár nem oszlatták fel 1946-ban, mint a többi (köztük számos katolikus) egyesületet is, fokozatosan háttérbe szorították és ellehetetlenítették. Az 1948-ig tartó időszak legfontosabb munkaterülete a karitatív szakosztályé volt. A szakosztály a nemzetközi segítség-szervezetekkel együtt gyakran az állammal vetekedő vagy azt meghaladó méretű ruha- és ételosztásokat tartott. Mindezt a külföldi segítők behozatalának megtiltásával akarták megakadályozni.

Az AC működésének sokat ártott számos, addig komoly feladatokat ellátó vezetőjének a politikai alapú üldözése. Így 1948-ban például Mihalovics Zsigmond ellen is eljárást indítottak, ami elől ő külföldre menekült.

A kommunista politikai hatalom mindent megtett az AC tönkretételére, ám mindez nem közvetlenül történt. Az iskolák államosításával például az iskolaügyi szakosztály lába alól húzták ki a talajt. A cenzúra bevezetésével, az ellenséges hangok elnémításával a sajtószakosztály maradt céltalan. A karitatív szakosztályról már szoltunk. Az AC-t végül nem oszlatták fel, hanem egészen a rendszerváltásig megmaradt, hatást fejtett ki. A szervezet azonban az évtizedek alatt olyannyira kompromittálta magát, hogy a rendszerváltás idején a püspöki kar jobbnak látta feloszlatni, mert az eredményes átalakításra nem látott reményt.

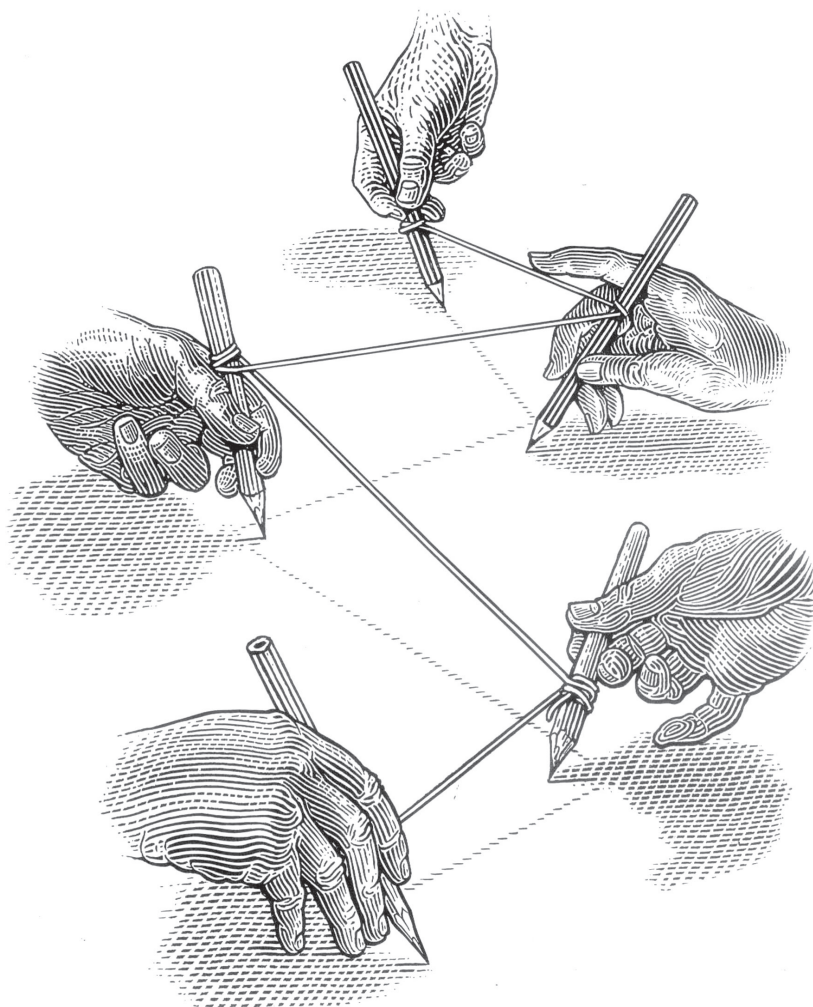
Az AC története szorosan kapcsolódik a reneszánszát élő magyarországi kereszténység, azon belül is a Magyar Katolikus Egyház két világháború közötti történetéhez, ellehetetlenítése pedig jól példázza az önszerveződő, államtól független szervezetek könnyörtelen elpusztításának történetét. Gianone szépen ragadja meg az AC történetének főbb csomópontjait, azonban gyakran elvész a részletekben. Az olvasó nem mindig tudja, hogy mikor beszél az AC és mikor egyéb katolikus szervezetek tevékenységéről. Könnyen lehet, hogy a valóságban is olyannyira összefolytak a hatáskörök és szervezetek, mint az az első pillantásra tűnik, ám ebben az esetben felvetődik a kérdés, hogy szélesebb egyháztörténeti beágyazottság nélkül lehet-e egyáltalán az AC történetével foglalkozni. Nem lehetséges, hogy csupán mint a katolikus egyház társadalmi téren való szélesebb körű, aktívabb szerepvállalásának egyik fejezeteként, alkotóelemeként kellene tekintenünk az Actio Catholica szervezetére?

Szintén a szélesebb látókör, a beágyazottság hiányaként róható fel a szerzőnek, hogy nem foglalkozott olyan alapvető konfliktusok (Szekfű Gyula szavával élve: antinómiák) hatásával a katolikus társadalmi törekvésekre, egészen konkrétan az AC működésére nézve, mint például a korszakban igencsak fontos katolikus–protestáns ellentét. Ez az ellentét nyomokban megjelenik a kötetben, de nem látható, hogy felvetődött-e egyáltalán a szerzőben, hogy megvizsgálásra érdemes lenne a protestáns politikai és társadalmi

törekvések, mozgalmak gátló vagy éppen megtermékenyítő hatása ugyanezek katolikus megfelelőire. Ilyenformán szinte nem is meglepő, hogy Gianone kizárólag katolikus egyházi kötődésű sajtótermékeket használt fel a kötet megírásakor. Sajnálatos, hogy a katolikus–protestáns ellentétnek, az AC megalapítására való reagálásnak esetleg egy protestáns színezetű lapban nem nézett utána. Ugyanígy kimaradt az igencsak izgalmas, a katolikus gondolkodók liberalizmuskritikáját, a bolsevizmust vagy éppen a nemzeti szocializmust érintő bírálatainak ismertetéséből az ellenoldal, például egy szélsőjobboldali ideológus, újságíró válasza, kritikája, véleménye.

A mű úttörő értékű, fontos munka, de Adriányi Gábor erre utaló méltató szavai ellenére sem zárta le végérvényesen az AC történetének kutatását. Elengedhetetlen, megkerülhetetlen elemzés, széles forrásbázison nyugvó adatgyűjtés, melynek témakörét a továbbiakban mindenféleképpen tágabb magyarországi, és szélesebb nemzetközi kontextusba helyezve kell majd kutatni.

(Gianone András: Az Actio Catholica története Magyarországon. 1932–1948. Bp., ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, /Monográfiák 1./ 2010, 401 p.)

Robert Merry¹

Egy elfelejtett elnök életrajza

Amity Shlaes „Coolidge” című könyvének ismertetése (Harper Kiadó, 2013, 576 oldal)

„Az adóssáért nagy árat kell fizetni.” Ezekkel a szavakkal indítja Amity Shlaes Calvin Coolidge-ről írt életrajzát. A lakonikus, szigorú arcú New England-i férfi – „Hallgatag Cal”, ahogy kortársai szűkszavúságára utalva emlegették – alelnökből lett Amerika 30. elnöke Warren Harding elnök 1923-ban bekövetkezett halálakor; az 1924-es elnökválasztásokon pedig elnökjelöltként indulva is ő lett az ország első embere.

Amity Shlaes, a nagy gazdasági válság történetéről írt *The Forgotten Man (Az elfelejtett ember)* című 2007-ben kiadott nagy sikerű munka szerzője egy érdekes és tanulságos eset felidézésével kezdi új könyvét. 1849-ben Oliver Coolidge, Calvin dédapjának egyik testvére nem tudott törleszteni egy 29 dollár 48 centes tartozást az egyik szomszédjának, ezért egy időre börtönbe kellett vonulnia. A szerző ezután ügyesen áttér az államadósság kérdésére, különös tekintettel arra az esetre, amikor az már olyan mértékűvé válik, hogy veszélyezteti a költségvetést és aláaknázza a nemzet önbizalmát. „Voltak idők – írja Ms. Shlaes a *Coolidge* előszavában –, amikor az adósság úgy béklyózta meg az Egyesült Államokat, ahogy egyszer Oliverrel is tette.”

Calvin Coolidge ilyen időkben élt – és mi is ilyen időkben élünk. Az I. világháború végén az amerikai államadósság 27 milliárd dollárra rúgott, kilencszer annyira, mint a háború előtt. Ám Coolidge és Harding néhány év alatt 17,65 milliárd dollárra csökkentette az ország hitelkötelezettségét. Ezt azzal sikerült elérniük, hogy csökkentették

az adókat és gazdasági növekedést generáltak, ráadásul mindeközben többletdollárokkal töltötték meg az államkasszát. Ez az eredmény különösen figyelemreméltó teljesítménynek számít ma, amikor az amerikai államadósság több mint 16 billió dollárra rúg, azaz a bruttó hazai össztermék (GDP) több mint 70%-át teszi ki. Néhány közgazdász arra figyelmeztet, hogy ha ez az érték eléri a 90%-ot, az könnyörtelenül visszaveti majd a nemzetgazdaságot.

Ha pedig ez a válság bekövetkezik, az országnak két választási lehetősége marad. Visszatérhet a szabadpiaci rendszerhez alacsonyabb adókkal, gyengébb kormánnyal és az amerikai jegybank szerepét betöltő Federal Reserve (Fed) pénzteremtő politikájának visszafogásával – röviden a keynesi érzékenységek és az európai-stílusú szociáldemokrata kormányzásra való hajlandóság feladásával. Vagy választhatja azt, amit Jay Zawatsky, egy energiaipari vállalat igazgatója „erősödő pénzügyi represszióknak” nevezett: további szövetségi kiadások és beavatkozás a gazdaságba, emelkedő adókulcsok a gazdagok esetében, még nagyobb államadósság, amit a Fed bankópréseinak beindításával igyekeznek „fedezni”, és emelkedő infláció.

Ahhoz, hogy megértsük az első lehetőséget, meg kell értenünk az 1920-as éveket. Az 1920-as éveket pedig nem érthetjük meg anélkül, hogy bele ne pillantanánk Calvin Coolidge életébe és politikájába. Coolidge, írja Ms. Shlaes, „alapjában véve a munka embere volt,” „egy minimalista elnök, a költségvetési tervek és adócsökkentések gazdasági generálisa.”

Calvin Coolidge 1872. július 4-én született a Vermont állambeli Plymouth Notch-ban. A város központja fizikai és kulturális értelemben véve is a vegyeskereskedés volt, amit Calvin apja, John Coolidge vezetett. John a kereskedés mellett földet művelt és a vermonti törvényhozás tagjaként is dolgozott. A fiatal, vörös hajú Calvin csendes gyerek volt – és nagyon szégyellős. „Még azt is kínosnak találta, hogy találkozzon azokkal

¹ Robert Merry a National Interest szerkesztője. A *Where They Stand: The American Presidents in the Eyes of Voters and Historians* című könyv szerzője.

a felnőttekkel, akik belépnek a szülei házába”, írja Ms. Shlaes. Ám abban a zord környezetben elsajátította azokat a képességeket, amelyekre szükség volt „a tájjal vívott örök harcban”. Az élet kemény volt arrafelé abban az időben: Calvin 12 éves volt, amikor anyja meghalt, hat évvel később pedig hűgát is elvesztette.

Középiskolai tanulmányait a Black River Academy-n folytatta, egy bentlakásos iskolában a vermonti Ludlowban. A fiatal Calvin kezdetben középserű jegyeket szerzett, és kevés tehetségről tett tanúbizonyságot az atlétika terén. Szeretett viszont olvasni, a legenda szerint kiolvasta az iskolakönyvtár összes könyvét. Amikorra azonban leérettségizett, sikerült jegyeit több mint tiszteséges szintre feltornáznia, bizonyítva ezzel egy jellegzetes vonását: viszonylag lassan indult, nehezen találta a helyét az új helyzetekben, de egyre lenyűgözőbb eredményeket produkált, amint megszokta a környezetét.

A minta megismétlődött az Amherst College-en is. „Azt hiszem óriási honvágyam van”, írta apjának, miután megérkezett a főiskolára, „a kezem úgy remeg, hogy nem tudok olvashatóan írni”. Idővel tudományos és társadalmi téren is egyre magasabbra emelkedett. „Most már magabiztos vagyok – olvashatjuk egy későbbi hazaírt levelében –, olyan erőre tettem szert, ami egész életemben mellettem áll majd és segít abban, hogy megküzdjek a problémákkal.” Amikor lediplomázott, a jogi pálya mellett döntött, de a politika felé is érdeklődést mutatott.

Gyakornoki ideje után egy ügyvédi irodában kezdett dolgozni a massachusettsi Northamptonban, ahol a helyi lakosok hamar megkedvelték stílusának tömörsége miatt (nem szerették ugyanis, ha bő lére eresztett jogi tanácsokért kellett fizetniük) és azért, mert mindig törekedett arra, hogy peren kívül rendezze a vitás ügyeket. A kisvárosi jogászi munkában nem gazdagodott meg, de az jó alapul szolgált politikai törekvései számára. 1898-ban, 26 éves korában városi tanácsos lett és ettől kezdve ügyvédi munkája mellett egyre magasabb városi és állami tisztségeket viselt – városi tisztviselő, Massachusetts állam képviselője, Northampton polgármestere, az állam szenátora, az állam Szenátusának elnöke, kormányzóhelyettes.

1918-ban, 46 évesen Massachusetts állam kormányzójává választották.

Időközben megnősült: feleségül vette Grace Goodhue-t, egy csinos és okos ifjú hölgyet, aki a Vermonti Egyetemen szerzett diplomát. Amikor 1905-ben összeházasodtak, az egyik barátjuk felesége megjegyezte: „Nem is értem, hogy ez a mogorva, vörös hajú kis ember hogyan nyerhette el ennek a csinos, elbűvölő lánynak a kezét.” Az egyszerű körülmények között élő Coolidge-család került az adósságot. Inkább házat béreltek ahelyett, hogy vállalták volna a jelzálogkölcsön terheit, mert „Coolidge – írja Ms. Shlaes – nem szeretett bankároknak vagy bárki másnak tartozni.”

Politikusként Coolidge a republikánus progresszív mozgalom hatása alá került, amely leginkább Theodore Roosevelt személyében testesült meg. Az állam Szenátusában a nők szavazati joga, az állami jövedelemadó, a nők minimálbére és a tanárok fizetésének emelése mellett szavazott. Roosevelthez hasonlóan ő is úgy vélte, hogy a republikánusok kifoghatják a szelet a demokraták vitorláiból azzal, hogy ilyen ügyekben megelőzik őket.

Am Coolidge hamarosan kételkedni kezdett a progresszívizmusból. Egyebek között nem igazán értett egyet Roosevelt elhatározásával, aki az 1906-os Hepburn-törvénnyel szabályozta a vasúti tarifákat. Coolidge úgy vélte, hogy a vasúttársaságok, bár gazdagok és hatalmasok voltak, a nyereségesség határára működtek. „A csapással Roosevelt a vasúttársaságok hatalmát akarta csökkenteni – magyarázza Coolidge kételyeit Ms. Shlaes –, ehelyett inkább megnyomorította őket.” A transzkontinentális áruszállítás jövedelmezőségének aláaknázásával pedig a törvény aláaknázta az Egyesült Államok Kínával és Japánnal folytatott kereskedelmét.

Coolidge-et megdöbbentette egyes munkáspárti vezetők radikalizmusa, amikor az állam szenátoraként segített tető alá hozni egy munkaügyi megállapodást a gyapjúipari munkások és munkáltatóik között. Egy levelében azt írta, hogy az IWW² vezetői, a híres Wobblie-k „szocialisták és anarchisták”, akiknek feltett szándéka, hogy szétzúzzanak „minden hatalmat, legyen az bármiféle egyházé vagy kormányé”.

² IWW: Industrial Workers of the World (Világ Ipari Munkásai), 1905-ben alakult amerikai munkásszervezet.

Coolidge már Massachusetts állam kormányzója, amikor a bostoni rendőrök sztrájkba lépnek, ezzel jóformán szabad utat engedve a fosztogatásnak, rongálásnak és utcai banditizmusnak. Már-már egy bénító általános sztrájk kitörése fenyegetett, és egyre erősödött az utcai erőszak. Miután sikertelenül próbálkozott azzal, hogy a problémát tárgyalások útján rendezzék, Coolidge keményebb eszközökhöz folyamodott. Meggyőzte a rendőrfőnököt, majd kirúgatta a sztrájkoló rendőröket és acélszakos nemzeti gárdisták behívásával helyreállította a rendet. „Senkinek, sehol és soha nincs joga ahhoz, hogy a közbiztonság sérelmére sztrájkoljon”, jelentette ki.

1920-ban Coolidge a republikánus elnökjelölt, Warren Harding alelnök-jelöltjeként indult a választásokon. Harding felismerte, hogy a GOP-t (Grand Old Party, „régí nagy párt”, azaz a Republikánus Párt) egy konzervatívabb párttá kell alakítani és új irányba kell fordítani az országot. Woodrow Wilson elnök gazdasága az I. világháború után szinte szabadesésben volt, az országnak pedig új gazdasági filozófiára volt szüksége, hogy túljusson a wilsoni idők zűrzavarán.

Harding választási jelszava a „normalitás” volt, azaz – ahogy Ms. Shlaes összefoglalja – „alacsony adók és vámak, kisebb központi kormányzás és stabilitás”. Harding elsőpró sikert aratott a választásokon, ami egyértelmű elutasítása volt Wilson progresszív politikájának. Az újonnan megválasztott elnök Andrew Mellon pénzügyminiszter tanácsára csökkentse az adókat, hogy minél előbb talpra állítsa a gazdaságot. A cél, írja Ms. Shlaes: „nem növelni, hanem visszaszorítani az adósságot.”

Az új gazdaságpolitika már kezdte meghozni az eredményeit, amikor 1923 augusztusában az 57 éves Harding valószínűleg szívelégtelenség következtében váratlanul elhunyt. Az elnöki székbe automatikusan az addigi alelnök, azaz Calvin Coolidge került. Mellon hitt abban, hogy az új elnök a „tudományos adóztatás” koncepciójának nagyobb fokú alkalmazásával – a „kínálati oldal” közgazdaságtanával, azaz mai szóval élve a kínálati közgazdaságtan elveinek alkalmazásával – tar-

tós gazdasági növekedést generálhat. Coolidge egy „tudományos adóztatási” törvényjavaslatot terjesztett a Kongresszus elé, amelyről azt remélte, hogy még az 1924-es elnökválasztások előtt elfogadják. A törvényjavaslat a legmagasabb adókulcsot, amely még 77%-on állt, amikor Harding hivatalba lépett, 50%-ról 30%-ra vagy akár 25%-ra kívánta csökkenteni. A Kongresszus végül egy kevésbé radikális csökkentést szavazott meg, és 43,5%-ban határozták meg a legmagasabb adókulcsot, ami azt jelentette, hogy az adócsökkentés leginkább a közepes jövedelmű amerikaiak számára volt előnyös. Bár csalódott volt, Coolidge aláírta a törvényt azzal a kikötéssel, hogy újraválasztása esetén felülvizsgálják az ügyet.

A választásokon Coolidge különbséggel legyőzte a demokratapárti jelöltet, John W. Davist és később 25%-ra csökkentette a legmagasabb adókulcsot. A GDP növekedni kezdett, és összességében 25%-kal emelkedett a Harding–Coolidge évek alatt. Az eredmény a pénzügyi takarékossgal kiegészülve egy adóbevételektől duzzadó államkassza volt: 100 millió dollár költségvetési többlet 1925-ben, 375 millió 1926-ban és közel 600 millió a következő évben.

Ms. Shlaes története egyfajta kronologikus naplóként épül fel, amelyben a nagy jelentőségű események leírását meg-megszakítják a kevésbé fontos ügyek, megtörve az elbeszélés fonalát. Ez az életrajz nem azoknak szól, akik egy magával ragadó, olvasmányos drámát keresnek. A kutatómunka azonban kimerítően alapos, a politikai és gazdasági elemzés pedig helytálló.

A Coolidge-évek képviselik az ország legtitiztább kísérletét a kínálati közgazdaságtan terén – és illusztrálják a doktrína szembeötlő sikerét is. Ez a siker Coolidge örökségének magja. A könyv kedvező időben jelent meg. Amikor számos nemzet egy fenyegető gazdasági válsággal szembesül, amit nagyrészt az egyre emelkedő államadósság okoz, a Coolidge-kísérlet – amelyről Amity Shales könyve részletes elemzéssel szolgál – bepillantást enged abba, milyen lehet egy alternatív irány.

(The Wall Street Journal)

Oliver Pfohlmann

Richard von Schirach új könyve a „fizikusok éjszakájáról”

Richard von Schirach „Die Nacht der Physiker. Heisenberg, Hahn, Weizsäcker und die deutsche Bombe.” című könyvének ismertetése (Berenberg-Verlag, Berlin, 2012, 274 oldal)

„Szeretne Amerikába jönni, hogy velünk dolgozzon?” Werner Heisenberg, Hitler legnagyobb tudású fizikusa csak erre a kérdésre várt azóta, hogy 1945. május 2-án egy amerikai katonából álló különleges egység őrizetbe vette a bajorországi Urfeld városában. A Heisenberg által vezetett „uránegyesület” mindaddig a napig próbálkozott, hogy a Haigerloch nevű városka sziklapincéiben megépített atomreaktorukban kontrollált körülmények között láncreakciót indítsanak el. Fogságba esésének napjától kezdve egyetlen téma körül forgott a fizikus kihallgatása: meddig jutottak el a náciok saját atombombájuk elkészítésével? Heisenberg – akit 1932-ben az atommaghasadás felfedezéséért fizikai Nobel-díjjal tüntettek ki – abban a tudatban élt, hogy a német kutatók sokkal előbbre járnak amerikai kollégáiknál, és ezért nem is habozott sokat, mielőtt válaszolt volna: „Nem, nem szeretnék elmenni; Németországnak szüksége van rám.”

Hübrisz

Az első pillantásra hazafiasnak tűnő válasz valójában lerántja a leplet Heisenberg önhiúságáról. Neki és kollégáinak még néhány hétig abban a hitben kell élniük, hogy a szövetségesek nélkülük sem „urángépet”, azaz atomreaktort, sem pedig „uránbombát”, azaz atombombát nem tudnának készíteni. Nem hagyhatták – véli Richard von Schirach *Die Nacht der Physiker (A fizikusok éjszakája)* című könyvében –, hogy Heisenberg megsejtse: az amerikaiak csak a látszat kedvéért tették fel neki a fentebb idézett kérdést; a munkát valójában gyakorlatilag már elvégezték és csak néhány hónap van hátra a kész bomba bevetéséig.

1945 májusában Richard von Schirach, Baldur von Schirach akkori birodalmi ifjúsági vezér (Reichsjugendführer) fia hároméves volt, és szintén a Walchensee melletti Urfeldben élt, nem

messze a Heisenberg-családtól. Azonban nem ez a személyes kapcsolat (amire a szerző egyébként nem is hivatkozik a könyvben) az, ami összeköti Schirach új könyvét *Der Schatten meines Vaters (Apám árnyéka)* című, 2005-ben megjelent figyelemreméltó önéletrajzával. A két könyv közötti összekötő kapocs az egykori náci elit tagjainak öngazolási stratégiái utáni kutatás. Az új könyv címe utalás arra a sorsdöntő éjszakára 1945 augusztusában, amikor az angliai Farm Hallban fogva tartott német tudósok szinte összes illúziója szertefoszlott – és egyben egy új hazugság született meg a békés célú atomkutatásról Hitler uralma alatt.

1945. július 3-án szigorú titoktartás mellett tíz német atomtudóst – köztük Heisenberget, Carl Friedrich von Weizsäckert és Otto Hahnt – átszállítottak a Cambridge közelében található Farm Hallba, egy tágas vidéki kúriába. Hat hónapig tartották őket őrizetben. Mialatt a „special guests”, azaz a különleges vendégek a szövetségesek ajánlataira vártak, az amerikaiak és angolok csak arra törekedtek, hogy a németek tudása ne hogy az oroszok vagy a franciák kezébe kerüljön. A kastélyban a német tudósok a háború utáni állapotokhoz képest szinte luxuskörülmények között éltek, néhányan közülük mégis úgy érezték – a beszélgetéseiket a németek szobáiban elrejtett mikrofonok segítségével lehallgató angolok legnagyobb megdöbbenésére –, „mintha egy koncentrációs táborban” lennének. Maguk az atomkutatók egyébként lehetetlennek tartották, hogy lehallgatják őket, hisz ilyesféle „Gestapo-módszerek” alkalmazását nem tételezték fel angol fogva tartóikról.

A lehallgatási jegyzőkönyvek, melyek közül csak 1993-ban hoztak nyilvánosságra néhányat, tökéletes alapanyagul szolgálnak a zsenialitásról, a nagyzási mániáról és a büntudatról szóló izgalmas tudományos drámához. Schirach egy elevenen elmesélt, mindvégig érthető ábrázolásá gyúrta össze ezt az alapanyagot. A szerző nem időrendi sorrendben mondja el az atombomba megszületésének történetét, hanem kitérőkkel, előre és visszautalásokkal tarkítva: kezdve Otto Hahn részvételével 1915-től az első világháborús német harcigáz-kutatásban és -gyártásban, egészen addig, hogyan reagáltak a Farm Hallban fogva tartott német tudósok arra a hírre, hogy az 1944-es kémiai Nobel-díjat Hahnak ítélték.

Amikor 1945. augusztus 6-án a BBC beszámolt a hirosimai atombomba ledobásáról, a német tudósok először azt hitték, hogy csak egy amerikai propagandahazugságról van szó. Heisenberg a maga részéről ugyan lehetségesnek tartotta egy újfajta (hagyományos) robbanóanyag bevetését, de az az elképzelés, hogy az amerikaiaknak sikerült az, ami a németek számára lehetetlennek bizonyult, túlságosan is sokkoló volt. A kémikus Otto Hahn kárörvendően meg is jegyezte: „Nos Heisenberg, maguk mind másodosztályú tudósok és szedhetik a sátorfájukat.” Az ezt követő órákban a németek beszélgetéseit rögzítő hat brit lehallgató-szakember „a beismerések, vádak, összeomlások, könyvek és utolsó öncsalások történelmi jelentőségű éjszakájának tanúja” lett, írja Schirach.

A német tudósok eleinte a technikai részletekről vitakoztak, aztán kezdték megérteni, hogy a Harmadik Birodalomnak az atomkutatás terén esélye sem volt a szövetségesekkel szemben. Csak a százezer polgári áldozatról szóló hírek irányították a figyelmet az emberek szenvedésére: Hahn, akinek 1938-as, az atommaghasadásra vonatkozó felfedezésével gyakorlatilag az egész kezdetét vette, kezdett elmerülni az önvadák örvényében. Mások, mint Carl Friedrich von Weizsäcker azt az elképzelést tették magukévá, miszerint ők, a németek, egyébként sem dolgoztak soha komolyan atombombán, hanem csak egy békés célú „urángép” megépítésén fáradoztak.

Vakság

A saját kudarc felismerése így alakult át „önkéntes önkorlátozássá”, hovatovább a rendszerrel szembeni ellenállássá. Hízelgő öngazolás, írja Schirach. Hogy az „uránegyesület” nem tudta megadni a bombát, amire Hitler vágyott, az a nyersanyaghiánytól eltekintve mindenekelőtt azon múlt, hogy Heisenberg ugyan kétségtelenül zseniális elméleti fizikus volt, azonban téves döntés volt egy ilyesfajta projekt vezetésével megbízni. Ráadásul mivel zsidó származása miatt az egyébként szintén Nobel-díjas Gustav Ludwig Hertz nem dolgozhatott a programban, így a gázdiffúziós urándúsításhoz a legfontosabb szakember hiányzott, akinek a tudása nélkül a bomba megépítéséhez szükséges mennyiségű hasadóanyagot nem lehetett előállítani. A technikai kihívások miatt a német kutatók kezdettől

fogva „kedvetlenül” dolgoztak, nem úgy, mint amerikai kollégáik Robert Oppenheimer vezetése alatt. Schirach elbeszélése a német „uránprojekt” és az amerikai Manhattan-terv közötti versenyfutásról sokáig szinte tudományos kriminek tűnik, amelyben az új felfedezések következményei nem jelennek meg. Annál megrázóbban hatnak Schirach leírásai a pusztításról Hirosimában és Nagaszakiban. A tudatosan brutális perspektívaváltás tükrözi azt a vakságot a kutatásaik következményei iránt, amely mindkét oldalon jellemző volt a fizikusokra.

(*Neue Zürcher Zeitung*)

Avishai Margalit

A Palesztin Mandátum utolsó éve

Hadara Lazar „Out of Palestine: The Making of Modern Israel” című könyvének ismertetése (Atlas & Co., 290 oldal)

Palesztina nagyjából harminc évig, 1917-től 1948-ig állt brit uralom alatt. Harminc év csak nyúlfarknyi idő egy olyan országban, amely háromezer éves írott történelemmel büszkélkedhet. Ha a háromezer évet egy nap 24 órájának tekintjük, a brit uralom időszaka alig nyolc percet tesz ki. Ezzel szemben egy órát és negyven percet jelent az a négy évszázad, amíg Palesztina oszmán-török uralom alatt állt. A brit Mandátum harminc évének a befolyása mégis mélyreható és széleskörű volt.³ A brit uralom idején Palesztina nem egy másik ország vagy birodalom marginális tartománya volt, hanem igazi politikai egységgé vált. A britek tették Jeruzsálemet Palesztina fővárosává, továbbá segítették a civil társadalom kialakulását, utakat és repülőtereket építettek és megbízható rendőrséget hoztak létre.

A brit uralom jogi kerete azon a mandátumon alapult, melyet a Népszövetség ruházott Nagy-Britanniára. Eredetileg átmeneti gyámságnak szánták, ami felkészíti az országot arra, hogy

³ Itt Sir Harold Beeley szavait idézem; úgy, ahogy azok Hadara Lazar könyvének első, héber nyelvű kiadásában olvashatóak.

„a zsidó nép nemzeti otthona” legyen anélkül, hogy „sérülne” a helybéli arab népesség polgári és vallási jogai.” Ez az ellentmondásos feladat található a brit Mandátum történetének középpontjában. A Népszövetség e felhatalmazása miatt hívjuk a britek politikai és katonai hatalmát Palesztina fölött „a Mandátumnak.” Míg a törökök saját közigazgatási rendszerük sajátosságainak megfelelően osztották fel a régiót – Jeruzsálem és környéke alkotta például a „Jeruzsálemi szandzsákot” – a Mandátum újjáélesztette a régi Palesztina kifejezést, amelyet már Hérodotosz is használt műveiben a Jordán folyó és a Földközi-tenger közötti terület megjelölésére.

A Mandátum nem biztosított kollektív jogokat – nevezetesen politikai függetlenséget – a Palesztinában élő népcsoportoknak. Nem voltak helyhatósági választások és önkormányzatok, amelyek végül amúgy is brit ellenőrzés alatt álltak volna. Biztosított viszont nagyfokú személyes szabadságot. Az Oszmán Birodalom millet-rendszerét követve a Mandátum nagyfokú belső autonómiát biztosított a különböző vallási közösségeknek, hogy irányítsák az életüket.

Hadara Lazar figyelemre méltó könyvet írt, melyet nem is a brit Mandátumnak szentel, hanem inkább azoknak az embereknek, akiknek az élete szorosan összefonódott vele. A könyv héber kiadása 1990-ben jelent meg, a beszédes *The Mandatorians: The Land of Israel 1940–1948 (A Mandátum lakói: Izrael földje 1940–1948 között)* cím alatt. A könyv angol nyelvű fordítása csak nemrégiben látott napvilágot a meglehetősen félrevezető *Out of Palestine: The Making of Modern Israel (Palesztinából született: A modern Izrael létrejötte)* címen. A könyv brit, zsidó és arab interjúalanyokkal készített riportokból áll, akik felelevenítik, hogy milyen volt az élet Palesztinában a brit Mandátum utolsó nyolc éve alatt.

Jeruzsálemben, annak a negyednek a szívében, ahol gyerekkoromban laktunk, és amit óvodáskoromból ismert barátom, Ámosz Oz⁴ oly gyönyörűen idéz fel műveiben, állt egy brit helyőrség. 1948.

⁴ Ámosz Oz (1939–) a legismertebb izraeli, héber nyelven alkotó író. Számos művét magyarul is kiadták, köztük 2010-ben a *Szerelmemről, sötétségről* című önéletrajzi regényét is.

május 15-én, azon a napon, amikor a független Izrael államot kikiáltották, a brit katonák kiürítették laktanyáikat és hazamentek. A zsidók és arabok magukra maradtak Palesztinában – már semmi sem akadályozhatta meg az elkeseredett háború kitörését. A két oldal más és más néven utal a háborúra: a zsidók számára ez a függetlenségi háború, míg az araboknak a *Nakba*⁵ – a katasztrófa.

A korábban egy lutheránus árvaháznak otthont adó brit laktanya jól látható változáson ment keresztül: többé nem voltak dudaszóra menetelő szoknyás skót katonák, nem voltak vörös sapkás ejtőernyősök. Nem volt több kölniillatú, VI. György frizurás brit katonatiszt; és nem voltak már kijárási tilalmak sem nyughatatlan nyugedünkben.

A britek elmentek. A brit Mandátum katonai jelenléte nagyon jól látható volt a gyermekkori lakhelyemen, viszont alig volt valami kapcsolattunk a brit közigazgatás polgári oldalával. Még gyermekként is éreztem azt az undok hangnemet, amikor olyasvalaki került szóba, aki a Mandátumnak dolgozott – de még ez sem volt olyan éles, mint amikor egy olyan fiatal nőről beszéltek, akinek szeretője brit katonatiszt volt. Azt a lányt sosem nevezték nevének, mindig csak úgy utaltak rá, hogy *zoti, zoti* („ez [a nő], ez [a nő]”).

A háború után átköltöztünk egy olyan negyedbe, ami egykor a brit polgári igazgatás központja volt. A közvetlen szomszédaink ismerősnek látszottak a rövidnadrágjaikkal, kék ingeikkel, nyitott szandáljaikkal és naptól barnára sült bőrrükkel. A két fiatal egy kibuc-közösség tagja volt, és egyfajta „misszionáriusként” tevékenykedtek az egyik akkori szocialista ifjúsági mozgalomban. A mellettük lakó zsidó szomszéd viszont más volt, teljesen más. Minden nap, még a legforróbb napokon is öltönyt és nyakkendőt viselt. Sokféle öltönye volt, de még ennél is többféle kesztyűje. Egy nap meghallottam, ahogy a két fiatal kivételesen jól öltözött szomszédunkról fecseg. „Ő egy tipikus Mandátum-figura”, mondta az egyik. „Igen, igen, teljesen levantei”, válaszolt a másik.

⁵ A *Nakba* (al-Nakba) szó a Jam an-Nakba (Nakba-nap, a katasztrófa napja) kifejezésben is megtalálható és 1948. május 15-ére, a független Izrael állam kikiáltásának napjára utal. Május 15-e Izraelben nemzeti ünnep, a palesztinok számára viszont gyásznappal számít.

Mivel nem értettem, hogy mit jelentenek a beszélgetők által használt szavak, anyámhoz írtam felvilágosításért. „Nos – mondta anyám –, a szomszéd Halabból (Aleppóból) való, Halab pedig, hogy úgy mondjam, a Levante északi fővárosa, ezért beszél olyan jól franciául és, természetesen, arabul is. Ezt jelenti a »levantei«. Ami pedig a »Mandátum-figurát« illeti – tette hozzá anyám –, a francián és arabon kívül folyékonyan beszél angolul is, és korábban, a Mandátum idején főrecepciósként dolgozott a Dávid Király Szállodában. Ez a magyarázata annak, hogy miért öltözik ilyen elegánsan. Végül is – tette hozzá –, a kibuc-tagok valószínűleg úgy értették, hogy ő nem egy *Undzerer*.” Anyám sokszor használta ezt a jiddis szót, amikor héberül beszélt, ami azt jelenti: ő „nem közülünk való”. Így aztán már korra gyermekkoromban meg kellett értenem, hogy a „Mandátum-figura”, a mai bosszantó klisével élve, azt jelenti, hogy „a másik”, „a másféle”.

Könyvében Lazarnak sikerül valós személyekké változtatnia ezeket a névtelen Mandátum-figurákat, akik elmesélik a maguk történeteit. Néhányan azok közül, akiket Lazar megszólaltat a könyvében, nem recepcióskok voltak a Dávid Király Szállodában, hanem a szálloda legjellegzetesebb vendégei. Nasszer al-Din al-Nasasibi az Arab Office munkatársa volt a brit Mandátum utolsó éveit alatt, majd az 1950-es években a kairói *Al-Gomhuria* című napilap szerkesztője lett. „Nem tudom, hogy volt-e egyetlen olyan nap is, amikor távol lettem volna a Dávid Királytól – mondja Lazarnak. – Az volt a kedvenc helyem, a legjobb szálloda a Közép-Keleten. Valóságos paradicsom volt. Nagyon tiszta és nagyon sznob hely volt, a törzshelyem. Ott vágattam le a hajamat, ott iszogattam. Ott találkoztam a barátaimmal, a külföldi ismerőseimmel és turistákkal is.”

Gavriel Cifroni a *Daily Telegraph* tudósítója volt az 1940-es években, később pedig a *HaBoker* című héber nyelvű napilap szerkesztője lett. „Ha a britek azt kérdezték tőlem – mondja Cifroni a szerzőnek –, hogy ‘Gaby, hol születél?’ azt feleltem: ‘Tel-Avivban születtem. A Dávid Királyban tanultam.’” Cifroni számára a Dávid Király Szálloda volt „a gyülekezőhely az Atlanti- és Indiai-óceán között.”

Valóban, a Dávid Király gyönyörű hotel, melyet az 1930-as években jellegzetes vöröses színű kővekből építettek, szemben Jeruzsálem épületeinek túlnyomórészt sötét kőveivel. A hotel déli szárnyát a britek bérelték ki, hogy itt rendezzék be a brit mandátum-igazgatás főtikkárságát. 1946. július 2-én a Menáhém Begín által vezetett Irgun félkatonai szervezet tagjai felrobbantották a hotel délnyugati szárnyát. A merénylet kilencvenegy halálos áldozatot követelt – britek mellett zsidókat és arabokat is, akik a Mandátumnak dolgoztak. Természetesen a brit Mandátum több volt, mint a Dávid Király Szálloda, ám meginni egy csésze teát a Dávid Királyban sok Mandátum-alkalmazott számára ugyanaz volt, ami Marcel Proust regényalakjainak az, hogy Madeleine-kekszet mártogattak a teába: önkéntelenül is emlékek forrása.

A „nosztalgia” szót egy svájci orvos, Johannes Hofer használta először 1688-ban, a Bázeli Egyetemen benyújtott disszertációjában. A szót eredetileg orvosi szakkifejezésnek szánták annak a sajátos csüggedtségnek, depressziónak a leírására, amelyet a hazatérés utáni erős vágy okoz. A kórt a sík Európában töltött hosszú szolgálat évei után hegyvidéki otthonaikba visszavágyó svájci zsoldosok körében figyelték meg. 1897-ben, mintegy kétszáz évvel azután, hogy Hofer megalkotta a szót Bázelen, az első cionista kongresszus ugyanebben a városban gyűlt össze annak a gondolatnak a szellemében, hogy a zsidóknak vissza kell térniük Eretz Yisraelbe – azaz Izrael Földjére Palesztinában. Kétségtelenül a hazatérés (*nostos*) metaforája az a metafora, amely a cionizmust alakította.

„A zsidók vágya egybehangozóan az volt, hogy visszatérjenek Palesztinába. Valami hajtotta őket oda”, mondja Martin Charteris, Amisfield bárója, aki a brit katonai hírszerzés vezetője volt Palesztinában 1945 és 1946 között. Ugyanakkor elismeri, hogy: „Bizonyos szempontból az arabok inkább oda tartoztak, mint a zsidók. A zsidók legtöbbje kívülről jött, nem igaz?” Amikor Charteris megkísérli megfogalmazni, hogy mi volt az a „valami”, ami a zsidókat Izraelbe hajtotta, arra a következtetésre jut, hogy a cionista eszme „romantikus eleme” volt az. „Az arabok is romantikus nép”, teszi még hozzá.

A romantika, kölcsönvéve Shelley meghatározását a szerelemről: „egy túl gyakran meg-

szentségtelenített szó.”⁶ Charteris érthette úgy, mint a „kiszámított”, a „körültekintő”, a „burzoá” vagy az „érzelmileg közönyös” ellentettjét. Úgy is érthette, mint idealista vágyakozást, ami finoman nem vesz tudomást a valóságról.

A cionisták egy olyan helyre vágytak hazatérni, amelyről úgy hitték, hogy ott a zsidók egykor egyszerű és tiszta, autentikus, független életet élhettek; egyfajta pásztorkodó életmódot Jeruzsálem arany városával a középpontjában. A megérkezésük előtt a zsidó bevándorlók alig tudtak valamit arról, hogyan is néz ki a palesztin táj; így Palesztinára vetítették annak a tájnak a képét, amit Európából ismertek, hasonlóan ahhoz, ahogy a flamand festők a Szent Család viszzatérését Egyiptomba (vagy Egyiptomból) egy kékes, hegyes reneszánsz díszletbe helyezték.

A *The Dream of the White Sabra* című (jelenleg még csak héberül olvasható) új könyvében Meron Benvenisti hangsúlyozza azt a szinte érzéki attitűdöt, amelyet a palesztinok éreztek Palesztina tája iránt – a táj iránt, amely elveszett.⁷ Ez az elveszett táj sok palesztin számára fontosabb, mint az elveszett közösség. Valóban, a táj a fő jellemző nosztalgikus meséjünkben. Ahányszor csak olyan palesztinokkal találkozom (sajnos egyre kevesebben vannak), akik emlékeznek az életre Palesztinában 1948 előtt, oly sokszor hallom tőlük, hogy mennyire édesek voltak a fügek egykor Palesztinában, és hogy milyen finom volt az érett sárgabarack. Ez az erőteljes meghittség az 1948 előtti palesztin tájjal egybecseng az 1948 előtti zsidó őslakosok – ha úgy tetszik a vidéki kánaániták, mint Lazar és Benvenisti – emlékeivel.

Az 1948 előtti emlékek a két közösség örökségének részévé váltak. Az olajfa a vidéket és hagyományait szimbolizáló klisévé vált, a veszteség erőteljes érzését pedig a jogok absztrakt nyelvében a „hazatérés jogaként” öntötték szavakba. Mind Lazar, mind Benvenisti megpróbál kitérni arra a nyers valóságra, ami akkor létezett mielőtt a „hazatérés joga” kifejezést maguk alá temették az elcsépelet kifejezések és elvonatkoztatások.

Ha a zsidók és arabok annyira romantikusak voltak, amennyire Charteris leírja őket, akkor a romantizmus keserű leckét adott nekik. A romantizmus ugyanis a „hazatérés” tragikus kudarcáról szól. Homérosz számára egy sikeres hazatérés még létező lehetőség. Bár Agamemnón hazatérése Trójából azzal ér véget, hogy megöli őt a felesége szeretője, Odüsszeusz hazatérése viszont sikerrel zárul. Ithaka királyának hitvesi ágya – melynek egyik lábát egy olyan olajfa tönkjéből faragta, aminek gyökerei még mindig a földben voltak, s ezért nem is lehetett az ágyat a helyéről elmozdítani – a hosszú távollét ellenére is sértetlen maradt, mint ahogyan töretlen maradt felesége, Pénélopé hűsége is. Am egy bizonyos fajta romantizmus azt tanítja nekünk, hogy nincsenek sikeres hazatérések. A vándor, minden vágyakozása ellenére az otthon (a megváltás és spirituális üdvözülés helye) iránt, a valóságban nem léphet kétszer ugyanabba a folyóba – az otthon már nem ugyanaz, ami korábban volt, és többé már ő sem ugyanaz az ember.

Szvetlana Bojm *The Future of Nostalgia (A nosztalgia jövője)* című könyvében kétféle nosztalgiát különböztet meg: „resztoratív” (helyreállító) nosztalgiát és „reflektív” (tükröző) nosztalgiát.⁸ A resztoratív nosztalgia a *nostosra* – a visszatérésre az elveszett otthonba – összpontosít; míg a reflektív nosztalgia az *algosra* – a fájdalomra, szenvedésre, a vágyódásra és a veszteség érzésére – fókuszál. A cionista nosztalgia reflektívból resztoratívva alakította a vallásból és száműzetésből eredő zsidó nosztalgiát. Számomra úgy tűnik, hogy a palesztinok, akiket Lazar meginterjúvolt és akiknek az elveszett Palesztina emléke még elevenen élő emlék volt, reflektív nosztalgiát éreztek.

Hogyan látták a brit közigazgatás munkatársai a két oldalt, amikor hazatértek Nagy-Britanniába? Sir Harold Beeley, aki egyebek között az akkori brit külügyminiszter, Ernest Bevin közel-keleti ügyekkel kapcsolatos tanácsadója volt, és aki főnökéhez hasonlóan rendíthetetlen anti-cionista volt, a következőket mondja Lazarnak: „Azoknak az embereknek a többsége, akik akkor mentek Palesztinába, amikor az brit uralom alatt állt, java-részt úgy indult útnak, hogy a cionistákkal szimpatizált, akik progresszívak, modernek, európaiak

⁶ Lásd: Percy Bysshe Shelley: *One World is Too Often Profaned* című versét.

⁷ *Halom Hatzabar Halavan* (Jerusalem: Keter, 2012).

⁸ Basic Books, 2001.

voltak; és úgy jöttek haza, hogy az arabok iránt érezték szimpátiát.” Hozzátette:

Úgy vélem, azt gondolták, hogy az arabok voltak a bennszülött népesség, és hogy a zsidók igénye történelmileg nem volt túl meggyőző. Ez a nagy különbség. A zsidók általában kézenfekvőnek vélik a Palesztínával való kapcsolatot. Alapigazságnak tekintik, amit nem helyes megkérdőjelezni.

Úgy gondolom, hogy ennek a vélemény-eltolódásnak a leírása pontos összefoglalása annak, amit a legtöbb brit főtisztviselő átélt, egy kirívó kivétellel, akit maga Beeley is megemlít. Ez a kivétel Richard Crossman volt. Crossman a munkáspárt egyik legismertebb értelmiségije volt, építésiügyi miniszter Harold Wilson kormányában az 1960-as években. Talán ő volt a legfontosabb tagja annak az angol–amerikai vizsgálóbizottságnak, amely 1946-ban felmérte a helyzetet Palesztinában. „Crossman a barátom volt – mondja Beeley. – Anélkül kelt útra, hogy bármelyik oldal irányában is erősebb érzelmeket táplált volna, és meggyőződéses cionistaként tért vissza. [...] Ami meghatározta Crossman végső attitűdjét, azok a kibuc-közösségek voltak, a zsidó telepesek szocialista karaktere.”

Fontos megjegyeznünk Crossman attitűdjét. A szimpátia a cionizmus iránt az európai baloldalon nagymértékben abból a hitből eredt, hogy a zsidók Palesztinában egy szocialista utópiát valósítanak meg. Számos baloldali számára ez az elgondolás volt az, ami támogatást nyert a cionizmusnak, talán jobban is, mint a zsidók visszatérése hazájukba. Ez az attitűd a baloldalon éles ellentétben áll a palesztinai brit tisztviselők első generációjának attitűdjével, akik még mindig a keresztény cionizmus varázsa alatt álltak. A zsidók visszatérése számukra erősen összefonódott a bibliai próféciaik beteljesítésével.

Hajlamosak vagyunk megfelekedezni arról, hogy az az erőteljes támogatás, amit Izrael napjainkban az egyesült államokbeli szélsőséges protestáns jobboldal részéről élvez, a 19. századi Nagy-Britannia keresztény cionizmusában gyökerezdik – egy mozgalomban, ami előrevetítette a Messiás visszatérését Palesztinába és befolyásolta a brit közvéleményt az I. világháború előtt, ill. közvetlenül azt követően. Ám van egy sarkalatos különbség az amerikai keresztény cionisták és a brit

keresztény cionisták, mint pl. Lord Ashley⁹ között. Amerikai utódaikkal ellentétben a brit mozgalom reformista volt, és semmiképp sem lehetett „kulturálisan konzervatívnak” tekinteni.

A Mandátum kezdetén a cionizmust a keresztény utópizmus támogatta. A Mandátum végén a cionizmust a szocialista utópizmus támogatta. Valóban, a keresztény cionizmus volt a brit Mandátum ideológiai megalapozása. A Mandátum megalakulását előre vetítette az 1917-es pro-cionista Balfour-deklaráció, melynek preambuluma leszögezte: „Öfelsége kormánya szimpátiával viseltetik a gondolat iránt, hogy a zsidó nép nemzeti otthon teremtse Palesztinában.” A zsidók „restaurációját” a Szentföldön nagyon határozottan támogatták a skótok, walesiek és írek Nagy-Britannia háborús kabinetjében, akik mindannyian rokonszenveztek a keresztény cionizmussal. És így volt ez a gyarmati tisztviselők első nemzedékével Palesztinában, akiknek szimpatikus volt a biblikus nosztalgia, amit a zsidók visszatérése jelentett Sion földjére.

A múltra emlékezve Lazar brit interjúalanyai arra törekednek, hogy egyfajta ironikus távolságot tartsanak. Lazar jó megfigyelő és elég gyorsan megjegyzi, hogy a zsidók Palesztinában hamarosan a brit tisztviselők idegeire mentek. A britek úgy tekintettek a zsidókra, mint megszállott fanatikusokra (Sir Beeley a „rögeszmes” jelzőt használja). De nem hiszem, hogy ez önmagában elégséges magyarázat lenne az ingerültségükre. Úgy vélem, hogy a britek, akiknek mindig is jó orra volt a sznobizmus-hoz, jól érzékelték egyfajta fordított sznobizmus auráját – az intellektuális felsőbbrendűség légkörét – a zsidók irántuk tanúsított attitűdjében.

Anyám ismérvei alapján Yitzhak Ben-Aharon, a kibuctag és rendkívül nagy hatású munkapárti vezető, a Histadrut (Zsidó Munkások Általános Szövetsége) főtítkára, kétségtelenül „közülünk való” volt. A szülei nemzedékének tagjaival ellentétben viszont nagyon sok személyes tapasztalata volt a britekkel kapcsolatban. Beh-Aharon 1940-ben önkéntesként csatlakozott a brit hadsereghez és tisztí rangban szolgált, amikor Görögországban fogságba esett. Jóformán az egész háborút egy német hadifogolytáborban töltötte, ahol fogolytár-

⁹ Lord Ashley, azaz Anthony Ashley-Cooper, Shaftesbury hetedik earlje.

sai – mind társadalmilag, mind emberi értelemben – felső osztálybeli brit tisztak voltak. Ben-Aharon, a lelkes szocialista, toryk társaságában töltötte ezeket az embert próbáló éveket, és közben többükkel barátságot kötött. „Amikor visszatértem a háborúból félig angol voltam,” mondja, amikor felidézi hogyan tért vissza a kibucba, még mindig brit egyenruháját viselve.

Amikor Lazar megkérdezi tőle, hogy a britek, akikkel Palesztinában találkozott ugyanazokból a körökből kerültek-e ki, mint barátai a hadifogolytáborban, válasza nagyon beszédes: „Ők szinte egy másik nemzet fiai voltak – mondja. – Ugyanúgy vélekedtem róluk, mint maguk a britek: gyarmati elemek voltak, akinek senki sem vette semmilyen hasznát; szemét, amivel Anglia feltöltötte a világ üres területeit. De két Anglia van.” Ben Aharon nem csak azokkal a tisztekkel állítja szembe a Mandátumnak dolgozó brit gyarmati vezetőket, akiket a hadifogolytáborban megismert, hanem az arab értelmiségiekkel is, akiket „elsőrangúnak” nevez. Azt azonban nem hiszem, hogy a palesztin értelmiség valaha is „emberi szemétként” gondolt volna a brit urakra, úgy, ahogy azt a szocialista Ben-Aharon teszi. Valójában nagyra tartották a brit tisztségviselőket, akikkel találkoztak.

Ez viszont elvezet bennünket egy történelmi talányhoz: ha a britek attitűdje és politikája a Mandátum utolsó éveiben olyan erősen az arabok javára fordult Palesztinában, ahogy Bevin és Beeley vélik, akkor miért táplálnak mégis sokkal több keserűséget a palesztinok a „ködös Albion” iránt, mint a zsidók? Barátom, az újságíró Danny Rubinstein egyszer azt kérdezte tőlem: „Hogy lehet az, hogy még ma is találhatsz forgalmasabb utcákat Tel-Avivban és Jeruzsálemben olyan brit eredetű nevekkel, mint György király vagy Allenby,¹⁰ de egyetlen britekről elnevezett utcát sem találsz egyik palesztin városban sem?”

A kérdésre ismét Beeley adhatja meg a választ. Beeley szerint Bevinnek volt egy terve, hogy hozzanak létre egy államot Palesztinában számottevő arab többséggel, ám nem talált támogatókat a terve megvalósításához a palesztin

vezetők körében. Az egyik ok Beeley szerint az volt, hogy a palesztinok úgy vélték, jó esélyeik vannak megnyerni egy katonai összecsapást a zsidók ellen Palesztináért. Akkor meg miért is kötnének kompromisszumot? Bevin terve volt a palesztinok legnagyobb lehetősége – ők viszont elpuskálták azt.

Mennyire voltak a britek, mint gyarmatosítók jók Palesztinában? Ez Lazar könyvének ki nem mondott kérdése. A két nyilvánvaló felvetés erre a kérdésre: mihez képest jó? Illetve: kihez jók vagy mire jók? „Jó” jelentheti azt, hogy jók voltak a brit érdekek képviselőitében, ám a britek érdekei Palesztinában mindig is rejtélyesek voltak. Volt egy nézet, miszerint a Birodalomnak egy ütközőzónára volt szüksége a déli Szezi-csatorna és az északi Oroszország között, és hogy Palesztinának szánták ezt az ütközőzóna szerepet. Ez a geopolitikai alapú vélekedés igen elterjedt volt akkoriban, bár nem hiszem, hogy túl sok meggyőződés fűződött volna hozzá.

Egy másik elképzelés, ami szilárdan tartotta magát, bár nyilvánosan nem jelentették ki, úgy tekintett Palesztinára, mint a Szentföldre a keresztény világ számára – egy drágakőre, amit megéri a brit birodalom kincsestárába rakni, még ha nem is volt a koronának olyan ékköve, mint India. Semmi tétova és átmeneti nem volt a Mandátumban, leszámítva az ígéretekkel, melyeket a britek tettek mindkét oldalnak. A briteknek nézetem szerint az volt az eltökélt szándékuk, hogy örökké Palesztinában maradnak. Nem maradtak. Vajon a tény, hogy harminc év után elmentek, azt jelenti, hogy feladták volna az elveiket?

A II. világháború után a keresztény cionizmus határozatlan, tétovázó vallási érzései nem voltak elég erősek ahhoz, hogy fenntartsák az egyre szekulárisabb brit erőfeszítést. De van egy másik módja is annak, hogy megválaszoljuk a kérdést a britekről, mint gyarmattartókról, mégpedig az, ha megvizsgáljuk, hogy vajon javítottak-e a mindennapi életen Palesztinában. Kolonialisták lévén világos, hogy nem voltak jók a két összecsapó közösség kollektív vágyai szempontjából, de vajon egészében véve jók voltak a közösségek tagjainak egyéni életére nézve? Akik emlékeznek a brit Mandátumra, kénytelen-kelletlen elismernék, hogy azok voltak.

¹⁰ Sir Edmund Allenby tábornok volt az a brit parancsnok, aki 1917 végén meghódította Palesztinát.

Nem tűnik túlzónak az a feltételezés, hogy a briket jóindulatúbbak voltak Palesztinában, mint sok más helyen, ahol uralkodtak. Mivel a Szentföldön voltak, így a világ közvéleménye sokkal inkább figyelt arra, hogy mit tesznek Palesztinában, mint arra, hogy mit művelnek máshol, mondjuk Nigériában. De talán az a Lazar könyve által felvetett legfontosabb implicit kérdés, hogy hogyan értékelhetjük a brit gyarmati uralmat Palesztinában összehasonlítva az izraeli gyarmati uralommal a palesztinok fölött az utóbbi negyvenöt évben?

Fennállásának első hat évében Izrael éppolyan jó volt a palesztinokhoz, amennyire Nagy-Britannia volt. Volt egy őszinte erőfeszítés a palesztin területek irányításáért felelős izraeliek részéről, különösen Móse Daján idején, hogy ún. jó kolonialisták legyenek. 1970-ben megjelent *The Cursed Blessing (Az átkozott áldás)* című könyvében Sábtajev elmeséli ennek az izraeli erőfeszítésnek a történetét. Az ember kételkedhet az izraeliek nagylelkűségét illetően, de a tetteiket illetően semmiképp. Daján egy csapással eltörölt minden korlátozást a palesztinok szabad mozgására vonatkozóan a déli Gáza és az északi Hermon-hegy között, amit példátlan gazdasági fellendülés követett a palesztin közösségekben.

Kétségtelen, hogy a megszállás alatti élet nehézségei és megaláztatásai végig jelen voltak, mint ahogy az arab munkaerő kiszákmányolása is. Az egyének számára azonban legalábbis, Daján gyarmati uralma meglepően jóindulatú volt. Különösen hatékonyak bizonyult a palesztin mezőgazdaság modernizálásában és jó szolgálatot tett azzal is, hogy engedélyezte a palesztin egyetemek újbóli megnyitását, amelyek be voltak tiltva a jordániai uralom ideje alatt.

Ám mindez teljesen megváltozott az 1973-as háború után, és megszületett az izraeli gyarmati uralom szörnyűsége. Sok oka van a különbségnek az 1973 előtti viszonylag jóindulatú uralom és aközött, ami azután történt: az olajválság a gazdaságban, a palesztin munkaerőpiac zsugorodása, a terrorizmus, a két intifáda. És a listát még lehetne folytatni... Ám a változás mögötti egyik legfőbb ok az volt, hogy izraeli telepeket építettek Ciszjordániában és Gázában. A brit gyarmati uralom Palesztinában soha nem fenyegetett azzal, hogy elúzi otthonából az őslakosságot és kismemizi őket (bár az is igaz, hogy

megtiltotta Európa hontalanná vált zsidóinak, hogy belépjenek Palesztinába). Ám az izraeli gyarmati uralom fenyegette és kismemizte a palesztinokat, és ma is azt teszi.

Izrael gyarmati uralma napjainkban kizárólagosan a telepes mozgalom támogatására irányul. Ez a változás az 1973 utáni izraeli politikában nemcsak megbocsáthatatlanul represszív, hanem – napjaink poszt-koloniális világában – érthetetlen anakronizmussá is teszi.

Lazar könyve nem az összehasonlító kolonializmusról szól. A Mandátumról szól. A szüleim úgy gondolták, hogy a Mandátum időszak sok szempontból nem volt jó. Igazuk volt. Ám azt is érezték, hogy a Mandátum mondhatni egészen emberséges rendszer volt.

(The New York Review of Books)

Ulinka Rublack

A teljes Luther

Heinz Schilling: Martin Luther. Rebell in einer Zeit des Umbruchs. Eine Biographie (C. H. Beck, München 2012, 714 S. mit 50 Abbildungen) és *Lyndal Roper: Der feiste Doktor. Luther, sein Körper und seine Biografen. Wallstein Verlag, Göttingen, 2012*

Luther Márton, a reformátor a legismertebb történelmi személyiségek közé tartozik a nyugati világban. Az aprócska Wittenberg városában a látogatók száma a két Németország újraegyesítése óta rendkívüli mértékben megnőtt. Minden júniusban háromnapos ünnepséget rendeznek, melynek keretében újrátáasztják a reformátor esküvőjét is. Egy sörösstand bérleti díja több ezer euróra rúg, de még így is megéri a vállalkozóknak. A jelszó: vallásújítói életöröm.

Ám ahogy a 2017-es év, s vele a reformáció 500 éves jubileuma, melynek előkészítése már régóta zajlik, egyre közelebb és közelebb kerül, úgy válik egyre elkerülhetlenebbé a kérdés, mi is az, amit valójában tudunk Lutherről és mi az, amit nem. Az,

hogy közelebb kerülünk a reformátorhoz – érvel Heinz Schilling berlini korajtkor-történész fontos új Luther-biográfiájában –, egyben ahhoz is nagy segítséget nyújt, hogy a 16. század idegenségét és Luther komplex személyiségét is megértjük.

Luther jellemvonásai mindig is okot adtak a találgatásokra. „Mit mondjak Lutherről?” kérdezte magától a csillagász Johannes Kepler nem sokkal azután, hogy 1597-ben befejezte tanulmányait a tübingeni lutheránus egyetemen. Kivételes teljesítmény, hogy minden kedvezőtlen körülmény ellenére mindig is ragaszkodott az igazsághoz. De mit gondoljon az ember „káromkodásairól és trágár kifejezéseiről?” Egy egészséges embernek szenvedélyre is szüksége van, amit azonban remélhetőleg az isteni sugallat irányít. Vagy – tűnődött Kepler – igaz lenne az a mondás, miszerint a „nagy természeteknek nagy erényeik mellett nagyok a hibáik is?”

Azóta már óriási mennyiségű tudásanyag gyűlt össze a reformátorról és koráról. Heinz Schilling hangsúlyozza, hogy melyek azok a mítoszok, amelyek többé már nem tarthatóak fenn. A híres 95 pontot például nem Luther, hanem a Wittenbergi Egyetem pedellusa szögezte ki a vártemplom kapujára – ha ugyan bárki is kiszögezte oda –, hogy egy tudományos vitát is megemlítsünk. Luther pedig nem azért fordította le a Bibliát, mert még nem volt német nyelvű fordítás, hanem épp ellenkezőleg: akkorra már számos német bibliafordítás létezett, amelyeket azonban a reformátor áttekinthetetlennek ítélt. Ami pedig a híres tintafoltot illeti Luther dolgozószobájának falán a wartburgi várban, arról a 17. század előtt még senki sem tesz említést. Worms városában nem ifjú szerzetesként állt Luther a birodalmi gyűlés elé, hanem már 37 évesen, „érett férfikorban”. A nők szerepét a tevékeny háziasszony, a gondoskodó anya és a támogató házastárs szerepére korlátozta. Ez pedig visszalépés volt a középkorhoz képest és „nem feltétlenül vezetett az újkorba.” Fiainak engedtlenségét brutális szigorral büntette. A prófétai öntudattól vezérelt Luther mindig ragaszkodott az utolsó szóhoz, otthon éppúgy, mint a teológiai vitákban, még ha utolsó leírt mondata alázatosan így is hangzott: „mind koldusok vagyunk”.

Schilling egyértelművé teszi, milyen szilárdan kötődött Luther élete Wittenberghez, ehhez az ap-

rócska egyetemi városhoz, annak jól ellenőrizhető egyetemi struktúráival és személyes hálózataival. Kézenfekvőnek látszik a kontraszt V. Károlyral, az utolsó utazó császárral, akinek mottója, a „Plus ultra” (Tovább!) is az uralkodó gyakori utazásaira utal. Schilling azonban a haladó katolikusnak az Ágoston-rendi szerzeteshez való spirituális közelségét hangsúlyozza. Mind Károly császár, mind Luther megkérdőjelezhetetlenül igaznak tartotta saját felfogását. Ezeknek a vélekedéseknek a szükségszerű szétválása, írja Schilling, akaratlanul is hozzájárult Európa szekularizálódásához, a vallás és a politika szétválásához. „Hogyan szakadhatott volna meg másképp – kérdi Schilling – a vallás és kultúra, az egyház és állam szimbiózisa, amely a latin-keresztény Európát évszázadok óta uralta, hogy megnyissa az utat a kora újkor hitvallásbeli sokszínűsége és a modern kor pluralizmusa felé?”

Erről természetesen lehet vitatkozni, de épp ez a lényege ennek az életrajznak, amely a közelgő reformációjubileumnak „emlékezőpolitikai” előkészítője lehet. Azokat az ítéleteket is lehetne vitatni, melyek szerint pl. a középkori népi vallást „irracionális szokások” jellemzik, Luther mindennek ellenére „győztes”, illetve a lutheránus urak ugyanúgy felléptek a boszorkányok ellen, mint a katolikusok. A szerző óriási szerepet tulajdonít Luthernek, mint világtörténelmi mozgatórugónak. Nem úgy jelenik már meg, mint egy egyszerű ember a kalapáccsal, hanem történelmi események egész lavinájának kiváltója, olyan eseményeké, amelyek okát más történészek pusztán az állami struktúrák késő középkori megerősödésében látják.

Ennek az elevenen és forrásanyagokhoz közeli módon megírt biográfiának kétségtelenül az a nagy érdeme, hogy a reformátort egy kötetben, ám nagyon átfogóan és kiegyensúlyozottan bemutatva, idegenségében is közel hozza hozzánk. Ahogy Thomas Kaufmann egyháztörténész is megerősíti, napjainkban a „teljes Luthert” kell megértenünk, Nem mint „piknikus személyiséget”, hanem mint megtört, megkeményedett, „állandóan túlterhelt” embert, mindannak ellenére, ami a reformátoron kétségtelenül értékelendő vagy tiszteletre méltó.

Schilling könyve az olyasféle Lutherrel kapcsolatos pszichoanalitikus értelmezések rövid visz-

szautasításával zárul, amelyek a 19. és 20. század tapasztalataiból indulnak ki. Ezt az ítéletet a teológusok Erik H. Erikson híres könyve, *A fiatal Luther (Young Man Luther: A Study in Psychoanalysis and History)*, (1958) sikere óta egyöntetűen és hasonlóan rövid formában osztják. Lyndal Roper oxfordi Regius-professzor, *Der feiste Doktor*¹¹ (*A kövér doktor*) című írása viszont bemutatja, hogyan fejlődtek tovább a pszichoanalitikus értelmezések a 21. században. Nála az a kérdés áll a középpontban, hogy hogyan függött össze Luther testalkata a jellemével. Provokatív tétele szerint „Luther a testen keresztül gondolkodik”. Míg Schilling Luther elhízását egyebek között az 1525-ös német parasztháború utáni „egyre pesszimistább világnézetével” magyarázza, Roper rámutat arra, hogy a kövérség ebben az időben egyfajta erődemonstráció volt. Ezáltal impozáns megjelenése lett a reformátornak és a szász fejedelmekkel „egy súlycsoportban” jelenhetett meg a képi ábrázolásokon. Ez a képi monumentalizálás főképp Luther halála után terjedt el. Roper érdekesen illusztrált esszéje különböző fametszeteket mutat be, amelyek Luthert egyenesen állva, a Bibliával a kezében ábrázolják és a reformátor alakja kitölti a teret.

Lyndal Roper szerint Luther viszonya a saját testéhez a kreativitással és humorral is összefügg. Tulajdonképp miért is tudunk olyan sokat Luther emésztési problémáiról? Heinz Schilling szerint ezek a mozgásszegény életmóddal és a lelki feszültséggel függenek össze. Roper ellenben Luthernek azt a meggyőződését támogatja, miszerint az árnyékszéken is az ördöggel harcolt. Luthernek testi eredőkre visszavezethető tendenciája volt, ami ahhoz vezetett, hogy a világot erkölcsileg szigorúan barátira és ellenségre osztotta fel, de az is, amely segített abban, hogy boldog házasságot élhessen és a baráti körébe jól beilleszkedhessen.

Mínél közelebb kerül a 2017-es év, s vele a reformáció 500 éves jubileuma, annál idegenebbnek tűnik maga Luther. A most megjelent könyvek, amellett, hogy megrajzolják a rejtélyes ember arcképét, segíthetnek abban, hogy közelebb kerüljünk a reformátorhoz.

(Zeit Online)

¹¹ Lyndal Roper: *Martin Luther's body: the "stout doctor" and his biographers*. Balliol Coll., Univ. of Oxford, 2010.

Jenny Friedrich-Frekxa

Egy gazdag, empatikus forradalmár

Tristram Hunt: „Friedrich Engels – Der Mann, der den Marxismus erfand”, Propyläen Verlag, Berlin, 2012

„Szombaton rókavadászatot voltam, 7 óra a nyeregben – írja Friedrich Engels 1857. december 31-én Manchesterből Karl Marxnak. – Az ilyesmi egy pár napra mindig teljesen izgalomban tart.” Engels, mint a felsőbb osztály, az *upper class* soraiba tartozó szenvedélyes vadász? Szokatlan kép olyasvalakiről, akit mindenekelőtt mégiscsak a munkásosztály helyzete iránt mutatott érdeklődést. Tristram Hunt Engels-életrajza¹² számos szerepkörben mutatja be Friedrich Engelst: üzletemberként és újságíróként, róka- és szoknyavadászként, jó barátként és rossz fiúként, társadalomtudósként és forradalmárként.

Hunt felvázolja azt a szellemi fejlődést, ami a német textilgyáros fiát nagy gondolkodóvá teszi. Ifjúkorában Engels Hegelért és Feuerbachért rajong, később Darwinért lelkesedik. Elfordul keresztény apjától és a vallástól. Pontosan megfigyeli, hogy mi történik körülötte, és tapasztalatait összegzi reflexióiban is.

Manchester a 19. században a pamutfonodák iparosításával a textilipar fellegrárává, valóságos „Cottonopolis-szá” válik. A textilipar virágzik és alapjaiban változtatja meg a városképet. A várost két részre osztó Irk folyót teljesen elszennyezik a gyárakban használt festékanyagok és a hulladék. A part menti nyomoromegyedekben élnek azok a munkások, akiknek a város új gazdagsága köszönhető. Engels leírja, hogy milyen testi árat fizetnek a bérükért: „Meddővé tett nők, megnyomorodott gyerekek, legyengült férfiak, szétzúzott végtagok... Egész nemzedékek mennek tönkre, csak azért, hogy a burzsoázia pénzeszsákjait megtömjék.”

Pedig ehhez a burzsoáziához tartozik maga Engels is. Apja manchesteri textilvállalkozásában

¹² Tristram Hunt brit történész és munkáspárti parlamenti képviselő. A könyv a szerző 2009-ben írt könyvének (*Tristram Hunt: The Frock-coated Communist: The Revolutionary Life of Friedrich Engels*) most megjelent német kiadása.

dolgozik és tagja a város tekintélyes klubjainak. A kereskedőgyerek vagyonos ember. Pénzének nagy részét barátjába és szellemi társába, Karl Marxba fekteti, mivel – ahogy azt az okos Engels a kezdeti versengés után felismeri – kettejük közül Marx a ragyogóbb elme. Hunt azonban egyértelművé teszi az életrajzban, hogy milyen rendkívüli szellemi képességekkel rendelkezett Engels is, mennyire olvasott volt, és éles elméjű gondolkodóként mennyire inspirálóan hatott Marxra, aki barátja ötletei és kritikái nélkül valószínűleg csak feleannyira lett volna termékeny.

Ezenkívül Engelsnek még nagyon jó humorérzéke is volt. Marx lánya, Eleanor feljegyezte, hogy apja „az Engelstől kapott levelek olvasása közben néha úgy nevetett, hogy a könnyek is csorogtak az orcáin”. A jó humorban osztoztak, kettejük közül azonban kétségkívül Engels volt az együtt érzőbb természet. Marx például ugyanabban a levélben kér még több pénzt gyászoló barátjától, amelyben részvétét fejezi ki Engels feleségének halála miatt – ez volt az egyike azoknak a ritka alkalomoknak, amikor a két férfi barátsága megromlott. Egyébként Engels végig hű maradt Marxhoz. Még Marx házasságon kívül született fiát is elismeri sajátjaként, hogy megóvja híres barátját az erkölcsi károktól. Szinte második apja az őt őszintén szerető Marx-lányoknak. Marx halála után még sokáig támogatja anyagilag a lányokat és férjeiket, hogy fenn tudják tartani magukat.

Tristram Hunt Engelsről szóló könyve remek időzítéssel jelent meg. A globális pénzügyi válság által kiváltott felháborodás és döbbenet ismét felkeltette az érdeklődést a marxista írások iránt. Hunt szerint napjainkban az embereket jobban érdekli a globális kapitalizmus Marx által megírt krónikája, mint Marx politikai filozófiája. A 19. századi Manchester szegénynegyedeitől tulajdonképp nincsenek is olyan messze a mai India vagy Brazília nyomornegyedei, de megemlíthetjük a kínai vándormunkásokat is, akiknek nyomorúságos életkörülményeit – micsoda ironiája a történelemnek – épp egy kommunista párt által irányított országban túrik el.

Apropó kommunista pártok és vezetők: Tristram Hunt védelmébe veszi Engelst a történelem minden főideológusával szemben, akik a marxizmus ideáljait egyoldalú értelmezéseikkel

hiteltelenné tették. Engels a szocializmus egy humánus változatában hitt, írja Hunt, és abban a helyzetben volt, hogy álláspontjait helyesbíteni tudta. Engels így írja le önmagát: „szenvédélyes védelmezője az egyéniségnek és az eszmék nyílt harcának az irodalomban, kultúrában, művészetben és zenében”. Ez egészen úgy hangzik, mint a modern demokrácia. Éppoly modernnek tűnik a pénzügyi válság idején Engels kritikája az állam és tőke egyetértéséről, a tőke kivételről olyan országokba, ahol olcsóbb a munkaerő vagy a családi életnek a piaci igények szerint való átalakításáról.

Tristram Hunt egy nagyszerű ember élettörténetét írta meg, aki kész volt a másodhegedűs szerepét játszani – ami nem egy gyakori jelenség.

(Zeit Online)

Stephen Joyce¹³

Thomas Stamford Raffles nagy lehetősége

Victoria Glendinning „Raffles and the Golden Opportunity” című könyvének ismertetése (Profile Books, 2012, 352 oldal)

Victoria Glendinning, a díjnyertes életrajzíró *Raffles and the Golden Opportunity* című munkája egy olyan ember életrajza, akinek elképzelései és cselekedetei alapvetően megváltoztatták Délkelet-Ázsia gazdasági és politikai fejlődését. Sir Thomas Stamford Raffles nélkül ma nem létezne Szingapúr, az egykori brit gyarmat és napjaink rendkívül sikeres városállama, amely megalapítása után hamarosan mintájává vált a Brit Birodalom további terjeszkedésének Ázsiában.

Raffles életútja természetesen sokkal többől áll Szingapúrnál. Szingapúr, életének leghíresebb adala kétségkívül jelentős epizód volt, ám korántsem a teljes történet. Bár termete kicsi, egészsége pedig törekeny volt (malária és más betegségek is kínozták), életét pedig számos kudarc és tragédia

¹³ Stephen Joyce szabadúszó marketing-tanácsadó és reklámszövegíró. 2010 elején Skóciából Hong Kongba költözött, jelenleg Szingapúrban él.

(köztük négy gyermekének elvesztése) árnyékolta be, Raffles sosem engedte, hogy a nehézségek úrrá legyenek rajta.

Amellett, hogy jelentős hozzájárulással szolgál tudásunkhoz magáról az életrajz alanyáról, a *Raffles and the Golden Opportunity* a Brit Birodalom korai ázsiai terjeszkedésének történetére is fényt vet. A vita még napjainkban is tart a Brit Birodalom hatékonysága körül. Nem meglepő módon világszerte könnyű felkorbácsolni az ezzel kapcsolatos szenvedélyeket, ahogy azt a heves reakció is bizonyítja azoknak a revizionista történészek a próbálkozásaira, akik igyekeznek kiemelni a brit imperializmus „pozitív” mérlegét. Glendinning könyve értékes emberi perspektívával járul hozzá a Brit Birodalom újraértékeléséhez, jóllehet határozottan a gyarmatosítók oldaláról.

Glendinning szerint Rafflest nem ugyanabból a fából faragták, amiből a brit imperializmus legtöbb képviselőjét. Raffles egy elszegényedett kereskedő fiaként látta meg a napvilágot 1781-ben, egy hajó fedélzetén. Gyermekkorát egy átlagos londoni külvárosban töltötte, s bár néhány évig egy bentlakásos iskola tanulója volt, 14 éves korától már titkárként dolgozott a Kelet-indiai Társaság londoni központjában. Egy évtizeden át szinte rabszolgaként másolta a Brit Birodalom minden vidékéről beérkező jelentéseket és instrukciókat. A feljegyzés és dokumentálás terén tanúsított szorgalma egész életén végigkísérte.

1805-ben a 24 éves Raffles kormányzóhelyettesi megbízatást kapott Penangon, egy Északkelet-Malajzia nyugati partjánál levő szigeten. A hajóút alatt megtanult malájul, miután pedig megérkezett, elkezdte gyűjteni a helyi növény- és állatvilág példányait. Különösen a botanika érdekelt, s ennek az érdeklődésnek volt köszönhető később a világ legnagyobb, mintegy 1 méter átmérőjű virággal rendelkező növényfajának – a raffléziák nemzetségébe tartozó *Rafflesia arnoldi*inek – a felfedezése is.

Öt Ázsiában töltött év után Raffles, aki időközben házasságot kötött Olivia Mariamne Fancourttral, megtette az első fontosabb lépését ahhoz, hogy hírnevet és vagyont szerezzen. Tervet dolgozott ki Jáva szigetének franciáktól való elhódítására, akik azt követően vették át a sziget irányítását a hollandoktól, hogy a napóleoni háborúban elfoglalták Hollandiát. Úgy tűnik,

hogy Raffles egyfajta lázadó volt. Ahelyett, hogy tétlenül várt volna a beleegyezésre vagy elutasításra a londoni East India House-tól, elképzeléseit a helyi uralkodók és az indiai székhelyű birodalmi katonai és polgári hatóságok elé tárta, és sikerült meggyőznie őket, hogy hajtsák végre a tervet. Jáva szigetén természetek rizst, kávé és dohányt is, Raffles pedig úgy gondolta, hogy a holland gyarmat annexiója logikus lépés ahhoz, hogy a britek szilárdan megvegyék a lábukat és súlyos csapást mérjenek a francia érdekekre a Maláj-szigetvilág egyik létfontosságú részében.

A hadművelet végül mindössze 45 napig tartott, és teljes brit sikerrel zárult. Raffles Jáva alkormányzója lett és azonnal munkához látott. Betöltötte a rabszolga-kereskedelmet és a kakasviadalokat, kiterjesztette a himlő elleni védőoltásokat és visszaszorította a korrupciót. A földtulajdon reformja javította a helyi kistermelők esélyeit, hogy hatékonyabban adhassák el a terményfölöslegüket.

Befolyásos protestáns keresztények Nagy-Britanniában már régóta szorgalmaztak ilyen reformokat, részeként törekvésüknek, hogy „civilizáltabbá” tegyék a Birodalmat. Rafflest azonban sohasem a vallási meggyőződés vezette. Bár néhány misszionárius megjelenik életének második Ázsiában töltött időszakában, Raffles sosem törekedett arra, hogy terjessze a kereszténységet vagy erőszakosan megtérítse a bennszülött lakosságot. Nem volt különösebben hívő keresztény, komoly érdeklődést mutatott más vallások iránt, ráadásul alapvetően gyakorlatias ember volt. A Jáván töltött idő alatt egy dzsungelbe vezetett expedíciója során megtalálta és feltárta Borobudur 9. századi buddhista templomát, melyet azután hagytak sorsára, hogy a szigetlakók áttértek az iszlám hitre. Napjainkban a templom az UNESCO világörökségének része, az egyik legfontosabb délkelet-ázsiai buddhista zarándokhely. Raffles arra is talált időt és energiát, hogy megírja híres munkáját, a *Jáva történetét* (*History of Java*) – egy tekintélyes terjedelmű, bár sok tévedést tartalmazó információgyűjteményt a sziget kultúrájáról, művészetéről, társadalmi szokásairól, földrajzáról és hagyományairól.

Amikor a napóleoni háborúk véget értek, Raffles lesújtva vette tudomásul, hogy Jávát vissza kell szolgáltatni Hollandiának. Ráadásul időközben szeretett felesége, Olivia is meghalt egy dizentériafertőzés

következtében. 1816 elején visszatért Angliába és barátságot kötött a királyi család több tagjával is – György régensherceg (a későbbi III. György király) és felesége, Charlotte királynő barátai voltak új feleségének, Sophia Hullnak, akivel 1817 elején keltek egybe. Raffleset lovagi címmel tüntették ki, és még ebben az évben lehetőséget kapott arra, hogy visszatérjen Ázsiába; egy újabb kalandra, amitől azt remélte, hogy elég pénzt hoz majd neki ahhoz, hogy visszavonulhasson és kényelmesen élhessen az angol vidéken. Ezúttal Bengkulu (Becoolen) volt az úti cél, egy isten háta mögötti gyarmati előrs Szumátra óriási szigetén; Raffles feladata pedig az volt, hogy növelje Nagy-Britannia részesedését a borskereskedelemből.

Bengkulu azonban makacs kihívásnak bizonyult, amely tartós következményekkel járt Raffles számára. Itt vetődött viszont fel benne az a gondolat, hogy feltámassza romjaiból Szingapúr ősi városát (a könyv címében szereplő „nagy lehetőséget” (golden opportunity)). Úgy tekintett a városra, mintha a Brit Birodalom lenne kicsiben: egy jól szervezett, szabadkereskedelemre alapuló település, amely gazdagítja magát, és amellet, hogy megtölti a brit kincstárt pénzzel, a helyi népek fejlődését is segíti. Ez volt az ő saját utópiája. Bár már lejárt gyarmati megbízatása, Raffles egyoldalú egyezséget kötött Szingapúr névleges uraival, a település pedig hamarosan sikeres kereskedelmi kikötővé fejlődött, melyben számos különböző etnikai csoport tagjai éltek egymás mellett viszonylagos harmóniában.

Raffles úgy szerette és gondozta Szingapúrt, mintha a város is egyik gyereke lett volna. Még a részletes várostervezésben, a városépítészetben és a jogalkotásban is részt vett. Glendinning rámutat arra is, hogy nem állíthatjuk, hogy egyedül Rafflesnek köszönhető a gyarmat későbbi sikere. Meg kell említeni William Farquhar őrnagyot is – a brit inváziós haderő parancsnoka, kulcsfigura a tárgyalásokban a helyi vezetőkkel, illetve az első polgári és katonai vezető a szigeten –, aki szintén tekintélyes részt vállalt a megalapításában.

Ellentétben a Nyugat-Indiákkal és Észak-Amerikával, nem sok remény volt arra, hogy önkéntes brit gyarmatosítók ezrei nagyobb településeket hoznak létre a távoli Délkelet-Ázsiában. A növekvő birodalomnak helyi segítőtársakra – szul-

tánokra és rádzsákra – volt szüksége, akik készek voltak elfogadni, hogy brit joghatóság alatt éljenek, cserébe anyagi ellenszolgáltatásokért és címeik megtartásáért. Szenvédelyes nyelvészként és ravasz tárgyalóként Raffles jó hasznát vette képességeinek, amikor a helyi uralkodó elittel kellett tárgyalnia – akik közül néhányan éppúgy kizsákmányolták a vidéki szegényeket, mint gyarmattartó uraik.

A gyarmati kötelezettségek alig néhány Szingapúrban töltött év után visszahívták Raffleset Szumátrára. A visszautazás Bengkulura katasztrofával végződött. Hajója, a *The Fame* (Hírnév) a parttól nem messze elpusztult egy tűzvészben. Raffles és családja minden tulajdona – beleértve nemcsak a személyes vagyontárgyakat, ruhákat stb., hanem könyveit és feljegyzéseit is – az Indiai-óceánba veszett. Miután feladta gyarmati megbízatását, visszarendelték Londonba, hogy számot adjon tevékenységéről, bengkului kormányzósága ugyanis enyhén szólva is problematikus volt. Raffles és felesége 1824-ben tértek haza Angliába. Mivel vagyona igencsak megcsappant, Raffles jövője azon múltott, hogy megítélik-e neki az anyagi kártérítést, illetve a nyugdíjat a Kelet-indiai Társaságtól. Reményei azonban végül szertefoszlottak, s ha mindez nem lett volna elég, kisebb vagyont vesztett az 1825-ös gazdasági válságban: befektetései Jáván csődbe mentek, ráadásul arra kötelezték, hogy óriási összeget fizessen munkaadójának bértülfizetés és más állítólagos kiadások címén. A nehézségek ellenére Londonban Raffles elég időt talált arra, hogy részt vegyen a Zoológiai Társaság megalapításában, melynek ő lett az első elnöke, illetve kivette részét a londoni állatkert létrehozásából is. Ám ekkorra már szinte teljesen csődbe ment, ráadásul krónikus fejfájása – amitől gyakorlatilag egész felnőttkorában szenvedett – úgyszintén egyre rosszabbodott. Stamford Raffles agyvérzésben halt meg 1826 nyarán, egy nappal 45. születésnapja előtt.

Mint sok más jelentős történelmi személyiség, Raffles is az ellentmondások embere volt. Az ázsiai kultúra bonyolultsága és finomsága lenyűgözte, ugyanakkor arra törekedett, hogy elfogadtassa a helyiekkel a brit törvényeket, civilizációt és kereskedelmet, amelyekről igazán hitte, hogy sokkal magasabb rendűek minden másnál a földön. Mindig is polgári vezető volt, aki bizalmatlan

a katonai parancsnokokkal szemben, ám nem habozott ha Nagy-Britannia katonai erejét kellett igénybe vennie ahhoz, hogy elérje céljait.

Az olvasó időnként úgy érezheti, hogy a szerző által közölt információmennyiség és néhány mellékszereplőről közölt életrajzi részek inkább homályosítják, mintsem élesítenék a képet a könyv középpontjában álló emberről. Az életrajz túlnyomó része Raffles korai kalandjaival foglalkozik, míg legnagyobb sikere – Szingapúr – sokkal kevesebb oldalt kap. Tekintettel arra, hogy rendkívül kevés életrajzunk van Rafflesről, biztosak lehetünk benne, hogy Victoria Glendinning kitérő könyve mértekadó lesz a jövőbeli próbálkozások számára.

(*The Asian Review of Books*)

John Wilwol

Térképtörténet – kicsit másképp

Simon Garfield „On The Map. A Mind-Expanding Exploration Of The Way The World Looks” című könyvének ismertetése

2012 szeptemberében az Apple úgy döntött, hogy a cég által gyártott iPhone-okon és iPadeken alkalmazott iOS operációs rendszer aktuális frissítésekor a Google Maps térképprogramot saját fejlesztésű alkalmazásával, az Apple Maps-szal váltja fel. A döntés azonban finoman fogalmazva sem bizonyult szerencsésnek: a több sebből is vérző és meglehetősen megbízhatatlan Apple Maps-ot alig három hónap leforgása alatt olyan sok kritika és támadás érte, hogy az Apple végül decemberben – miután nyilvánosan bocsánatot kért a felhasználóktól és szép csöndben felmondott a fiaskóért felelősnek ítélt munkatársainak – a soron következő iOS-frissítéskor „visszaköltöztette” a Google Maps programot.

S hogy mi köze van mindennek a térképtörténethez? Nos, amellett, hogy a kommunikációs és információs technológia két titánjának összecsapása rávilágít arra, milyen hatalmasak a tétel nap-

jaink térképüzletében, az eset arra is bizonyítékul szolgálhat, hogy – ahogy azt Simon Garfield is megfogalmazza *On the Map: A Mind-Expanding Exploration of the Way the World Looks* című gyönyörűen megírt új könyvében – globalizálódó világunkban egyre inkább felértékelődik a részletes és pontos térképek szerepe. Elég csak arra gondolnunk, mennyire hasznos, sőt szinte nélkülözhetetlen segítség egy megbízható térkép – legyen az akár hagyományos, akár elektronikus – ha mondjuk egy másik városba vagy országba autózunk, vagy egy számunkra ismeretlen nagyvárosban szeretnénk kiigazodni. Akár azt is mondhatnánk, hogy napjainkban egy jó térkép ugyanolyan fontos számunkra, mint amilyen egykor, a nagy földrajzi felfedezések és a spanyol konkviztádorok korában volt gazdája számára: féltve őrzött és nagy becsben tartott vagyontárgy, amely megmutatja az Újvilág (azaz Amerika) és India kincsei felé vezető utat...

Bár az *On the Map* is végigkalauzolja az olvasót a térképészet történetén, a könyv sokkal inkább tekinthető olyan érdekes anekdoták gyűjteményének, melyek segítségével betekintést nyerhetünk abba, hogyan formálják már ősidőktől kezdve a térképek az emberi kultúrát, sőt a nyelvet is. A középkori térképeken például gyakorta nem az északi, hanem a keleti irány (orient) került a térkép tetejére; az angol nyelvben így honosodott meg az *orientation* (tájékozás, iránymutatás) szó. A *guidebook* (útikönyv, útikalauz) szót Lord Byron, a 19. századi brit költőóriás népszerűsítette *Don Juan* című komikus eposzában. Garfield könyvéből kiderül, hogy az első puzzle-szerű kirakós játék alapja egy térkép volt, a magyarra rivaldafénynek vagy reflektorfénynek fordított *limelight* szó eredete pedig szintén a térképészettel, a földméréssel függ össze. Amikor ugyanis egy darabka kalcium-karbonátot (angolul: *lime*) hidrogénlánggal izzítunk, olyan erős fényt (angolul: *light*) bocsát ki magából, ami még rossz időben is messziről látható.

A térképek nem csak arra jók, hogy segítsenek bennünket eligazodni a számunkra ismeretlen helyeken. A Haldinghami Richard által rajzolt herefordi világtérkép (Mappa Mundi), a 13. századi angol kolostorkartográfia gyönyörű darabja például egyben „térkép-kalauz az írástudatlan tömegek számára a keresztény élethez.” A 16. századi Velencében készült térképeknek az is

célja, hogy a városköztársaság kormányzati és pénzügyi erejének „szilárd és megcáfolhatatlan” bizonyítékát tárják mindenki elé, aki a térképre pillant. Dr. John Snow térképek segítségével követte nyomon az 1854-es londoni kolerajárvány alakulását, s megfigyelései alapján bebizonyosodott, hogy a kolerát nem a város levegőjében terjedő miazma, hanem a fertőzött ivóvíz okozza. A felismerés egyik alapjává vált a londoni szennyvízcsatorna-rendszer kiépítésének, amelynek segítségével végül megakadályozhatták, hogy a város szennyvize beszívárogon az ivóvízforrásokba és újabb kolerajárványokat okozzon, így nem csak számtalan ember életét sikerült megmenteni, de nagyban hozzájárultak a nagyvárosi életminőség javításához is.

A könyvet olvasva világossá válik számunkra az a nosztalgia, melyet az *On the Map* szerzője érez a durva papírra nyomott, gyakorlatilag összehajthatatlan térképek korának régmúlt napjai után. Ne gondoljuk azonban, hogy Garfield egyfajta modern luddita, az ipari forradalom géprombolóinak kései utóda lenne. Az összetett, modern térképészeti technológiát éppoly tisztán és világosan mutatja be olvasóinak, mint a klasszikus térképészeti problémákat. Bárki könnyen megértheti, hogy mi okozta Gerardus Mercator számára a legfőbb gondot (hogyan ábrázoljuk a síkon torzításmentesen a gömbfelületen található alakzatokat), ha elvégzi a következő egyszerű kísérletet. Vegyünk egy „teniszlabdát, rajzoljuk rá vázlatosan a kontinenseket, majd vágjuk ketté. Ejszünk néhány további bemetszést a két félgömbön és lapítsuk ki őket.” Látni fogjuk, hogy a síkban kicsit másképp látszanak az alakzatok, mint ahogy azt korábban a gömbfelületen érzékeltük.

A szerző több, a térképekkel, illetve a térképészettel kapcsolatos tévhitről is lerántja a leplet. Nem igaz például, hogy a nők nem lennének képesek éppolyan jól olvasni a térképeket, mint a férfiak. Egyszerűen csak arról van szó, hogy a nők másképp dolgozzák fel a térképen található információkat. A térképeket a történelem során leginkább férfiak készítették és többnyire férfiak számára készültek. Ha egy városban szeretnénk eligazodni a kezünkben tartott térkép segítségével, a férfiaknak által használt kognitív

stratégiákhoz sokkal jobban illik, ha a kezükben tartott kétdimenziós ábrázolás információit követik, míg a nők inkább maguk köré, a környezetükre figyelve próbálnak tájékozódni.

A térképeken található felfedezetlen területeket jelölő fehér foltok a térképészek legádázabb ellenségei, viszont szinte ellenállhatatlan erővel vonzzák a felfedezőket. A „terra incognita” felfedezése utáni vágy azonban utóbb néha sokkal érdekesebbnek bizonyul, mint a megismerést, a felfedezést kísérő bizonyosság. Talán maga Lewis és Clark is így érzett egykor. Az általuk vezetett Felfedezőtestület avagy Felfedezőhadtest (Corps of Discovery) transzkontinentális expedíciója 1804 májusában az Egyesült Államok akkori keleti határáról indulva 1805 végére érkezett meg a Csendes-óceán partjára. Amikor az expedíció vezetői esténként „papírra vetették aznapi felfedezéseiket, talán egy csöppnyi csalódottsággal teszik, mintha utazásuk eredményeivel lerombolnák a nagy amerikai álmok egyikét.”

Garfield szerint a térképek ma sem veszítettek egykori vonzerejükből. „A nagyméretű térképek, s különösen a világtérképek egyik legvonzóbb tulajdonsága például az – írja a szerző –, hogy minden utazás megvalósíthatónak látszik. A herefordi térképre nézve például még a legfélelmetesebb fenevadak is megszelídíthetőnek tűnnek, s úgy érezzük, hogy egy jó hajóval a Paradicsomon¹⁴ kívül bárhová elhajózhatunk.”

(National Public Radio Books)

Képhasmitók és multimilliomosok

Stefan Koldehoff – Tobias Timm „Falsche Bilder, Echtes Geld. Der Fälschercoup des Jahrhunderts – und wer alles daran verdiente” című könyvének ismertetése (Galiani Kiadó 2012, 275 oldal)

Talán egy kis kárörömöt is érez az ember, miután elolvasta a két újságíró, Stefan Koldehoff

¹⁴ A középkori O–T térképeken az ismert világon kívül a bibliai Paradicsomot is ábrázolták.

és Tobias Timm *Falsche Bilder, Echtes Geld* (*Hamis képek, valódi pénz*) című új könyvét. A műkincspiac második világháború utáni történetének legnagyobb képhamisítási botrányában ugyanis épp a multimilliomosokat károsították meg. Hogy ártott-e ez nekik számottevő mértékben? Aligha. A közvélekedés szerint még álmukban is gyarapodik a vagyonuk, kihasználják az adóelkerülési lehetőségeket és ott fektetnek be, ahol hozamot remélnék. A festményekbe való befektetés pedig kitűnő lehetőségnek bizonyult még a 2009-es év világméretű gazdasági összeomlása után is. Elképesztően drága műkincsek pihennek a svájci bankok sötét trezorjaiban, arra várva, hogy újra eladják őket anélkül, hogy közben bármikor is nyilvánosságra kerüljenek. A haszonkulcs felső határa pedig a csillagos ég...

Míg az államkincstár legtöbbször üres kézzel távozik, mindenki, aki ezt a piacot kiszolgálja – galériák, aukciósházak, közvetítők és értékebecslők – busás jutalékokkal mehet haza. A pénz iránti vágy fáján pedig sokféle rügy fakad: a bünözők fantáziája szinte határtalan, így nem meglepő, hogy bőven akadnak köztük olyanok is, akik a műkincspiacon forgó óriási összegekből szeretnék maguknak kiszakítani egy darabkát...

Wolfgang Beltracchi festőművész már 30 éve tevékenykedik ezen a piacon. Feleségével, Helenével, sógornőjével Jeanette-tel és üzlettársával, Otto Schulte-Kellinghaus-szal együtt pontosan tudta, hogyan használja ki a piaci esélyeket. Amíg az ember betart néhány szabályt, addig az üzlet tulajdonképp kockázat nélkül szolgálja a hamisítóbanda érdekét. Egy olyan környezetben, ahol a diszkréció a legfőbb parancsolat, ahol a milliárdos vagyonokkal rendelkező vásárlók névtelenek szeretnék maradni, s ahol a hamisítványokként azonosított festmények egyszerűen visszakerülnek a feljárnáléhoz anélkül, hogy neki feljelentéssel kellene számolnia, igazán megér egy próbálkozást, hogy az ember legalább egy kísérletet tegyen.

Lássuk hogyan is működik a dolog: vegyünk egy rutinos művészt, aki ért a festéshez és ismeri azokat a technikákat, szakmai fogásokat, amelyek segítségével régi, a lehető legkorábbi

képketrekbe foglalt vászakra festve elkészítheti az eredetihez megszólalásig hasonlító hamisítványt. Keressünk másodvonalbeli, már nem élő újkori festőket. Válasszuk ki olyan eltűnt festmények címét, amelyeket a festménynyilvántartásokban többnyire ábra nélkül tüntetnek fel. Aztán kerítsünk egy elismert, nagy szakértelemmel rendelkező művészettörténészt, aki eredeti műként azonosítja az elkészült hamisítványt. S ezzel az üzlet már szinte sinen is van...

Koldehoff és Timm, a *Zeit* két újságírója több nézőpontból és szórakoztató módon vették górcső alá az évszázad képhamisítási botrányát. Aprólékos pontossággal hoztak napvilágra tényeket. Stílusuk tényszerű és, így az olvasó szabadon alakíthatja ki a saját véleményét. Amellett, hogy megismerjük a perbe fogott családok, a „Beltracchi-banda” tagjainak életrajzát, megtudhatunk mindent arról is, hogy mi játszódik le a művészettel való üzlet színpalái mögött. Olvashatunk a gyűjtőkről, a múzeumokról, az aukciósházakról, a galériákról és a művészettörténészekről. Az utóbbiaknak kulcsszerep jut az üzletben: nekik gyakran elég egy fénykép vagy a mű tanulmányozása fél órán keresztül ahhoz, hogy egy-egy képről ítéletet alkothassanak. Az ő szavuk számít, s ha véleményük kedvező, biztosra vehető a mű értékének növekedése – még akkor is, ha történetesen hamisítványról van szó.

Wolfgang Beltracchinak, a monumentális család mögött álló férfinak nevelésesen kevés, mindössze hat évet kell eltöltenie rács mögött. A kölni tartományi bíróságon lefolytatott eljárás 2011 őszén kilenc nap után ítélethozatallal véget ért. A festőművész végül 14 képről ismerte el, hogy azok általa készített hamisítványok. Hogy mennyi lehet még ezeken kívül forgalomban és hányat lehet néhány év múlva ismét piacra dobtatni, arról bölcsen hallgatott – híven a jelszóhoz, miszerint a diszkréció mindenek felett...

Bár a bírósági tárgyalás ideje alatt a Beltracchi név „az évszázad hamisítójaként” nyert bizonyos mértékű médiafigyelmet, később ugyanilyen könnyen feledésbe is merült. Valószínűleg más hamisítók már rég elfoglalták a helyét a mindennapi üzletben, ahol a befektetők mohó-

sága a hozamok iránt éppolyan nagy, mint annak az esélye, hogy ezen jókora summát keressenek. Hogy vajon a műkereskedelemnek tényleg elég komoly kívánsága az, hogy a magukat felfedni nem kívánó üzletfeleknek nagyobb biztonságot nyújtson? Hogy sikerül-e az üzletben szereplő minden résztvevővel egy erre vonatkozó „műkincs-kereskedelmi kódexet” (lásd 225. oldal) aláíratniuk? Ki tudja...

A könyv egy 84 festményt tartalmazó listával ér véget, amely tartalmazza „Wolfgang Beltracchi műveit, saját tulajdonából vagy környezetéből.” A 84 kép között szerepel az a 14 munka, melyekről maga Beltracchi is elismerte,

hogy azok általa készített hamisítványok és szerepeltek a büntetőeljárásban is. Megtalálhatjuk köztük azokat a képeket is, amelyeket az elévülési idő (10 év) miatt már nem lehetett bizonyítékként felhasználni, továbbá azt a számos festményt, amelyekkel kapcsolatban Beltracchi nem akart vallomást tenni.

A Beltracchi-esettel kapcsolatos kutatásaiért Stefan Koldehoff és Tobias Timm elnyerte a Prix Annette Giacometti díjat, illetve megkapták a kritikai újságírókért járó 2012-es Otto Brenner Díjat is.

(*Buecherrezensionen.org*)

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Erős Vilmos történész, Debrecen
Gáspár Zoltán filozófus, Nagykanizsa
Kapronczay Károly történész, Budapest
Kisida Erzsébet ny. ügyvéd, etika szakjogász, Budapest
Lányi Gusztáv pszichológus, Budapest
Miklóssy Endre urbanista, Budapest
Németh György szociológus-közgazdász, Budapest

Palkó László András postai alkalmazott, Budapest
Prof. Dr.-Ing. habil Palocz-Andresen Mihály egyetemi tanár, Nyugat-magyarországi Egyetem, Sopron
Szász Lajos doktorandusz, ELTE BTK, Budapest

A tavalyi évben **434 308 Ft** felajánlást kapott a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, melyet az ismeretterjesztés népszerűsítésére fordítottunk.

Köszönjük az Ön múlt évi felajánlását!

Köszönettel: A Kiadó

Kérjük, adója 1%-ával idén is támogassa a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Ismeretterjesztő tevékenységét.

Tudományos Ismeretterjesztő Társulat

Adószám: 19002457-2-42

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2013. május; LVI. évfolyam 5. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1428 Budapest, Pf. 51
Telefon: 327-8965
Fax: 327-8969
E-mail: valosag@mail.datanet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja
a Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat
Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
iPress Center Hungary Kft.
Felelős vezető
Lakatos Imre
vezérgazgató

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:

Nemzeti Kulturális Alap,
Nemzeti Erőforrás
Minisztérium.

OTP Bank Nyrt.

Szerkesztőbizottság
Benkő Samu
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Simon Tamás
Tardy János
Tellér Gyula
Vigh Károly elnök
Zoltán Zoltán

Főszerkesztő
Tőkéczi László

Szerkesztők
Cseresnyés Márk
Kengyel Péter
Kucsera Tamás Gergely

Szerkesztőségi irodavezető
Lukács Annamária

TARTALOMJEGYZÉK

Gáspár Zoltán Ernő: A metafizika aktuális jelentősége..... 1
Kisida Erzsébet: A magatartás iránti elvárás erkölcsi és jogi kritériuma..... 8

MŰHELY

Lányi Gusztáv: Ki fizeti a (végső) költségeket?
Diáklázongások 2012 decemberében..... 24
Miklóssy Endre: Organikus társadalom..... 32

SZÁZADOK

Kapronczay Károly: Magyar katona-egészségügy az első és második
világháború éveiben..... 48
Palkó László András: Sírva vigadtunk
Ünnepek és ünneplési szokások Magyarországon az 1956-os forradalom
és szabadságharc leverését követően (2. rész)..... 56

NAPLÓ ÉS KRITIKA

Palocz-Andresen Mihály: Nemzetközi konferencia a környezet-
és a klímavédelemért..... 74
Erős Vilmos: Bűvölet nélkül – félúton
Elmélkedések Romsics Ignác könyvéről..... 80
Németh György: Egy opcióról – a harmadik totalitarizmus..... 93
Szász Lajos: Az Actio Catholica Magyarországon..... 103

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

Robert Merry: Egy elfelejtett elnök életrajza (109) *Oliver Pfohlmann*: Richard von
Schirach új könyve a „fizikusok éjszakájáról” (112) *Avishai Margalit*: A
Palesztin Mandátum utolsó éve (113) *Ulinka Rublack*: A teljes Luther (119)
Jenny Friedrich Freksa: Egy gazdag, empatikus forradalmár (121) *Stephen
Joyce*: Thomas Stamford Raffles nagy lehetősége (122) *John Wilwol*: Térkép-
történet – kicsit másképp (125) Képhemisítők és multimilliomosok (126)

KÉPEK

Orosz István grafikái